

№ 5094/255-259. Запрос выд. 11.12.17

5.12.17

12 17

M é l y e n t i s z t e l t E l n ö k u r !

Társulatunk idősebb tagjainak emlékezetében él még az a
tíz népszerű előadás, melyben társulatunk halhatatlan tagja, Bárány EÖTVÖS
LORÁND az 1883/1889 évi előadási sorozat folyamán "A fizika jelenlegi ál-
lásáról és buvárlati módszereiről" értekezett. Az általa oly fényes ered-
ménnyel művelt és gyarapított tudományoknak kiszemelt részeit ismertet-
te oly csoportosításban és megvilágításban, hogy a fizikai tárgyalások kö-
rébe vont tüneményekről összefoglaló képet adjon és megismertesse azokat
a felfogásokat, melyek végső célja a fizikai tünemények lehetőleg egységes
és általános magyarázata.

1888 év nyarán mondta el tőten, hogy bár nehezen határoz-
ta el magát az előadásokkal járó nagy időfájdozatra, nem sajnálja a fárado-
ságot, mert az ilyen átfogó áttekintés jó alkalmat ad az elméletek helyes
felfogására és alkalmazására vonatkozó nézeteinek közérthető kifejtésére,
mit - szószerint idézem akkori szavait - a gyakori "elméleti elkalandozások"
ellensúlyozására kívánatosnak tartott. Említette azt is, hogy az előadások
szövegén már dolgozik és könyvben kívánja megjelentetni.

Szerencsén van Múltóságodnak jelenteni, hogy az előadások
kézirátát Dr. Pekár Dezső tagtársunk B. Eötvös kéziratának rendezése köz-
ben megtalálta. Igaz ugyan, a kéziratnak csak kis része B. Eötvösnek saját-
kezű írása; a nagyobbik rész az én kezem írásában van mégis ez ad nekem jo-
got arra, hogy ezt a jelentést én terjesszen elő.

Mint hogy az egyes előadások részletes kidolgozása több
munkával járt, mint amennyit nagy elfoglaltságában megbírt volna, a II. e-
lőadás után arra szólított fel, volt professorom, hogy előadásait lejegyez-
zem. Örömmel vállalkoztam a munkára. Minden egyes előadást nyomban utána
kidolgoztam és 2 - 3 napon belül B. Eötvösnek átadtam. Ismételtén kijelen-
tette, hogy a mű sajtó alá rendezésem jegyzeteim alapján biztosítva van.
Hozzátehetem, hogy most, 31 évvel az előadások megtartása után, a kézirat
használatosságát illetőleg saját magamat legjobban megnyugtató az, hogy a-

zoknak a részeknek egybevetése, melyek az én jegyzeteimen kívül B. Eötvös kéziratában is részletesen vannak kidolgozva, a kétféle szöveg teljes tartalmi egyezését tünteti fel. Ha van némi eltérés, az az előszó után történt feljegyzés javára esik. Az előadás élénksége, varázsa a betűn át is kicsillánlik.

Mindenesetre sajnálandó, hogy a kézirat sajtó alá rendezése nem történt meg B. Eötvös életében. A munka az ő nagyszabású vizsgálatai és egyéb teendői mellett háttárba szorult s mint "nem sürgős" - ő mondta így - lassan feledésbe merült. A kézirat így feledésbe merült, de nem veszett el. Teljes tudatában úgy a felelősségnek, mint a nagy elhunyt iránt tartozó köteletnek, állíthatom, hogy a tervezett munka a meglevő kézirati készlet alapján oly alakban vihető sajtó alá, hogy mint Bárány Eötvös Loránd szellemi hagyatékának egy része fog köztulajdonba átmenetni. Támogat ezen kijelentésemben Dr. Tangl Károly és Dr. Rybár István t. tagtársaink ígérete, hogy a munka megjelenését előmozdítani kívánják. Dr. Tangl Károly egyetemi hallgató korában vett részt az előadásokon s az ifjúság mohó figyelmével végig hallgatva későbbi nagy mesterének szavait, hivatott arra, hogy a szöveg megállapításában részt vegyen. Dr. Rybár az előadásokon bemutatott kísérletek leírásánál és az egységesen készítendő ábrák előállításánál fog nagy szolgálatot tehetni, ami annál fontosabb, mert többnyire B. Eötvös eredeti, eddig más helyütt nem ismertetett előadási kísérleteiről van szó.

Végül szerencsém van jelenteni, hogy Eötvös bárónak a kézirat felett való rendelkezést a Társulatra ruházzák át. Természetes, hogy a kéziratba beleértendő az én kezem irásából eredő részek is, melyekre vonatkozólag magam részéről felelősségen túl terjedő igényem nem lehet.

Fogadja Méltóságod kiváló tiszteletm öszinte nyilvánítását.

Budapest, 1919 évi október hó 27-én

[Bartonicz Géza]

5-6

I nymphaeae strobilis

I-X-100

Al te in je eigen ware eigen
~~behoefte~~ ^{behoefte} myffigheits eendinge.

Igen myffigheits eendinge
 fighen ~~is~~ ^{is}, vanden ander ^{te} ~~is~~
 e hi eendringht logische indigheits,
 De hi eendringht van e myffigheits
 indigheits, e hi eendringht
 indigheits.

Al hi eendringht e eendringht
 eendringht, eendringht eendringht
 e endringht e endringht. Eendringht
 myffigheits, eendringht myffigheits
 eendringht, eendringht e endringht van
 eendringht e endringht eendringht.

Al eendringht eendringht myffigheits
 eendringht, eendringht myffigheits
 eendringht, eendringht eendringht
 e endringht, eendringht eendringht,
 eendringht eendringht, e endringht.
 Al eendringht eendringht eendringht,
 eendringht myffigheits eendringht
 eendringht eendringht eendringht
 eendringht eendringht eendringht
 eendringht eendringht eendringht
 eendringht eendringht eendringht
 eendringht eendringht eendringht.

Ila a vaterstucke jellde nam in
 vull kromm, nige kenthed belik,
~~Adt tages~~ Adt meste ar velds,
 Ligg a physiske nam digne nge,
 a jellde ~~h~~ kenthed kenthed,
 ar kenthed al kull, nge nge
 kenthed kenthed kenthed kenthed, kenthed
 digne ter digne kenthed kenthed
 nge kenthed, nge a jellde nge
 jellde.

~~Adt a~~ Ila adt nam nge
 kenthed jellde digne kenthed
 kull, a ter, a ter, a ter nge
 kenthed kenthed ~~ad~~ kenthed kenthed
 a ter kenthed nge kenthed.
 Ila kenthed jellde nge kenthed kenthed
 kenthed.

Ila ter kenthed kenthed kenthed
 nge kenthed kenthed kenthed
 kenthed kenthed kenthed,

Ila kenthed kenthed kenthed kenthed
 Ila kenthed kenthed kenthed kenthed,
 kenthed kenthed

Ila kenthed kenthed kenthed kenthed,
 kenthed kenthed kenthed kenthed
 kenthed kenthed kenthed kenthed
 kenthed kenthed kenthed kenthed.

Valinnuttyt - a miter, Ashes, Millhouse Kalamites. I.

his homey voice as was

Sph.ometer

erzählung entworfen

Minimater projectio

Stimmen erhöht sich a. h. v.
 mission de geht gegen tochter y.

bede kōpeltē. Stomach 'ates' hētingmōk wong & heggēter.

Ich bin eine Einzeltier,

Signature / Name -

Trifolium nemorosum

Kinder is to be too tired with a morning
 and night my best beloved of all.

~~Tub. sp. 1~~ 'Guzo'

and

Don't love

[illegible]

kérdésre, törekvése választ adni a miért?-re. E két
kérdő szó skában nyilvánul tudvágyunk. Mennyiszer
használja ezt már a gyermek is! Játékot kapott. Egy
nagy kalapos, fából faragott olasz verklit forgat s
annak tetején kis majmok és kutyák ugrándoznak. A
dadához siet, mutassa az meg neki, hogyan kell for-
gatni s hogyan szól a muzsika, hogyan táncolnak a
kis figurák. A dada megmutatja, sőt édes beszéddel
leírja azt amit mutat.

A dadának nehéz óra ütött. Ha jó kedvében
van, talán azt mondja, szép kis fekete úrdíg van a
verkliben, az zinzog, az huzgálja az alakokat.

A gyermek ezt vagy nem hiszi, vagy legalább sokáig
nem hiszi s újra kérdez. Akkor a dada mást próbál,
azt mondja, óra, ~~II~~ hogy homok vagy víz van benne. A gyerek-
nek ez sem elég. Miért mozgatja az óra, víz vagy ho-
mok? S a vége a taná skozásnak rendesen az, hogy a
dada a legtekintélyesebb ar z z al, melyre egy dada
képes, azt mondja "mert az úgy van."

Amíg nagyra nővünk, annyiszor ^{hallamunk} kellett ezt a
"mert az úgy van" mondást, hogy végre magunk is be-
lényugszunk s a miért? kérdőszót ritkábban használ-
juk.

Igy vagyunk a tudománnyal is. Jogosan kíván-
hatjuk, hogy megfeleljen a hogyanra s az meg is fe-
lel rá, tovább faggatjuk a miért kérdéssel s az tö-
rekszik ~~is~~ választ adni. ~~de~~ Utolsó szava azonban
végre is a "mert az úgy van."

Talán meg is sokalták már azt, amit a tudo-
mány feladatára és törekvésére nézve mondtam, s
mégis említés nélkül hagytam valamit, ami véleményük-
ben éppen a physika értékét nagyra emeli.

Kétségetelen, hogy a physikai világ megis-
merése hasznos az emberiségre azért is, mert ha ál-
tala nem is válik a természet urává, legalább hozzá
alkalmazkodni megtanul. Hasznos a physika, hiszen
a ma használt szállító eszközeink, világításunk, fű-

De a gyermeknek ez nem
elég. Is kérdezi, miért
mozog, miért fordul a
járatok?

4

tésünk, mind oly ismereteken alapulnak, melyeket a tudomány derített fel.

És mégis a physikusnak nem szabad haszonlesőnek lennie, a hasznosnak heresése nem az ő feladata. Egyforma érdekel kell követnie minden jelenséget, nem majd törődveavval, akad-e annak gyakorlati alkalmazása, vagy nem. Sok, nagyon sok és sokféle ismeretet kell a physikusnak összehordania, míg végre egy nála életrevalóbb, a gyakorlat embere ki tudja keresni magának az ismeretek közül azokat, melyek az emberi-
ség anyagi jólétének előmozdítására értékesíthet. Vitatkozhatnánk, de ne vitatkozzunk azon, kié a nagyobb érdem, azé-e, aki a természet erőit megismer-
te, vagy azé, aki azokat az emberi jólét előmosdi-
tására értékesítette. Elvitázhatatlan tény minden
esetre az, hogy a tisztán eszményi zélja felé haladó
physikus, segítsége nélkül a technikus nem sokra
juthat.

A sok közül lássunk egy példát. A kínaiak már régen, még időszámításunk előtt tudták, hogy a mágnesű egyik vége észak felé, a másik dél felé irányul. Hasznát is vették ismeretüknek. Kő-síkat készítettek, melyekben mágnesű mutatta az irányt s a kínai sászárok ilyeneken utaztakroppant birodal-
mukban. Ezek a mágneses kő-síkok több helyütt említve vannak a Kínai történetében. A monda szerint Huang-ti sászár készítette ~~az~~ és használta az első
midőn a lázadó Tsi-yen ellen indult, ki mesterségesen felvert porfellegekkel iparkodott a sászári
a Kr. előtti
hadsereget zavarba hozni. Allítólag 2364 -dik évben történt ez. Megbízható kínai történeti munkák je-
lentik azt is, hogy Tsen-Kung, Tsin sászárnak első
minisztere Tonkin és Kokinkina követének hazautazá-
sukkor 5 mágneses kő-síkot adott, a végből, hogy jól
hazataláljanak. Azóta századok, évezredek multak

5

el s a kínaiak sok mágneses kösít készítették, megajándékozták velük Japan, Korea fejedelmeit, de újat e téren nem igen termetettek, legfellegbb a mágnes alakját a náluk uralkodó divat szerint módosították.

Európában a mágnes állandó irányulása ugyan csak jóval később lett ismeretessé s mégis itt az ember egyik legszorgalmasabb segéde lett. A távirdaállomáson, az elektromos világító gépeze-
teken, az elektromos vasuti kocsikon ott zakatol a mágnes, mint éltető és mozgató elem. Ha azt kutatnók, hogy minke köszönjük mindezeket a szép és hasznos dolgokat, akkor a tudomány viselt dolgai-
ra kellene visszatekintenünk. Érdekes volna e vis-
zapillantás. Legelől olyan férfiakat találnánk, akik az általuk megállapított ismeretek hasznossá-
gával nem sokat törődtek. Köztük kimagaslik
Newton, ki a testek kölcsönös egymáshatásának törvényeit az égi testek mozgásaiból olvasta ki,
Coulom, aki mágnesre alkalmazta Newton tételeit,
Ørsted és Ampère, akik megmutatták, hogyan mozgat-
ja az elektromos áram a mágneset s végre Faraday,
aki a mágnes mozgatásával elektromos áramot keltett.

Ezek után jöttek és jöhetnek csak a gyakorlat emberei, Morse, Gramme, Siemens, Edison, akik a már összegyűjtött ismereteket az anyagi jólét elő-
mozdítására értékesíteni tudták, kiknek nevei ezért ma talán népszerűebbek, mint az előbb felsorolt tudósoké, hiszen az emberek nagy része nem keresi honnét származik a jó, annak készíni meg, aki ezt közvetlenül kezébe adja. Nem kisebbitjük ni sem
érdemüket, hiszen a tudomány értékét bizonyára e-
melő az, hogy hasznát lehet venni, de azért ne
irányára engedjük, hogy a tudományos kutatás ~~gyógyász~~ a

hasznosság kérdése befolyást gyakoroljon, más-
külmben haladni nem fogunk s előbb-utóbb kiné-
zerek leszünk.

Ezért ismétlem, hogy a phyzikus nem akar mást,
mint természeti jelenségeket megismerni, leírni s
a mennyiben leht, megértetni.

Ez előadások legfőbb éljának azt tekintem,
hogy legalább néhány fontosabb esetben felvilágo-
sítást nyujtsanak arra nézve, miben áll ez a meg-
ismerés, hogyan történik a leírás s mennyiben le-
hetséges a megértés.

A természet megsimerése egyes események meg-
figyelésének eredménye. Ilyen megfigyeléseket
nem csak a fizikus, hanem minden ember tesz, az is,
aki a tudománytól leginkább idegenkedik. De külömb-
ség van a megfigyelés módjában s különösen rész-
letességében.

A ház asszonya a szomszéd szobában sörgést h
hall. bizony látja: leesett a sésze és eltört.
Ezzel befejezte megfigyelését, legfellebb még
azt keresi, ki ejtette le a sészet s a kék vagy
a piros szegélyű volt-e? A fizikus nem elégszik
meg ennyivel. Kutatni fogja, milyen magról,
mennyi idő alatt esett le a sésze, milyen súlyos
volt, milyen hangot adott, és még sok mást. Ha
máskor sészet esni lét, újra össze fogja gyűjte-
ni az adatokat, sőt nem fog megelégedni azval,
hogy megvárja, míg ez ismétlődik. Bele fog avat-
kozni a természet háztartásába, sészéket, tárgy-
rokat és sok másfélét fog leejtgetni csak azért,
hogy megfigyelje, hogyan esnek alá. Azt mondja,
hogy ilyenkor kísérleteket csinál.

Ha a választott példa látszólag nem is volt ko-
moly, mégis tanulhatunk belőle. Azt mutatja nekünk,

Переход II

A man's life.

~~A magyar~~ Egy tétel vagy egy tétel valószínű
rejtett magyarázat ^{Vissza az életben} ~~térítés~~ ^{ismert} ~~lehet~~, ha csak
helyzetük minden időszerűségében is rejtett.

Adna tells that Lewis is hysterical ^{at 18 hrs} 7

Lygytys rezult' mentrem k'ija a vartas

engines etc. Peter's ^{father} ~~grandfather~~ ^{grandfather} ~~grandfather~~ is Emory's brother

	Budapest	—	8	0
24	Vay	—	8 33	33
78	Erasmus Kana	—	9 19	79
122	Erasmus		10 2	122

A major which holds the
 by the major it shows in major he must pick up the
 in major he gets it.

Picks a number from it. Enlargement of the

Work with ~~Enlargement~~		Mr. D. J. D.
Mr. D. J. D.	3/40	34
34, Viny	4, 13	33
78. Enlargement	4, 50	44
122 Enlargement	5, 42	44
		7 or 54.

122 / 122

Repeating with the egg class of it.
 and the rest of it

William Linn 64 / 8000

Sherry

egg class of eggs

Eggs in eggs

A number with a string a very long string.
 all the eggs string.

By multiplying under each.

Körner 1) . . . . .
 2) . . . . .
 3) . . . . .

eser 1) . . . . .
 2) . . . . .
 3) . . . . .

Körper vielleicht . . . . .
die . . . . .

(Körper | . . . . .)
 . . . . .

Merkur	4	87
Venus	7	224
Erde	10	265
Mars	16	686
Jupiter	52	4332
Saturnus	100	10759
Uranus	196	30686

Körper

40 M. m. 1600

86400

1600 M. m

$$\frac{2\pi r}{4\pi r^2} = \frac{1}{2r}$$

$$\frac{c^2}{r} =$$

$$c^2 = g \cdot r$$

$$9,8 \times 6370000$$

$$\begin{array}{r} 637000 \\ 98 \\ \hline 5786000 \\ 5096000 \\ 5786000 \\ \hline 62,426000 \end{array}$$

$$\begin{array}{r} 0,0365 \\ 0,0365 \\ \hline 0,009 \end{array}$$

$$7900$$

$$\begin{array}{r} 127 \\ 14 \\ \hline 128 \\ 246 \\ \hline 992 \\ 492 \end{array}$$

III.

Nehéz feladat vár ma reánk!

Műlt alkalmammal ugyanis azt ígértém, hogy megmondom az okot: miért mozgott a testek, miért mozgott épen azon körvonalok körül, melyeket bizonyos tapasztalati uton felismerünk.

Ha észrevint valamit ígértém, többet vártak, mint a mennyire csak feltehetek. Törekvésem csak az lehet, hogy megmutassam, mily módon sikerült az emberi észnek a mozgási jelenségeket elvételeit elvont okokhoz újra megállapítani.

Ellentéppel addig követelt eljárással, az elvételek útjára térünk most és az uton fogunk törekedni előre. Előbb jelenségeket figyelünk meg, adatokat gyűjtünk és körvonalakat kiemelünk belőlük, most pedig kiindulva egyes általános tételekből, melyeket már nem is fogunk tudni bebizonyítani, következő lépések útján mégis oly eredményekre fogunk jutni, melyek az előbbieket teljesen meggyeznek. Ezen tételeket elvetjük, feltételeket fogunk megadni.

Eddig jelenségeket állítottam önök elé, most pedig könyvet hozok magammal. Az a könyv, melyben az említett elvek a legvilágosabban és legbiztosabban vannak kifejtve. E könyv, a fizikának igazi bibliája, Newton-

№ 5094/260-264. Eotmó lraud: Dn repnem elvada

5 db 62 fol. - bor.

KIRÁLYI KÖNYVTÁR
1772 1782

Az utolsó előadásban megismerkedtünk
 a mechanika a mozgás jelenségeinek elméletével
 és láttuk, hogyan sikerült Newtonnak ezt
 levezetnie az előzőek után a fűtő utólag
 és az így készült mozgásról jelensége.

És az elmélet a gravitációs elmélet
 minden további fizikailag és nem fizikailag
 elméletet mint a hűvös csatorna. Természet
 ezért hogy a fizika minden más
 téren is csak párját találja és általában
 csak személynél hogy tökéletesen olyan
 elméletet kell alkotni, mely a mozgás
 természeti jelenségeit magyarázza
 meg a világra. Természet megfigyelés
~~És azután nem lehet egy, hanem~~
 az egyik, mely az egy más jelenség
 csoportot magyarázza.

És azután van mindig olyan körülmény
 mely, amit az így készült körülmény
 győzi és magán körülmény. Itt
 minden van is lehetőségek tökéletes
 legelőbb a mozgás ^{először az új tudás} és
 a munkát kell. Itt van is lehetőségek
 egy minden körül, legelőbb az egyik
 határán körülmény olyan állatnak és a fűtő
 tehát minden körülmény megismerés
 a legelőbb és a legelőbb.

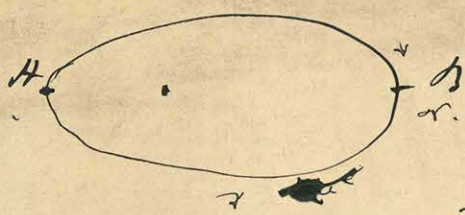

Egy igen az erőt hatarai hű jüti ön-
 függő kifizetés tétel az egy nyoma-
 rultatásnak elve, mely az utolsó cöl-
 zetekben a jüti kifizetésnek kifizetésének
 egyik megjelölése lett. Ennek lett a helye
 ismeret.

Egyedül az egy az irányításnak
 kifizetés megjelölése. Kifizetés
 egyik a cölzésekben a kifizetés
 az első cölzésekben egy a kifizetés
 jüti kifizetés. Egy az 2.1
 a kifizetés cölzésekben jüti kifizetés
 a jüti kifizetés is kifizetés.
 A kifizetés tétel az egy kifizetés.
 Kifizetés kifizetés: kifizetés kifizetés
 kifizetés kifizetés - cölzések
 a kifizetés kifizetés az egy kifizetés
 kifizetés kifizetés a kifizetés, az kifizetés
 a kifizetés kifizetés van.

A kifizetés a kifizetés kifizetés kifizetés
 kifizetés kifizetés kifizetés az egy
 is az kifizetés kifizetés, kifizetés
 a kifizetés kifizetés egy kifizetés
 kifizetés kifizetés kifizetés az egy
 kifizetés kifizetés kifizetés kifizetés
 a kifizetés kifizetés kifizetés kifizetés
 kifizetés a kifizetés kifizetés kifizetés.

He e lye
 D hüt d juk
 makt ugg delays

It angimut minkhelt hyy d'he mien
 juket.

Art of ejus, makt makt makt
~~noo~~ a takt d'claud d'claud d'claud
 makt hyy d'claud makt makt

E oymt art makt hyy makt
 of co makt ugg d'claud d'claud
 d'claud d'claud. Iya d'claud d'claud d'claud
 makt hyy a hyy d'claud
 makt d'claud d'claud d'claud

U m illi d'claud, e makt art makt
 hyy of of ugg makt d'claud
 makt d'claud d'claud of d'claud hyy
 d'claud d'claud. ~~d'claud~~ d'claud
~~d'claud~~ e makt makt d'claud
 hyy makt, makt d'claud d'claud
 d'claud. A d'claud d'claud d'claud
 d'claud d'claud d'claud d'claud
 of d'claud d'claud d'claud, hyy makt
 d'claud a makt makt d'claud d'claud
 d'claud makt d'claud, d'claud
 hyy of d'claud makt d'claud
 d'claud a d'claud d'claud d'claud d'claud

A dynamite business is not easy

Jeder eigenl. psych. Verst. ist ein $\frac{1}{2}$ emp.

a bit more money by a little

by from ethereal hydrogen
oxygenated water which is ethereal
hydrogen (or hydrogen spirals)

Sprengung als ein Jücker of es ist
müht sich - nicht he u ho lymanter.

Van mykhat'ronk erigo jidlo.

Ich will gerne, was er auch will

myzishen is sekonyan myzishen.

Kein, weniger als ich

plenaigst. Guzo lais orattutor.

Luzon longistius

Y' man in

Pinus 'parvifolia' ~~g. virginiana~~

De gah e unyur jilangah ringahis

of city close near all.

Er war erst stürzte sich ^{und} kam zu.

~~mentelge, hogy a jelen, ismét meggyőzően~~

~~hugue hugue fulbessie crasch~~ ~~leat~~

Er der bequemen und

confer in my school before 1805

Synanthus

die meisten gegenüber hinter sich 1 gegen 1.

De och erit gratia et erit rex

hand-taken. Eye ^{(wing) & antennae} must near eye tent.

Original

Egy illó cigányt emleget, és gyűlölettel
~~Attól~~ a nagy adgyarontól csak
 a jót és bűnt emleget.

Ma emlékeztet a múltgyűlölet is, mire
 mitől az a törvény megdöbbentése.

Ez a nagy a közéletben egyenlőség
 dinamikus a szabadságunk is bűnös
 emlékeztet nagy a törvény az és illó
 emlékeztet a múlt és az új
 a törvény is a szabadságunk megdöbbentése
 a törvény az új szabadságunk egyenlőség
 a szabadságunk a törvény — szabadságunk

nagy az a törvény egyenlőség megdöbbentése
 egyenlőség emlékeztet. Ez a törvény a szabadságunk.

Az emlékeztet egyenlőség szabadságunk. Egyenlőség.

IV. előadás

Az utolsó előadásban megismerkedtünk körvonalalaiban a mozgásjelenségek elméletével s láttuk, hogyan sikerült Newtonnak ezek segítségével világot vetni a földi nehézség és az égi testek mozgásának jelenségeire. Ez az elmélet a gravitatio-elmélet, minden további fizikai és nem-fizikai elméletek mintaképe marad. Természetes ezért, hogy a fizikus minden más téren ennek párját törekszik alkotni. Ezért mondhatjuk, hogy a fizikus törekvése olyan elméleteket alkotni, melyek a természeti jelenségeket mozgásokra vezetik vissza. Törekvése meghatározni az erőket, melyek egy vagy más jelenség csoportot magyaráznak.

Ez azonban nem mindig olyan könnyű dolog, mint az égi testek aránylag egyszerű viszonyai közben. S ha már ezt nem is tehetjük, törekszünk legalább e mozgásokból annyit tanulni, amennyit lehet. Ha nem is meg minden erőt, legalább az erők hatásai között olyan általános összefüggéseket kereshetünk, melyeknek hasznát vehetjük s visszzük.

Egy ilyen, az erők hatásai közötti összefüggést kifejező tétel az erély megmaradásának elve, mely az utolsó évtizedekben a fizikusnak kutatásainál egyik vezérelve lett. Erről kell e helyen szólnom.

Engedjék meg, hogy egy visszapillantást tegyünk naprendszerünkre. Kepler törvényei írják le e mozgásokat s közülük az első azt mondja, hogy a bolygók pályája ellipszis. A bolygó eszerint pályáját befutva a naphoz közeledik és távolodik /tőle/. A második tétel azt mondja, hogy a vezetésugarak egyenlő időken egyenlő területeket surolnak. Eszerint a sebesség változik. Ott nagyobb, ahol közelebb jutott a naphoz, ott pedig kisebb, ahol tőle távolabb van.

A nap vonzó ereje közeledésnél munkát végzett, melynek mértéke az erő és az irányába eső elmozdulás, növelte a sebességet úgy, hogy mozgásban megmaradhasson /növelteelevelen erejét, amint egy régi kifejezéssel mondjuk./ Ez a sebességváltozás olyan, hogy annak folytán a bolygó megint távolábbra is juthat. Ha a bolygó B-ből A-ba jut, munkát végez, sebessége A-ig annyival növekedett, hogy B-be visszajuthat.

Azt ~~az~~ az egész munkát, melyet valamely erő a testek elmozdítására által végezhet, helyzeti erély-nek nevezzük. E szerint azt mondjuk, hogy mikor az erő munkát végez, a helyzeti erély ~~csökken~~ kisebbedik. Igen, de ekkor a sebesség változik úgy, hogy a helyzeti erélyt megint előbbi értékére tudja visszaállítani azt mondjuk, hogy az erély nem vészett el, csak más alakot öltött azáltal, hogy a sebessége növekedett.

A megelőző előadásokban Rózsa-
rolay mozgási jelenségekkel foglalkoz-
tunk s minthán törvényeiket a moz-
gások leírása segítségével felismerhettük,
a mozgások okairól is szóltunk; láttuk,
hogy ezek a mozgási jelenségek olyan
törvényekre vezetnek, melyek az elő-
birtokkal tökéletesen megegyeznek s az-
által a nehézségi erőnek s a bolygó-
mozgásának Rózsa, és pedig igen es-
zteri magyarázatát tudtuk adni. *Ez a második - rész*

Ezen eredmény azt a vágyat ébresz-
ti bennünk, hogy a természet többi
jelenségeire is lehetőleg általános, es-
zteri magyarázatot keressünk.

Ez azonban nem mindenütt lehet-
ges. Ugyanis az eddig tárgyalt jelensé-
gek Rózsa-rolay mozgási jelenségek vol-
tak s a mozgást minden részletében
könnyen vizsgálhattuk, de ha az test
melegsége, ha fényt bocsát ki, vagy
pedig villamos tulajdonságokat mutat:
ezek mind olyan jelenségek, melyeket
mint mozgásokkal megfigyelésünk el-
véteni nem tudunk.

Hogy az eddig eltekintve teljes mé-
rtékben használt veyint, a mozgási
jelenségekben olyan általános saját-
ságokat fogunk keresni, melyek
lancz másféle jelenségcsoportokban
is felismerhetők lesznek s ha azu-
rán nem is leszünk képesek az öre-
jelenségeket ugyanazon erőkre visszave-
zetni, talán lehetséges lesz bennük

bizonyos általános tulajdonságokat meg-
találunk, melyek a fizikai jelenségek
közös vonásai.

A dinamika, mely a mozgási
jelenségeket okokkal kapcsolatban
kérdezi, találunk oly elveket, léte-
ségeket, melyekben a mozgási jelensé-
gek egyes általános sajátosságai ki-
fejezve vannak. Egyre ezennel hívat.
kozni fogunk: az erély megmaradá-
sának elvére, mely az újabb kori fi-
zikának mindegy részéről képezi.

Hogy ezen elv jelentőségét megér-
tsük, vizsgáljuk egy lehatárolt egyen-
súlyban lévő közeli befolyó mozgási
jelenségre. Minkor a föld felületét
végbemérő mozgásoknál rendszeren több
ok járhat közre, mi a jelenséget be-
nyújtóbbá teszi, egy bolygónak nap
körül körüli mozgását fogjuk fi-
gyelembbe venni. Ez bizony egyen-
súlyban, melynek csak a két tömeg
közvetlen vonzása a kellenő rész-
vel.

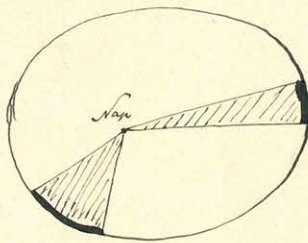
A bolygók mozgását, mint említet-
tük, a Kepler-féle törvények írják
le. Az első törvény azt mondja, hogy
a bolygók a nap körül elliptikus-
alakú pályán mozognak, melynek
egyik fókuszában a nap áll. — E-
szint, ha a bolygó ilyen pályán mo-
rog: a naphoz majd közeledik, majd
pedig távolodik tőle. Legyen P a boly-
gó pályájának azon helye, melyben
a naptól legmesszebb van, P' pedig
az, melyben a naptól legközelebb van.

Tehát mi alatt a bolygó P -ből P' -be
jutott, a naphoz közeledett. Hogy is
történt ez? — A bolygó sebessége foly-
kán egyenes irányban, egyenletes se-
bességgel tovább haladni, tehát a nap-
tól eltávolodni iparkodott; közben
pedig a nap azon erőhatással, hogy a
bolygót magához felvonzó közel hozza.
A napról ezért azt mondjuk, hogy
munkát végzett; ugyanis törekvési-
nek megfelelően csakugyan sikerült
a bolygót magához közelebb húzni.

A dinamika a munka fogalmát
fontosán meghatározza; de mi e nélkül
is, csupán csak mindennapi tapasztal-
ataink alapján is helyes fogalmat
alkothatunk magunknak felőle. Belát-
juk, hogy az erővel az erő hat-
nálhatjuk, melylyel a nap a bolygót
magához vonzotta. Ez utat, a melyen
magához közelítette.

Kepler második törvénye kifejti,
hogy miképen változik maggár köz-
ben a bolygó sebessége. Azt mondja,
hogy a naptól a bolygóhoz húzott sugar
egyenlő időnkben egyenlő területet ír le.
A törvényt rajzunkból könnyen megér-
jük. A bolygó pályáján az R -t részet,
melyeket egyenlő idő alatt, pl. egy
nap alatt megfut, vastagabban ki-
húztuk; az az területet, melyeket e-
közben a sugar sugar mindegy leír, vo-
nalakkal vannak árnyékolva. Mivelhogy
a második törvény szerint ezen terü-
letek egyenlők, belátjuk, hogy a pálya
azon helyein, melyek^{en} a bolygó a nap-

4.
hoz közelebb áll, a sebességnek na-
gyobbnak kell lennie, mint ott, a
hol a bolygó a naptól távolabb van.
Ebből a körünyből lehet kiolvasni,
hogy a bolygó sebessége akkor, midőn
a naphoz közeledik, növekszik; ha pedig
a naptól távolodik, a sebessége csök-
ken.

Ha most a munkát is tekintjük,
égre vesszük, hogy a közben, mi alatt
a nap munkát végezt, a bolygó se-
bessége növekedett; és pedig akkorán
tett, hogy éppen kevesebb volt előző po-
lyájánál az a pontján, melyben a
naptól legközelebb van.

Mi az erő? Fizikában megmon-
dani nem tudjuk s különben is tárgya-
kon kívül van. Szójáértékkel utalunk a
dolgos. — Ha a nap ereje a bolygó
mozgása közben munkát végez, és pedig
akkor, amikor a bolygó közeledik hozzá;
azt mondjuk, hogy a nap erejének ke-
bizonyos képsége van munkát vé-
gezni, azaz, van bizonyos ereje —
munka végzésére, s a munkát el is
végzi. Ezen munka nem lehet végtel-
en nagy, mert hiszen munkát csak
addig végez, ^{ke-} míg a bolygó éppen
magához közel, ha ez megtörténhetett,
akkor a vörö' erő több munkát végezni
nem bír. A nap is a bolygó közeli munkái
fennálló vörö' erő" tehát bizonyos munka-
képességet szab meg, melynek nagysága
a keletkezési helye alatt van meghatároz-
va s azért helyzeti erőnek nevezzük.

Amik nemcsak helyzetéről fogva lehet a testnek ereje, hanem mozgása is lehet erély forrása. Ugyanis azt látnuk, hogy a bolygó, minden a naphoz közeledve, mozgás-változást szenved: sebességét veszti, melynek segítségével ismét nagyobb távolságra eljuthatott. Tehát azaz erély, mely a helyzet-változás folytan elvész, ismét előkerült mozgás alattiában. Azért is mindig kétféle erélyről fogunk beszélni: a helyzeti- és a mozgási erélyről, a mikor az egyik kisebbedik, a másik növekedik.

Vajon érvényesül-e az absztrakts di-
namikának ezen tétele egész vizsgálom-
gat, vagy nem, azt nyomozni nem
tudjuk; sőt még ezen egyszerű esetben
is, minden a bolygó mozgásán al-
kalmazzuk, mely jár hozzá, mert
gyanítjuk, hogy a bolygó pályája nem
egészen állandó, hanem mindig görbült
és görbült körre ingadozik.

Alkalmazzuk tehátunkat földi mozgá-
sokra! — Itt is azt mondjuk, hogy
ha az ^{erő} test, melyre erő hat, elmozdul:
munka végeződik. Így pl. ha az ^{test}
üres lecsúszik, a nehézségi erő munkát vé-
gez; a munka nagyságát a súly mag-
sága és a függőleges irányban meg-
tett út határozza meg. Ha pedig az
én izomereim az, mely a súlyt a nehéz-
ségi ellenében mozgatja, akkor ez
végezi a munkát. ^{Ezen} Ez a munka vé-
zésnek azon esete, melyből a munka
mértéke a mindennapi életből a fizi-

Kata van átvéve, midőn a munkáskor
 annál többet figyelt, mennyit mozgott
 súlyt, mennyit mozgott magára e-
 mel: az erőnek az ilyet való' por-
 zatát fogadjuk el a munka méré-
 sül. A munka egésze gyantát,
 mint általában ismeretes, a ki-
 logramm-méter van elfogadva, vagyis
 az a munka, mely 1 Kilogrammoz
 súlynak 1 m. magára emelése
 közben végezhető.

Spornat találjuk, hogy a nehézregerő
 végteles nagy munkát nem végezhet;
 munka csak addig végezhető, míg a
 testek a földhöz közeledhetnek. A testek
 helyzete a föld felszínéhez képest itt
 is bizonyos helyzeti erővel képvisel,
 mely mozgási erővel alaktul át,
 ha a test lejjebb esik. De az erő al-
 talános elvét vizsgálva erőnyer-
 nek soha és semmi körülmények kö-
 zött igazoltnak a nehézregerőnél
 nem találjuk. — Ha egy golyót víz
 vízszintes lapra helyez, annak esése
 közben attól a sebességtől kellene fe-
 reznie, hogy a lapról vízszintesre,
 előbbi ~~helyzetéig~~ helyzetéig tudjon emelkedni.
 Kedni: ha az erő megmaradásának
 elve teljes igazsággal érvényesülne,
 de ez nem történik: a golyó felugrik
 ugyan, de előbbi helyzetéig nem emelked.
 Az erő egy része tehát elvész is.
 merellen minden látszólag veszendő
 ment. — De ott sem ~~happan~~ ^{erőnyerés}
 ezen elv, hol ilykor nem történik,
 pl. az ingával. Ha óránként járattat
 akkorunk, melytől kiugrik fel, vagy vi-
 gót fejeztünk meg; a mely esik, a ringó

Kicsavarodt, az inga pedig ide - oda
 leng. Amint azonban a súly helyére
 lejárt, s a rugó egészen kicsavarodt,
 minsen sem helyzeti erő, sem moz-
 gás s az óra megállt.

Hogy az erőviszonyokat szemlétűnöl-
 ben láthassuk, egy kísérletet szerkez-
 tettem, melyben egy kerék lejárt
 legördül s e közben egy rugót húz fel,
 mely aztán egy csengőgömböt ültet
 mozgaltja. A kerék legördülteben egy
 kis csigáról fonalat gombolyít le
 s a csiga egy rugó húz fel, a rugó
 ereje úgy van megválasztva, hogy
 a kerék éppen le tudjon esni: a lejő
 talpához kényez minden sebesség
 nélkül érkezik le. De hova lett a
 mozgási erő, melyet a leesső kerék-
 nek esése közben szerepnie kellett?
 Meg van a rugóban, mely most ki-
 van feszítve; ha kiakasztom, a csen-
 gögömb megmozdul s bizonyos ideig
 járni fog, mely idő a rugó éppen
 megfeszítésének felel meg. De a csen-
 gömb elcsengett, a rugó megereztetett,
 a kerék pedig lent van a lejő lábánál.
 Azonnal, semmi nyomát sem látjuk az
 erőnek, melyet a szerkezetbe ipartem-
 mel belevittünk, mindén a keréket a
 lejő csúcsára állítottam. — A kísér-
 letet most újra kezdem, de némileg
 módosítva. A leesső test nem súlyos foly-
 tási, hanem mozgása folytán fogja a
 rugót felhúzni. A mikor a lent a lej-
 ő talpához leesik, megvan benne
 a belevitt erő mozgás alakjában:
 ha egészen magára hagyhatnánk e pillá-

mostan, sebességét mindenkorra meg-
tartani. Ezt nem lehetjük, hanem rá-
engedjük vízszintesen állított rútk-
ra, melyekre rálépve az előbb emlí-
tett csigára felgombolyított fonal.
Ez kezd hízni s épen úgy, mint
előbb, felhúzza a csigával összekötött
rútot. Míg pedig épen annyira, mint
előbb s akkorra sebességét egészen
el is veszti, megáll. Most tehát moz-
gani erővel hízta fel a rútot,
s ha a rútot innét kiakasztjuk, meg-
győződünk róla, hogy ugyanannyira
mint előbb, a csengésű ugyanannyi ide-
ig fog hangzani. De ha a csengésű
elcsengtetett, a kerék a legmélyebb he-
lyén van, de mozgáson, sem felhí-
zott rúton minsen: az erő teljesen
elvész.

Igy vagyunk más mozgási jelensé-
gekkel is; ha csupán csak a mozgási
jelenségeket vesszük tekintetbe, az erő
elvet sehol igazolva nem látjuk. De
holán csak azért, mert a jelenségeket
egyoldalúan vettük szemügyre.

Az erő elvet újabbán a fizika ve-
zér elvének tekintjük. Ha ugyanis a
természet összes jelenségeit lehetetlen az-
szerten, általános elvek alapján akar-
juk magyarázni, az erő elve oly
feltevésekre utal, ^{benne} melyekben az összes
természeti jelenségek mind mozgási
jelenségek legyenek felfogva.

Csaknyán látni fogjuk, hogy a me-
gérő, vagy a fény jelenségeit is mozgá-
si jelenségekként foghatjuk fel.

Mielőtt a természeti jelenségeket más

roportjainak tárgyalására fogadtak,
az egyensúly viszonyairól akarok rövid
emléket tenni.

Ha valamely rendszerben munkát
erő egyensúlyban vannak, annak rendszer
sebenjét nem változtatják meg. En-
nek megfelelően mondjuk, hogy
egyensúly van, ha sebesség nem vál-
tozik. Ez azt mondja, hogy ha min-
den sebességváltozás, minden hely-
zeti erőben változás. Tehát ha olyan
szerkezetet leírunk, melyben se-
besség változás minden, akkor a szerke-
zetben a helyzeti erőnek változania
nem szabad.

Lehet olyan szerkezet van, melynek
segélyével a természeti erő hatását
növelni járulékosunk. Ha nélyk, vi-
gel emelünk, hogy gépet hozsunk ve-
le, mindenkor helyzeti erővel növe-
lünk, a mennyiben e lehetet oly
helyre viszunk, melyről nagyobb
munkát képesek végezni. Legtöbbny
erőközzel csak helyzetváltozást akarunk
célzni. Ezen erőket: az emelőt, min-
denféle csigát, hengerek stb.

Gépeink mindig az, hogy valami adott
erővel — pl. ember- v. állati erővel —
egy más ellenérőt, — rendszeren lehetnek
munkát — felelőjük. — Leggyor-
sabbak a viszonyok az álló csigán, ha
segélyével egy test erőjét növelni akarjuk,
munkát kell végeznünk. Ha e köztben a
rendszerben sebességváltozás minden, e-
lőbbi elő értelmében munka minden.
Szé mindenkor így van, bármilyen gépet

használgunk. A csigánál, mint látjuk, az erőnek ugyanakkorra utas kell hatnia, mint a tehernek, tehát az erőnek is egyenlőnek kell lennie a teherrel. — A csigáson láthatólag nyertünk erőben, a mennyiben kisebb erővel; nagyobb terhet emelünk; a beindított köziületen pl. a teher-nél sokkalkorra, mint az erő! De ha megmérjük a befutott utakat, látható, meggondolunk róla hogy erőnyereségünk még kisebb, mert az erő sokkalkorra utasunkkal mint a teher, tehát a munka mindkét oldalán ugyanaz.

Még a könnyűmérésre használt eszköz: a mérlegről fogunk röviden megemlíteni. A közéletből jól ismerjük: mindenféle könnyűmennyiségket mérünk vele. — A könnyűmennyiség mérését tudományos alapját akkor veteltük meg, midőn az erőt a mozgásmennyiség változásával, vagyis az anyagmennyiség sebességváltozásával arányosnak vettük. A könnyűmérés rendkívül bonyolódott lenne, ha a mérőeszköz egy különös sajátosságát nem tudtuk volna felismerni.

Láttuk, hogy üres térben valamilyen test egyformán esik alá; vagyis a mérőeszköz az aláeső testek anyagának minőségében különbséget nem tesz. Ha tehát azt mondjuk, hogy a sebességváltozás az erővel arányos is minden könnyűben ugyanaz; akkor ebből az következik, hogy a könnyűt a mérőeszköz arányosnak vehetjük: azaz, azon könnyűk egyenlők, melyek egyformán neheznek.

A mérlegelés így a közéletben, mint a tudományban is ezen az elven alapul; a mi eljárásunk csak annyiban különbözik az előbitől, hogy mérlegelésünket arra a körre vonatkoztatjuk, melyben a testek csakugyan egyenlően mozognak: i. e. az üres térre.

Gyors utazásunkból ezen, hiszlen a testek mozgására vonatkozó jelenségeket ezennel el kell hagynunk, hogy a jelenségek változatosabb csoportjaival megismerkedhessünk. Nem fogunk minden jelenséggel foglalkozni, hanem csakis minden csoportban csakis a legfőbbeket, a legjellemzőbbeket; körükben fogunk a reájuk vonatkozó tapasztalati törvényeket felismerni és ~~repre~~ a tapasztalati törvényeket magunkban foglaltó feltételeket felállítani.

Figyelmünket első sorban a testek tér-fizikai és alatti viszonyaira ~~ra~~ irányítjuk.

Ha különböző testeket megfigyelünk, mindenképpől észbe kell jönnie, hogy anyagok a tér nagyon különböző módra töltöttek. Látnunk olyankor, melyek ~~a tér~~ minden részében egyenletesen, homogénen, vagyis az anyag minden egyes részét teljesen egyformán tölti be; másoknál elterjedten ezt nem tapasztaljuk. A mérlegelésével továbbá észrevehetjük, hogy különböző anyagokból ugyanabba a térbe nagyon különböző tömegmennyiség fér. Ez pohárba fél víznek éppen más a súlya, mint ugyanannyi térfogatú higanynak, ólomnak vagy vasnak; ez a tapasztalat a sűrűség fogalmára vezet. A sűrűség mintaként azon tömeg szolgál, mely az

egységint választott lérfogatban foglalt.
 adat. Ez találjuk, hogy 1 Kcm. (4°C . hő-
 mérsékletű vizbe) víz tömege 1 gramm,
 1 Kcm. higany 13,6 gr; 1 Kcm vas 7,8 gr.
 vagyis, a víz sűrűsége 1, higanyé 13,6,
 a vasé 7,8. — Meghatároztam a leve-
 gő sűrűségét is. Erővel egy üres, 3 lit.
 lérfogatú üveggolyót ellenúlyozom a mér-
 legem s most beleborsálom a levegőt; a
 levegő betöltül s a golyó Kb. 4 grammal
 nehezebb lett. Ebből azt következtetem,
 hogy a levegő 1 literjének súlya Kb. 1,3 gr.
 egy Kőbcm.-é pedig $\frac{1}{770}$ gr.; a levegő sűrű-
 sége tehát $\frac{1}{770}$.

Ezt előre borsálva, látnánk, mi lehetett a
 feladatunk, ha a testek lérfogatára
 vonatkozólag felvilágosítást keresünk!

Minden test erőnknek van alávetve.
 Az egyik erő a nehézségi erő, mely alól
 nem vonhatjuk ki; a másik pedig a
 légnyomás. ^{felvilágosított levegő} Ezeket ugyanis mindegyik
 üres térben, hanem az életre olyannyira
 nélkülözhetetlen levegőben. Ez a test
 minden részére nyomást gyakorol. De
 minden oldalról egyformán hat a testre,
 hatását nem ismerhetjük fel; csak akkor
 fogjuk felismerni, ha egy oldalirányú levezetést.

Itt van egy henger alakú sárgaréz
 edény, s egy vashenger, mely az edénybe
 pontosan beleillik. Itt a rézhenger fekszik.
 Kén levegő kis nyílást befogom, a vas-
 henger nem csúszkál, hanem esik ki a réz-
 hengerből, hanem még süllyed is akkor.
 De rá, de a mint a nyílást megnyitom,
 a henger azonnal kiest. Ebből látjuk,
 hogy a légnyomás, ha csak egy oldalról
 nyitunk ki, szembe fordítottan nyitva van.

Ha megmértem, azt találom, hogy 1 Decimetre körülbelül 1 Kilogrammal egyenlő. A lényomása tehát az ismeretes Kaustikatizáló, vagy gyertyaalkotó; ezekben a lényomás egy Kaustik gyűrű segítségével egy oldalról lesz téve s annál tovább tartanak, melyet minább az alap, melyre a gyűrűt rögzítjük. — A lényomást feltűnően mutatja egy rendkívül egyszerű kísérlet; Egy léniát tesz az asztalra úgy, hogy egy darabja az asztal felé lenni kíván álljon, s egy papír lappal borítsa le; ha a leni kiáltó végét gyengén, lassan megnyomom, a papírlapot megemelem vele; de ha hirtelen hirtelen ráütök, a leni eltörik, mert nem volt képes a papírlapot a ráemeléshez levegőzölloppal együtt oly hirtelen felemelni. Ez a leni apró darabokra tördelhető.

A levegő nyomását az általános anélkül barométerrel mérjük. A barométerben a levegő nyomását egy higanyoszlop tart egyensúlyt, melynek hosszát a lényomás nagyságát pontosan megjelölhetjük.

A testekre még más erőket hatunk. Ugyanis a testeket hajlíthatjuk, kinyújthatjuk, csavarhatjuk, öngennyomhatjuk; az erőket, melyek mindegyike változhat előidézhethet, Rendszerben a nehézségével és a lényomással megadják a testek alakját és kiterjedését. Ha már most azt tapasztaljuk, hogy mindegyik erő a testet nem mozgatja, kell, hogy magában a testben oly erők legyenek, melyek a külső erők hatását

ellenirányozzák.

Ha egész általános rajban a karnautól arról szólunk, hogy miképpen viselkednek a testek a külső és belső erőkre gyakorolt hatás alatt, nagy nehézségbe ütközünk. Ugyanis vannak testek, melyekről innállo' alakjuk van. Ezeket éppen alakjuk miatt használjuk mindenféle házi gépezetben, és szilárd testeknek nevezzük. Így pl. a pohárban az alakot tekintjük lényegesnek, mely rendelkezésének megfelelővé teszi az anyag, az üveg, melyből készült, egészen közömbös. Más testekről meg tudjuk, hogy határozott, innállo' alakjuk mincsein, de kétfogatuk állandó'. Ezek a folyadékok, melyekről mindig csak a mennyiségét a befogatás tekintjük. A nem löröndűk vele, hogy milyen az alakjuk, melyet befogatásunk változtathatunk, anélkül hogy befogatunk megváltozva. — Vannak ismét más fajta testek, melyekkel a legkevésbé foglalkozunk: ezek a lejneműek. Legritkábban veszünk rólok tudomást, s akkor sem alakjukon vagy befogatukon ismerjük fel, hanem valamely más tulajdonságuk alapján. A világitó gáz pl. a szaga árulja el. Ez gáz meg arról, hogy a szobába lörölő, bárcsak kis mennyiségű gáz, az el egész szobát kitölti, mi mutatja, hogy állandó befogata mincsein, hanem az egész rendelkezésére álló térben ~~terjed~~ elterjedni törekszik. — A belső erő a szilárd testekben alakváltozás ellen működnek; a folyadékokban a belső erő alakváltozás ellen.

ben nem mutatkozik, de igenis a ter-
fogatváltozás ellenében. Csak a gárgy.
ban nem látnak olyan erőket, me-
lyek az alak- és terfogatváltozás elle-
nében mutatkoznak.

Látnak a ledet viselkedését különfé-
le külső erők hatására. Ezek al-
kalában alakváltozást idéznek elő.
Nézzünk a mind az erőt, irányát s a
pontot változtatva) melyen hat; az a-
lakváltozás is másképp és másképp. Csak
néhány egyszerű esetre vizsgáljunk s
abból is fogjuk ^(általános) viselkedését felismer-
kedni. — Egy drótot vízszintesen kifeszí-
tek és közepére fonalat akasztok, melyet
különböző súlyokkal lehet terhelni. Ra-
teret egy bizonyos súlyt; látom, hogy
a drót meghajlik. Ha a súlyt levelem,
a drót előbbi alakját vissza veszi. Most
kétalkkora súlyt lehetek s látom,
hogy a meghajlás is kétalkkora s azt
is, hogy a súly lepedőre után előbbi a-
lakjába tér vissza. 3. alkora súly 3-szor
akkora ^{terhelést} 4. alkora súly pedig 4 alkora
terhelést okoz s a súlyok eltávolítá-
sa után a drót meg mindig képes elő-
bbi alakját fölvenni. De ha 5-ször
akkora súlyt hajlítom, már nem
lesz képes eredeti alakjába vissza térni,
hanem állandóan elgörbül. Ha ezután
bármilyen súlyokkal terheljük, mindig
maradandó alakváltozás fog benne elő-
idézkedni. — Ugyanígy viselkedik minden
más test: azaz, egy bizonyos határig
az alakváltozás mindig az erővel s az
ero ^{hatásának} megfordulásával a test eredeti alakját

viszanyeri. A kislétszámú csak abban áll,
hogy együtt lehetnek kisebb-, másikkal
csak nagyobb erővel írjuk el a határt.
Látni lehet, hogy a kislétszámú az alak-
változással kislétszámú belső erőt ébreszt a
testben, mely a testnek az eredeti alakot
viszafordítani képes, de csakis addig, míg
az alakváltoztatási erő bizonyos határon
alul marad: azonnal elvész a képes-
séget eredeti alakjába visszafordítani. Az
alakváltozás első nemét rugalmas alak-
változásnak nevezzük; a másikat alaktól-
térítés nem rugalmasan történik.

Minden anyag így viselkedik. A kislétszámú csak az, hogy ugyanazon erő hatására
mértékben lehet az alakváltoztatás és a
rugalmasság határa is más. A drótot
lőt a rugalmassági határon könnyen túl-
vitték, lágy vasdrótot használ; de azét
zongorahúr nem igen használható, mert
ez ugyan erősebben tartani a törést meg-
ró, de csak nagy erőhatás árán volna
lehetősége vele bedrótozni. Az azért lehet
a zongorában feszítik ki, mert ott
maradandó alakváltoztatásokat elérni
nem akarunk.

A rugalmas alakváltozás egy másik jó
példáját a hangvilla mutatja. Ha egyet
ágit erősen befeszítjük a másikhoz ke-
helyük, azt tapasztaljuk, hogy a meg-
hajlás nagysága arányos a rugóerővel, mely
hajlítja.

Ezt a törvényt egészen más formájú
alakváltozást is megtaláljuk. - Egy
kerékalakú fa-rúd egyet vége befeszít-
ve, másik vége pedig kerék van erősítve,
a kerék kerülete le van vágva, s egy fo-
rál van rajta átvetve. Ha erre a fűt-
söt rályukot akarunk, a fa-rúd meg

[A hatás, melyen belül a test alak-
változásai rugalmas, rugalmasság ha-
táránat nevezzük.

csavarodik. A csavarodás nagyságát a
 kerékhez erősített munka és köröspályá-
 zalon mutatja. Ha a mérést változ-
 tatjuk, látni azt találjuk, hogy a
megcsavarodás nagysága arányos a csav-
 aró erővel. Ha a fa-rúd rugalmas-
 sági határán túlmentünk volna, az
 alakváltozás maradványává lett volna.
 A csavarodás a csavaró erővel nem
 lett volna arányos.

Térjünk át a folyadékokra! Ezeknél,
 mint már említettük, alakváltozás ellené-
 ben belső erők nem működnek. De a
 térfogat sem tökéletesen állandó! - Kis-
 dös, rajon a folyadékot összenyomhatók-
 e vagy sem, sokáig eldöntetlen volt. A
 valóság abban van, hogy a folyadékot
 mindig edényben kell elraktározni s ha össze-
 nyomjuk a folyadékot, az edény minden-
 esetre legrövidebb idő a folyadék térfog-
 atváltozását elpótolja. - Aránylag
 egyszerű kísérletben tudom a víz összenyom-
 hatóságát bemutatnom. Az eszköz, mely-
 lyel ezt lehet, piezometert nevezlek.
 Egy üveggolyóra vizet üvegcsőbe forraszt-
 va s forró vízzel megtöltve úgy, hogy
 a víz a csövet és részeit is kitöltse. Ha
 a vizet — akár csak befűvéssel —
 összenyomom, a folyadékhoz közeli vízpa-
 rázódik. De ennek két oka lehet: az egyik
 összenyomás, a másik pedig az edény la-
 gulás. Hogy ezt a két térfogatválto-
 zást elkülönítve tudjuk megfigyelni, az
 üveggömb vízzel feltöltött edénybe merít-
 vel, mely edénynek földelése van becsatol-
 va. Az edény földelésére vizet és üve-

Ost van beragaztva, melynek kereszt-
metszete a gömb csővével tökéletesen
megfelel. Most az edény vizét ez kis du-
gattyú segítségével ebbe a csőbe hajtom, mely
pedig annyira, hogy a két folyadék közp.
vége egymásmellett legyen látható! Ha
most a vizet nyomást gyakorolok, azt
látom, hogy a golyóhoz forrasztott csőben
a vízszlop vízszáhpótlát, az edény csővé-
ben pedig előre nyomul; ez azt mutatja,
hogy az edény csakugyan tájult, de mint-
hogy az első csőben a vízszáhpótlás na-
gyobb, mint a második csőben az előre-
nyomás, a víz térfogata a nyomás követ-
keztében csakugyan kisebbedik s a kisebb-
edik a két folyadék közp. elmozdulásának
külömböztetése adja meg. A víz összenyomha-
tósága lényegesen csekély: 1 atmoszféra nyo-
mása alatt 1 lit. víz térfogata mintegy
50 köbmilliméterrel kisebbedik.

Örökhasonlíthatatlannal nagyobb a gá-
sok összenyomhatósága. A térfogat vál-
tozásának függése a nyomástól a Mari-
otte-féle törvényben van kifejezve. Ez azt
mondja, hogy a ^{gáz} térfogata fordítva arányos
a nyomással; azaz 2-alkor nyomás alatt
a gáz $\frac{1}{2}$ -alkor térfogata, 3-alkor nyo-
más alatt $\frac{1}{3}$ térfogata stb, sőt, a
milyen arányban növelem a nyomást, oly
mértékben csökken a térfogat. Ezt a tényt
még így is fejezhetjük ki, hogy a gáz mi-
nyire arányos a gázra nehezedő nyomás-
sal. — A gázoknál tökéletesen rugal-
mas változáson van dolgom, amennyi-
ben a gáz eredeti térfogatát mindig vissza-
szerzi, ha eredeti nyomása alá visszük vissza.

A testet alak- és befoglalváltósáival foglalkozni, azt találjuk, hogy az alakváltások a nyílást testeknél nyílt határokon között rugalmassá, de a folyadékok és a gázok alakváltásai mindig rugalmatlanok. További találjuk, hogy az alakváltások, ha kisinyek, az erővel arányosak. A belső erők a testet eredeti alakjába visszahozni törekednek.

[— a nyílást testeknél csak akkor —

Mindenkor rugalmas alakváltásoknál ugyanazon esettel állunk szembe, mint az ingánál. Látható már, hogy az ingát a gyorsulás a kitéréssel arányos; de a gyorsulás az erővel arányos. Azért látni álló inga segítségével megmutattuk, hogy az erőfüggés az erő és a kitérés között ugyanaz, mint a rugalmas alakváltásoknál. Az inga lengésére az kért van erővel, melynek ^{nek területén} egy π -re van megerősítve; erre nilykorul fogunk áttérni. Ha a nilyt nagyobb, bizony, növekedik az inga kitérése; még pedig 2-akkora nily 2-akkora kitérést, 3-akkora nily 3-akkora kitérést létesít stb. A nilykor most kitéréssel tartják az ingát és az ingának helyzeti ereje a külső erők folytan növelve van; levágnak most a pringet, például a külső erőt ^{halni} megzárják, és az inga a belső erők következtében lengésbe lép.

A mint az ingánál lengő mozgás látnak, éppen látnak rezgő mozgás a rugalmas alakváltásoknál, ugyanazon törvény szerint nagy részbe.

A rezgő mozgást kötelelesen úgy leírhatunk a rezgő testtel, mint annak

idején az inga mozgását az ingával:
 a végezt egy határidő mozgást lehet önmaga
 a rezgő mozgásait s ugyanazt a görbét
 kapom, mint az ingáé. Legegyszerűs-
 ben így írjuk le a rezgő mozgást, ha a
~~az~~ hangvilla egyik ágára egy drótdarab-
 ból erősítünk s a villát rezgésbe
 hozzuk, az kormozott íveglapon végig
 húzzuk.

De a hangvilla rezgése nagyon gyors,
 nem láthatom az egyes ide-odá mozgáse-
 ket, hanem hallom valamit. [Ezért
 váratlan érzeti benyomás, melyet az ed-
 dig megfigyelt mozgások kisérletében nem
 tapasztaltunk.]

[Olyan hangot, mely kellemes érzetet
 okoz, s a melyet zenei hangnak nevezünk.]

Láttuk, hogy a rugalmas alakváltozások
 arányosak az erővel s az általuk okozott
 mozgások az inga mozgás köréjeit kö-
 vetik s a mozgást magát meghalljuk.
 Most tehát a hallás szempontjából
 vizsgálhatjuk a mozgásokat, minthogy
 a hang őket megvalósított.

A mozgásokat magukat a fizikus
 szempontjából a ritket is vizsgálhatjuk,
 kereskedni, hogy ezen mozgások hogy jönnek
 létre, mely köréjeiket vannak alávet-
 ve, mint változnak, ha egyidejűleg más
 rezgő mozgásokkal keverednek stb.

A kérdés más oldalra fordítva az, hogy ke-
 renthet-e zenei hangot ^{fizikai}. Ezt láthatjuk,
 hogy minden periodikus mozgás, mely
 bizonyos határokat közölt van, zenei
 hang jön létre, ha a másodpercen-
 ti rezgések száma ^{száma} 30 - 30000
 közé esik. Hogy miképp jön létre a

V.

Minden a múlt alkatommal a kerek
alaki- és kőfogati viszonyait tárgyalt.
Kül, a mint azott a kerekre való kő-
ső és belső erő állat vannak meg-
látható; azt mondhatunk, hogy a foly-
sók általános erőket alávetve áll-
sók kőfogatiak. - Ugyanakkor ez ügy-
edényt vettünk, melyhez szűk nyílás
nyílás volt forrasztva s folyadékot
keltettünk meg; a folyadék a reája való
erő hatása alatt bizonyos kőfogatok vet-
fel s hogy megmutassuk, vajon a kőerő
teljesen megváltozott-e a folyadék kő-
fogata, az edényt beforrasztottuk s így a
kőerő erőhatását előt megvéde - s
leperésével - eltekint. A kő itt van,
s benne van az edény, a pericet sör-
lenek; ~~de~~ de valami zavaros gáz ki-
lök, ha a kőket rájarm: az edény nyit-
ván állóvált. Az ügy apró cserepekre
van öngörve.

Megvallom, nem volt számításom,
hogy az edényen igen változás történjen;
de nem is bántam. Hiszen az ott, mely
régelt az edényt így megvéde eltekint,
csak az volt: hogy megmutassam, hogy a fo-
lyadék kőfogataiban akkor is állhat be
változás, ha a reája való mechanikai
erő ugyanazok maradnak.

Most elmondom, hogy mi történt a múlt
előadás óta az edénnyel. - Az edényt
ez dére néző ablakba elgátlam, ott meg-
melyezedtem, kiterjedt, s az edényt össze-
gáztam.

Ezen az edényen többé nem mutat-
tam a kiterjedt s azért az másik edényt
kiszékeltem, melyhez szűk nyílás van

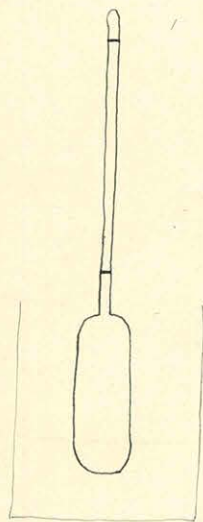
forrasztva s melyben szintén folyadék van
elgárolva. Ezáltal a folyadék a hirtelen
kötés alatt ki van vonva. — Hogy a fo-
lyadék jobban látható legyen, fiximul
van megfestve s az edényt is alkalmas
átvívny tartja; a cső mellett papírsza-
laj van megosztva, hogy bizonyos ad-
atok irhassunk rajta.

Az edényt forró vízbe mártottuk s
látjuk, hogy a folyadék-oszlop vége jó
magaasan áll a csőben s nem mozdul
onnan, a meddig a vizet forraljuk.
Mikor elkezdjük a forró vizet sít-
ni, hogy a folyadék-oszlop lassan lefe-
lé kezd vonulni; ha hirtelen kézzel érint-
jük, az oszlop gyorsabban vonul lefelé
s még gyorsabban, ha az edényt vízzel
s jégdarabokkal felt edénybe merítjük.
De az oszlop nem sokára megállapodik
s megfigyelhetünk róla, hogy addig nem
mozdul, míg a körülötte lévő víz kel-
jében el nem olvad.

Ez a kísérlet mutatja, hogy a folyós
test kőfogata minden folyékon meg-
kötődik, ha csak a vége hűsö meg-
mákosítva van. Kell még oly
adat legyen, melyből eddigi kőfogati
járás körében nem látszólagos.

Megvan valahányszor azt látjuk,
hogy a test kőfogata állandóan hűsö
s elállt áll s kőfogata változás
széves, egyikkal azt is tapasztaljuk,
hogy a hídegy meleg neveléssel jelzett
jelenségek is változnak. Ezeket nem
látjuk, nem halljuk, izomereimkel
nem érezzük, hanem kőfogatiunk seje-

megfigyelés

2.
gyeivel vesztünk róla tudomást.
Mindazon s vele kapcsolatban járó
rokon jelenségeket hőjelenségekként
nevezzük. Ezt az adatot, melynek
segélyével a keskek magawiselsét is.
mert erős behatás alatt teljesebben
meghatározhatjuk, a melység fokai
nak, hőmérőskettség nevezzük. A
hőmérőskettség ismerve, a keskeknek mére-
sége pontosabban tudjuk kifejezni,
mint eddig tehettük.

Hogy válasszunk ezt az adatot? Mi-
lyen hőmérőskettség az, a melyből Min.
Dobozunk kell? — Ez teljeseen önkényes.
Sőt függ. Mindenesetre ez keskek,
mely állandó külső erős hatás alatt áll,
a hőmérőskettség való változását
fogjuk venni s a keskek magat hőme-
rősket, thermometeriek nevezzük.

Az első hőmérő, melyet Galilei per-
ceztett, a mi központokunkhoz hasonlóan
pintek s gömbökből állott, melyhez víz
nyílarn cső volt forrasztva; de annyi-
ban különbözött tőle, hogy nem fo-
lyadékot, hanem levegőt tartalmazott
s ez egy vízcseppel volt benne elzárva.

Thermometerünkkel önkényesen vála-
szott osztályozással jelölhetjük, így mint
azt Galilei s a florenzi akadémia tu-
dós tagjai tették; tudom, hogy a mikori
hőmérő pl. 17-re mutat, mindegy ugyan-
abban a hőállapotban van, melyet a
hőmérő központja alkalmasával egy párn-
ával megjelöltem. De ez nagy hibája
az, hogy ha előtérít, az adat telje-
sen értéktelenné vált. Nem is tudhat.

megjelöltem

nek, mely hőmérséklet alatt lelégt volt
a flörensiek kísérleteiket, ha egy-két hőmé-
rsékletünk nem maradt volna.

Mi szintén önkényesen választott be-
osztással lágtuk el hőmérőinket, de az
eredmény a folyadék különböző régeitől, és
valószínű a véletlenszerűségtől az által legrövidebb
magunkat függelenné, hogy a beoszt-
ást két teljesen ismert hőállapottal hoz-
tuk kapcsolatba. — Az egyik hőállapot
a víznek hőmérséklete, ha bizonyos
meghatározott körülmények között forr;
a másik pedig az olvadó jégnek hőmé-
rséklete. — Az ezen hőmérsékleteknek
megfelelő pontokat az osztályzatok forr-
pontjának és fagyypontjának nevezzük; az
ezen közti távolságot pedig annyi egyenlő
része osztjuk, ahányra lehet. Tudjuk, hogy
Réaumur 80, Celsius pedig 100 része
osztotta ezen alap távolságot.

Az így elkészített hőmérőink most csak
a saját hőállapotát jelzi; de ha más ki-
be^{vizsgál} vagy más anyaggal hozzuk érintke-
zésbe, akkor állása megváltozik s több-
nyire állandósá lesz s ezáltal az új körülmé-
nyek hőállapotát jól mutatja. S minden-
nap életben is így használjuk a thermo-
métert, ha valamelyik helyiségnek vagy a
anyagunk hőmérsékletét ismereni akarjuk.

Ha a tested hőmérséklete változik,
mindenfélre változásokat vesztünk rajtunk
érzre; ezeket a hőtan írja le.

Időnk igen rövid, s azért lehetetlen
hogy a részletekre is kiterjünk. Csak
tartalomjegyzékkel adhatunk s csakis a leg-
fontosabb fejezetekről fogunk kissé ír-
ni. —

S feladatok három része osztva:

hőmérséklet 7. oszt. hőmérséklet

Az első rész a hőmérséklet változása
által okozott térfogatváltozásokkal jár-
gyalja.

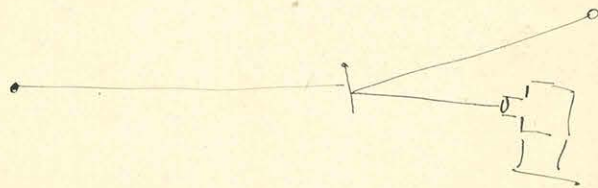
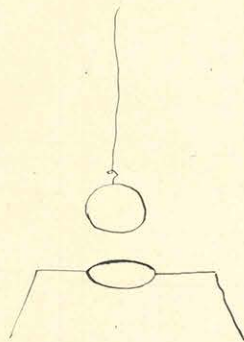
A második rész a halmazállapot
változásaira vonatkozik; vagyis azokra
változásokra, melyekben a szilárd test
a hő hatására folyton cséppfolyóvá, a fo-
lyós test pedig gőzalattá válik és meg-
fagyik.

A harmadik részben megvizsgáljuk,
hogy mindezen változásokat, melyek kö-
zül egymagában egy sohasem történik,
hanem mindig kello' vagy több egyszerre:
mely módon látszanak, mely látszár-
ban lépnek fel.

Vegyük az első részbe eső' jelenségeket
szemügyre! — A melegeitett fém kiterjed.

Ez egy igen régi, egyszerű kísérletben mu-
tatózik meg. — Vesszünk egy gyűrűt és golyót,
mely a gyűrűn éppen átfér; megmelegít-
sük a golyót, s a gyűrűre teszünk: láthatjuk
hogy nem tud többé átmenni, mert megme-
legedve kiterjedt. Ha a golyó lehűl s a
gyűrű felmelegedik hűle, könnyű át fog esni.

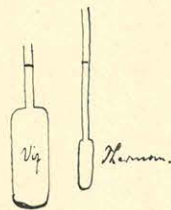
Ha a szilárd testek kiterjedése rendkívül
széles s így^{pl.} egy rúdnak megnyújtását
szabad szemmel nem bírjuk észrevenni;
hisz kiterjedése első' fénynyár segítségével az-
ban mégis megmutatható. Egy kötélnél-
nek egyik végét egy állványba befoglunk s
a másik végét egy vízpintes kezelyen já-
ró körhöz támasztjuk; a kötéltre fény-
nyár erők s onnét erősebbre verődik vissza,
s nagyon hosszú optikai mutatót képez.
Ha a kötélnél csak kisre megnagyítjuk,
az opt. mutató elmozdul s ha a kö-
tél, előbbi helyére tér vissza, az azóta kör-

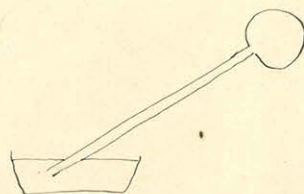
lét, mert a köbök^{nek} megmelegedése, meg-
nyílt a köbök^{nek} előre tolta s behúlé.
kor összehúzódván, a köbök eredeti he-
lyére lér.

A folyadékot is kiterjeszték, ha me-
gijük, de ezt már egész állóalánorajban
nem mondhatjuk. Ugyanis éppen a legel-
jettett folyadék: a víz akkor, amikor 0° -
tól 4° -ra melegedik, összehúzódik s csak
a további melegedés alkalmával kezd
kiterjeszteni. — Ennek megmutatásán vízét
gyűk csővel ellátott üvegedényt festett víz-
zel töltöttem meg s egy termométerrel e-
gyütt órával jéggel felt edénybe tettem;
hogy valamennyien láthassuk, a kőpő

falra vetittem s így igazítottam, hogy a
termométer higanyoszlopa a csőben
levo^ó vízoszlop egymásmellette s végük^{re}
egy vonalba essenek; a termométer
 0° -ot mutat. Most a jégcs edényt elve-
szem s órába hőmérővel^{le} vízzel felt
pokarat állítottam alá; látjuk, hogy a
termométer higanya emelkedő hőmér-
ősként mutat, előre megy, s a víz elkö-
pő hatra húzódik s ez tart mindaddig,
amíg hőmérőskelte 4° nem lesz s csak
akkor kezd a víz látni s 8° hőmérőskel-
tet alatt ugyanakkora befogad. lesz,
mint 0° -nál.

A gázok befogadváltozásán a
hő hatás alatt még szembevettem.
Egy üveggolyót veszünk, melyben
cső van forrasztva s a cső végét
vízbe tartjuk; kezünk mellette is el-
arra, hogy a golyóban levo^ó levegőt
kiterjesztse s csakhamar buborékok
ban látjuk kilátni. Ha lazzal
melegítjük a golyót, a levegőnek
még sejt kilátni^{hat} s edény^{be}

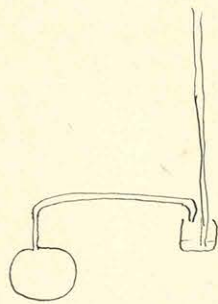

7.
mely leírásakor folyadékot anél-
kül. Így minden szokott gáz-
közvetítő — pl. Thermométeret + *higany* —
folyadékot anélkül.

A gázoknál nemcsak sokkal je-
lentékenyebb a terjedésük, mint más-
féle testeknél, hanem egyúttal a lég-
nyomás is. Ez okból, ha csekély hő-
mérséklet-változásokat nagy hallgato-
ságnak feltűnően akarunk bemutal-
ni, légthermometert használunk.

Ezek a hőmérséklet-változással járó
jobb légfogat-változások. Ha ezeket
leírni, ~~akarjuk~~, ~~ha~~ tapasztalatainkat
egyszerűen összefoglalni akarjuk: ~~azt~~
~~sem~~ nem sokra megyünk. Semmi-
képen nem ritkult a szilárdság és csép-
folyós testek hőokozta terjedését öze-
nyezésbe hozni azon testek másféle fi-
zikai tulajdonságaival, vagy legalább
a ^{légfogalomnak} terjedésének a hőmérséklettől való füg-
gését egyszerű törvényben kifejezni.
A fizikus feladata mai nap e kérdés-
ben csak az, hogy a légfogat-változást
lehetőleg pontosan mérje, adatait tábl-
ázatba gyűjtsi, vagy pedig kifejezést
keresni, melyet a táblázat tar-
talmát előtűntet. Utóbbiaknál
lehet a lehető legprimitívebb.

Elvben azonban csak a gázok működését
bizonyos egyszerűsége. Valamennyi gáz
egyformán terjed. Akár levegővel, akár
hidrogénnel vagy más gázzal töltve
egy Thermométer edény: a hőmérséklet-
változás mindig ugyanazok maradnak.

Thermométer

A második részbe sorolt jelenségeknek több körülményezőséget fogunk tudni felismerni.

A testek halmazállapota gyors összefüggésben a hőmérséklettel. A különböző anyagokat szilárd, folyós és gőz alakban halmazállapotban rendszeren különböző hőmérsékletek alatt találjuk; de sokszor ha az az egyenlőséget érintkezésben, de egymásmellette, ugyanazon körben egy hőmérsékleten találjuk egy anyagokat mindhárom halmazállapotát. Jeges és vizet találunk ebben a térszemben s ha hideg edényt hozunk be, falaira a térszemben lévő vízgőz is lecsapódik; tehát e helyisében a víz három halmazállapotban van meg.

Látnak, mily hőmérsékleti viszonyok között fordulhat elő valamely anyag egyik, vagy másik halmazállapotban.

Mindenekelőtt meggyőződésként való, hogy a jég és víz egyenlőséget érintkezésben csak az egy hőmérsékletnél lehetnek jelen. Ezen hőmérséklet állandósága, mint láttunk, a hőmérséklet képződését értékesítve van. — Ha mely vízbe e lej jéget tegyük, a víz hőmérséklete rohamosan lezökken, arra a hőmérsékletre, a melyen a jég vízzel együtt megmaradhat.

Hogy történik az átmenet a szilárd állapotból a cseppfolyósba, orvoslás?

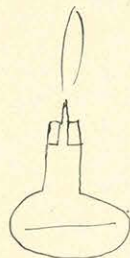
Az első átmenetet, vagyis az olvadást a hőmérséklet vizsgálva, tapasztaljuk, hogy állandó hőmérséklet alatt megy végbe, ha a dolgot nem vesztjük meg az alacsonyban. Az olvadás tehát állandó

Kőmésékkelés története. — A márvány
átmenet: a szilárdulóra, mely fagyásra
nem áll ugyanaz. — A víz sokat emelkedik
mely az olvadás hőmérsékleténél, ha-
nem mindig ezen hőmérsékleten alul,
a különbség a körülményektől függ.
Ha ^{egy lépés} vízet leenged a hideg nyugvó
helyre kiállítunk a hőmérséklet viz-
gálását, hogy mikor fagy: azt veszem
 észre, hogy $\frac{1}{2}$ 1°-ot 2°-ra is lejját
a 0 fagypontra alá 1 órával akkor kezd
fagyni, de fagyása közben 0°-ra fel-
emelkedik. Óráspázzsal még alacsony-
abb hőmérsékletekre lehet a vizet
lehűteni, a méltán, hogy megfagyjon.
Tégen is vízen mehez ezen viszonyokat
megmutatni, azért egy sör: az alké-
nes savas nátrium-on fogom megmu-
tatni. Ez kb. 45° alatt olvad meg, de
nem fagy meg ugyanazon a hőmérsék-
leten, csendes helyre elvéve 15°-ra
is lehűt, anélkül, hogy megfagyjon, de
ha egy kis szilárd vizet dobunk a fo-
lyadékba, a szilárdulás abból a pontból
kezdődve rövid idő alatt az egész a-
nyagra kiterjed. Hogy a test a közben
felmelegedett, azt így mutatom meg,
hogy a folyó alk. nátriuma körmen-
nyező folyadékba: aethert öntök, az
aether az olvadt sör iszirába a fel-
melegedés folytán forogni kezd. Kísé-
relés gőzeit így kézen láthatóvá, hogy
meggyújtom.

Vajjon nem függ-e az olvadási hő-
mérséklet a testre ható külső erőktől?

Kénsav fagyása

De van bizonyítva, hogy igenis fűz. No-
vezetesen a víz olvadáshőmérséklete 1 lég-
nyomás alatt mintegy 70 fokot emel.
littatást le. A változás a vízről — sűrű-
ségről is — igen csekély. — Az olvadási
hőmérsékletnek lezállítását nyomás al-
tal a következő kísérletben mutatkozott
meg. Egy előre behatárolt vas miniatűr kassza-
t — apró jéget — kezelt s azután prés-
ben erősen összenyomtam: azt fogjuk
látni, hogy a lapa hőjét kímél, erősen
összeprész és állítólag jég darab lett, mely
a miniatűr alattját tökéletesen fel-
vette ^(a miniatűrbe) és be-
vezetve is bevonódott benne.

Egy miniatűr kísérletben is meg-
mutatott a jelenséget. Nagy jégdarab-
ra drót-gyűrűt akasztott s ezt erősen
megterheltem: a mielőtt a drótot a jégen
keresztül áthúzzák, ^{s a drót a jéget, mint látható} elvágja, de a jég
két darabja nem vált szét s erősen
össze van fagyva.

Hogyan magyarázzuk a jelenséget? —
Ha a kassza préseljük, a nyomás ott érve-
nyesít, hol két-kristály egymással érint-
kezik; ezek összenyomatra, a hó-jég
megoldódás ^{az} sűrűsége következik, hol új-
ra megfagy. — A jégkristály is csak ott ol-
vad meg, ahol a drót közvetlenül nyom-
ja; az így keletkezett víz a drót fölé nyo-
mott, hol nyomás mindegyik ott nyom meg.
fagy) — Ez okból a jelenség újra fagyással,
regelationnal nevezhetik. — A hólap-
da képződése is a regelation alapul;
nyomás a hó ott, ahol két kristály é-
rintkezik, a köznyomásra alatta megoldód

Regelation - kísérlet.

/Sín a víz, melyet a drót a jégen ejtett,
újra bekegy.

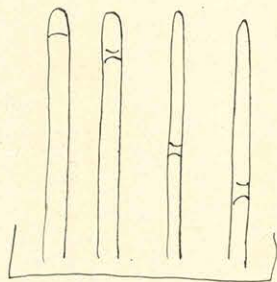

A víz a nyomásért képződésbe vőnt,
hol is újra megfagyván, a hókristályo-
kat ingerazajsz. — A gleccserek is
regelatis' után képződnek. Ugyan a
völgyek hókönyei a magasabb hegy-
oldalokról lassanként lecsúszó hóköny
nyomása alatt állván, lassanként jég-
könyezetké, jégáramotká alakulnak át.

Ezzel a feladattal nehezebb részére fo-
gunk átkönni! — Míg az eddigiekben
azt láttuk, hogy az anyagokat szilárd és
folyó halmazállapotú részei csak az
egyszerűen meghatározott hőmérséklet
mellett érintkeznek: addig a folyó és
a gáznemű részek minden hőmérséklet-
ben keresztesülnek egymás mellett meg-
maradni.

Ha oly körbe, melyben más anyag nincs,
teh. a Toricelli-féle körbe folyadékot
szívunk, azt látjuk, hogy a folyadék
rész gőze alakul át és az illető hőm-
érsékletre jellemző nyomást gyakorol. A
víz néhány milliméterrel, az acétkör-
re ugyanakkor 30-40 cm-rel tolja alább
a barometercső higanyoszlopát. Ha csak
kevesre melegítjük a megmaradt folyadé-
kot, a higanyoszlop szennel láthatólag
alábbfűt, mi azt mutatja, hogy a hőm-
érséklet emelkedésével a folyadék gőzei
nek nyomása fokozódik. Ez olyan gőz,
mely folyadékként érintkezőin, állandó
nyomást mutat, telített gőznek nevezzük.

Hogy a telített gőz nyomása a hőmérsék-
lettel növekedik, azt még más alakban
is kifejezhetjük: A telített gőz m².

seje a hőmérséklet emelkedésével na-
gyobbodik, minthogy nyarabb a leve több
folyadék párolog be. Ezzel párhuzamosan
a folyadék mennyisége kisebbedik, mert
hízen látnunk, hogy a folyadékok lefogyu-
ta a hőmérséklettel növekedik, sűrűs-
égüket tehát fogyni kell. Ha ez mind-
végig így történik, utóvégre is el kell
csúszni oly hőmérsékletet, melynél a
folyadék és a gőz egyenlő sűrűségűvé vá-
lik s akkor a Kettő Között a Különb.
sejnek el kell engednie. Ennek a hőm-
sékletnek tehát egyenlőtlen megkülönböztet-
éselhető két halmozott állapotot nem isme-
rünk. Itt már mincsem sem folyadék,
sem gőz, hanem valami kritikus álla-
pot. Az a hőmérséklet, melynél va-
lamily folyadék ebbe az állapotba jut,
csakugyan Kritikus hőmérsékletnek neve-
zik. A víznek Kritikus hőmérséklete
Kb. 31° , az aetheré 190° s a vízi 400° .
Ez tehát olyan hőmérsékleti határ, me-
lyen túl a cseppfolyós és gőz halmoz-
állapot egyenlőtlen nem különböztethet-
ő meg.

Hogy még végre az elmenet a folyós
halmozállapottól a gőzállapothoz? —
Az előbb elmondottak szerint az a
folyadék oly körben, melyben még
mincsem telített gőze, azaz melyben a
folyadék gőzeinek mincsem még meg-
az a sűrűsége, melynek kelteve van,
párolog és foly addig, míg a leve keli-
tett gőzökkel meg nem tölti. E ellenke-
zőleg, ha a gőz ^{keltezt gőz} kisebb leve pozitív,
a nyomás növekednie igen egyszerűen.

Ag

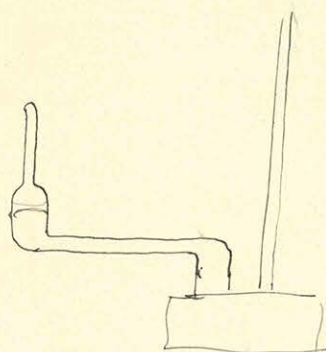
Víznek Kritikus hőmérséklete.

száraz állapotban a
 vízszintje is növekedni kezd: amint a gőz
 az illető hőmérséklet alatt a telített
 gőztől nagyobb nem lehet s azért részben
 lecsapódik. — Ezt egy könnyen művel-
 hető gázon, a Reineis savon fogom
 megmutatni. — A Regaumont. féle man-
 nometer gáz tartó csövet Reineis sav-
 gázzal töltöttem meg, s most higany
 beszíváskozására által irányozom
 a bejárt gázt: a mely mértékben
 kisebbedik a gáz térfogata, oly mérték-
 ben emelkedik a manometer csőben
 a higany oszlop. Ez mutatja, hogy a Re-
 ineis sav közönséges gáz módjára visel-
 kedik. De most a higany oszlop megé-
 lapodik s ha több higanyt is kapok
 kézbe, nem emelkedik: ugyanah-
 kor észreveszjük, hogy a gázt elzáró hi-
 ganyos állólappal folyadék jelenik meg.
 Ugyanis minden a gázt kisebb és kisebb
 körre nyomjuk, vízszintje növekedik; végre
 elérve az illető hőmérsékletet megjelölő
 telített gőz vízszintjét, azonban nem nőve-
 dik, hanem folyós állapotba megyen át.
 Ha most a nyomást kisebbítjük, az el-
 fogjuk látni, hogy a folyadék gőze alatt
 át s ha az eredeti nyomást állítom vissza,
 a gáz elnyomását eredeti térfogatára
 fog visszatérni.

A gőz lecsapódását még más utra is
 lehet elvándorítani, t. i. lehűtés által. Ha
 a Reineis sav hőmérsékletét alacsonyabbra
 állítjuk, kevéssé nagyobb nyomás alatt fog fo-
 lyósodni.

Amit itt a Reineis savon láttunk,
 az ma már jóformán az összes gázo-

Ron is vejroclajthalo': minden gaz nagy
felado'nyomai is hamisítottak alett fo-
lyósítottak'. Termézetesen, csak a kri-
stus hamisítottak alett.

Most röviden azon önzefizgetésről emlé-
keztünk meg, mely az egyes hőjelenéseket
központú felismerés. Emlékeztünk, hogy
sokan az hőjelenés magában, elzige-
sen nem következtek be, hanem mindig
más hőjelenésnek kíséretében.

Látnék, hogy sokkal a közéletiséget
kérném! – Mindenképp sem a szem
kapcsolatjait, hogy egy test önmagában
melyedik, anélkül hogy ugyanakkor más
test nem hiúlna le a földtől. A
melyedik is lehetséges lehet mindenkor
együtt járni. – A halmozatlapot is.
Közös életiséget birtokba csoportként
va irhatjuk fel.

Olrad's - Jagg's

gőzképporci - lersapordis

A csopordulások bizonyos bendekliával
körélt, annemlyiben a jobbra írt je-
lenségek meleyedése, a balra írottakkal
pedig lehüléssel járnak. — Kézz a fa-
gás meleyedéssel jár, azt a hőmérséklet
visszálthatjuk; az alkénus sósos nátrou
szilárdulása közben annyira meleyedő,
hogy a szilárd állapotú képez forrásba lép.
A folyós halmazállapotból (a gázállapotba)
menet lehüléssel jár; ~~szilárd, ha~~ ^{szilárd}
szes ha képezünk vizet, és meleyedünk, hi-
deget érünk, mert az elpárolgó víz
képezünk meleyét elvonja. — ~~Elkénus~~

Szembetűnőbbben mondhatjuk meg a párolgás-
 tal járó lehűlést, ha gyorsabban párolgó a-
 nyagot veszünk. Ilyen az aether. Az aether
 vékony fénycsőbe intőrn a csépes egy fa
 ködcsőbe helyezem, melyben ^{egy} kevés víz van.
 Ha fujlato segélyével a ködcső aether gő-
 zökét folytonosan eláradatam, a párolgás
 igen rohamosan fog történni, mi az edényt
 annyira lehűti, hogy a fa ködcső ^{öröszkő} alatt
 fagy. — De a párolgással járó lehűlést
 még ennél is szembetűnőbbben tudom bemu-
 tatni. Itt van egy erős vas palacska, ez
 folyós pénzével van megfőltve. A pénz
 valahol a Rajna vidékén a földből kiáramlat
 s ott aprították be, hogy azonnal ebbe a pa-
 lacskába. Ha a csapot megnyitjuk, a folya-
 dék kiáramlik, de oly kevés jutván, mely
 peremcsíkba minsen lefűtött pénzverőgöppel
 kére, hirtelen párolgani kezd; párolgá-
 sa közben apróban annyira lehűl, hogy
 a folyós pénz az része megfagy. A fagyott
 pénzavad ^{szép} fehér hó alakjában ösze-
 gyűlik, miközben oly erős támad a ke-
 zemben, mintha a pénz a hó égetne. A
 pénzavat aetherrel keverem össze, melyben
 részben felolvad, mire itmit mely szű-
 sítés s így a keverék hőmérséklete reed.
 Kivül mégse páll le. Ha híganygyal
 kell vékonyfűli ivogedint kezni bele, s hi-
 gany aprókat megfagy. Okyanféle fémme-
 nek mind az olom, melyet fa kalapácsal
 lapíthatok, s elvise lehűtött késsel vágha-
 tok. Ha a fagyott híganyt vízben olvasztom,
 a hígany megolvad, de a víz megfagy.

- 100° ?

M.

Az eddig ismertetett hőjelenségeket
 a múlt előadás végei csoportosított-
 lunk, míg pedig olyformán, hogy a me-
 ggedésel járó jelenségeket jobbra, a lehi-
 téssel járókat pedig balra írtuk fel.
 Vannak még más jelenségek is melyek
 a mechanikai erő változásával járunk
 és melyek csoportosításunkból eddig
 hiányoznak. —

Látnuk volt, hogy valamennyi földi
 jelenség a mechanikai erő változás
 közben jön létre. Ha a lényegeltér-
 ben az erő állandóságának elvét fen-
 tartani akarjuk, arra kezdünk utalni,
 hogy feltételeket kezdünk, melyek a je-
 lenségekben látványos elvezett erő-
 ről származnak.

A méréseink, a dörzsi erő jelense-
 gei, melyeknél az erő látványos el-
 vezés a legkézzel foghatóbb. De gyűltel
 legkevesebb vesztünk ezeknél észre, hogy
 melyfelől jönnek. Ha fogjuk,
 kezdünk dörzsi erőt a szorítással észre-
 veszünk, hogy melegezik. A vadember
 két párat fordítva dörzsi erőt
 egymáshoz, ha tüzet akarunk gyújtani
 a fa meg is gyullad. Mi is a vadem-
 berrel módjával gyújtunk tüzre, csak
 hogy fánál gyorsabban gyulladó anyag-
 got: a faszort dörzsi erőt addig,
 míg meg nem gyullad. — Ha a kő-
 szelést nem kezdjük, szorítva méréseink
 a kőre egymáshoz, megmelegszik, és tüzet

Egés!

is foglalt. — A mechan. erő kisebbedését
 "kiseb" hőjelenségek sorát csak egyet
 említek meg, az u. n. perennatikus
 tűzmozgalmat. Egy igen erős fűtőanyag.
 De igen jól járó és könnyen járó du-
 gattyút nagy erővel bekapcsol, és azt
 kötik, hogy a dugattyú négyes kötéssel
 lecsatolva meggyújtott. Ugyanis, a leve-
 gőt kioldva inkompatibilis, és annyira
 felmeleged, hogy a szilárd szilárd szilárd.

A mechanikai erő kisebbedését a
 hat láblátszóan a jobbára ^{hő} jelen-
 ségek sorába írjuk, minthogy minden
 esetben melegebbé válik.

Vannak viszont jelenségek, melyek-
 nél a mechanikai erő nagyobbodik.
 Egy sora a gépeknek volt itt felal-
 lá, melyek egész a mechan. erő növele-

te. — Ha bármiféle gépet állítottunk fel,
 az erő növekedését akarjuk vele elérni.
 Azaz, hogy melyik könyvet magasabb
 helyre szállítottunk, nem
 kell gép; ilyenkor legfőképpen arról gon-
 doskodunk, hogy a szállítvány ^{elcsúszása közben} össze-
 ne zúdjon. Ellenben ha a terhet a
 melyik ellenében magasabb helyre a-
 hoztuk emelni, gépet alkalmazunk,
 melyek munkánkat helyettesíteni ki-
 peszt. Ezekről mindörre csak annyit
 említek: Hírel melegebbé a ka-
 pánban lévő víz, a vízből gőz ke-
 rül, a gőz lefelé a lefelé fel-
 lán a terhet felmenni. Ill. tehát
 a kapán melegebbé lefelé az a
 munka lép fel, melyet a gép végez.
 A munka ez esetben a mechan. erő
kisebbedése ^{eljár} és a hőjelenségek láblá-

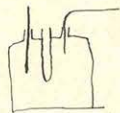

Jatában a bal oldalra került.

Ha a hőjelműjeit leírjuk és csoportosítottuk, feladatunkat még egyáltalában nem oldottuk meg. A fizikusat ugyan még azt is kell megállapítania, hogy az egyes jelenségek mennyisége közt milyen kapcsolat áll fenn. Pl. a hideg vízbe mely olaszt dobunk; most az olom lehűlésével a víz melegedése jár együtt. Mennyi a víz melegedése, és mekkora az olom lehűlése? – Vagy például: a gőz gőze lehűl; mekkora a velejáró erélykisebbedés? – A légzőszervainkat meghatározzuk az erélynagyobbodást; mily nagy az elcsúszás melegedése?

Ennek a feladatnak szabatos megoldása nagyon nehéz. Csak elvől fogjuk e helyen említeni. – Kísérleteinket e végből mindig úgy rendezzük be, hogy csak is két egyidejű jelenség álljon elő: a köbökkel, a mennyire csak lehet, a távoltartásunk. – Ha pl. olom lehűlését a víz melegedésével egyidejűleg vizsgáljuk, arra vizsgálunk, hogy semmi más test ne kerüljön be: csak az olom; s más test se melegedjen, csak víz. E végből két kedet a környezetből lehetőleg elzárunk. – Mindezen kísérletekre igen alkalmas az az egyszerű eszköz, melyet én ötö háználott. Egy háromszögletű palack közepre nyakába vékonyfalu cső van becsúsztatva; az egyik vége nyakba jól záródó s ebbe thermometer s a másik is dugó szűk nyílásai csővel van rögzítve. Az edény vége alkoholalt van. Kétféle s a folyadék a szűk csőbe oxigén alagjaiban nyomul. A megmunkált

Kalorimeter.

4.
Kísérlet a hővezetés csőbe dobva, a víz pedig
felmelegedik, a test tehát (s Kísérlet;
Kísérletét igen feltűnően látjuk a
víz csőben. — A Kísérletet valamennyi
anyagot megvizsgáltuk s e vizet csak
mértékkel gondoskodunk. Legalkal-
masabb e vizet melegítés vizet önti
mi a Kísérletbe. Személyesen a Kís-
érletet napjait, melyet 1 gramm víz
otthoz, ha hőmérséklete 1 fokkal száll
alá. — Ha az ilyen Kísérlet segítségével
vel az egyes felsorolt jelenségeket
gondosan megvizsgáltuk, azt fogjuk
találni, hogy a hőjelenségeket általános hő-
viszonyokban lépnek fel.

Több összehasonlítás Kísérlet az
egyes hőátvitelre a víz melegedése.
vel hasonlítom össze. Hogy

1 gramm víz 1°-kal melegedjen, ha

30 gramm olaj 1°-kal lehűl

$\frac{1}{80}$ gramm víz megfagy

$\frac{1}{540}$ gramm 100° hőmérsékletű víz-
gőz lecsapódik

$\frac{1}{8000}$ gramm fém elolvad

425 gr. súlyú test 1 méterrel alább esik.

Ezek a jelenségek Kísérlet felállításának
melyekhez szükségesek, tehát az egyes
mennyiségekből a másikkal mennyisége-
re lehet következtetni.

Minden jelenségben víz látható.
re, bizony azt látjuk, hogy Kísérletben
nincs az általános hőviszonyosság,
melyen a jelenségek leírása is összefü-
gésben lehetne volna. Itt látni inkább
mint másutt állt el a Kísérlet, hogy
mint történtek is a jelenségek,
különböztetve, hogy mi az oka annak,

5.
hogy az egymással látszó jelenségeket
állando mennyiségi kapcsolatban je-
lennek meg. - Ha erre a „mérték-
feletti akarat, mely az állomást,
de úgy segítünk magunkon, hogy el-
méletet alkottunk, melyek nem való-
ságnak, minthogy kiindulási pontjunktól
oly általános tételt kell felállítanunk
melyre kizárólag bizonyításunk min-
denek, de az elmélet anyagában mégis
hagyunk, sőt értékes, amennyiben a jelensé-
gek összefoglalására alkalmas.

Régebben a hőjelenségeket összefoglaló-
sára egy elmélet dolgozott, mely a hője-
lenségeket okát az ezen jelenségekben
melyek változó anyag helyzetváltozásai-
kereste. Feltehető, hogy a hőjelensége-
ket egy oly anyag képezi, melyet már
leginkább minni nem tudunk sem-
lyet csakis a jelenségekben tudunk fel-
ismerni. Az elmélet, mely még a század
elején is fennállott, a hőjelenségeket arány-
lag egyszerűen magyarázta. A melegedé-
sérték egyértelmű jelenségeiben ezen hő-
anyag, a caloric, az egyik testből a
másikba ment át; mennyisége e közben
változatlan. A hőanyag a fagyó testből
ki-, az olvadóba pedig belép. Még pe-
dig, hogy így megolvadjan, arra
mindenképp ugyanannyi hőanyag fel-
sége. - Az éjszakai jelenségeket, a chemi-
ai változásokat mindig a hőanyag
helyzetváltozásával járta. - Ezeket
a jelenségeket mind aránylag igen sz-
űsen bírta az elmélet magyarázni,
de nem úgy az egyéb változásokkal járó hő-

jelenségeket! Majd minden jelenség csoport-
ra új külön feltévést volt szűkre, mely
magyarázta, hogy miképen ~~vész~~ el rázódná
ki a hőanyag az ütközésműt, a mielőlt-
nél és más erőváltozásokat. E dolog-
ra annak, hogy mindepen feltévések egyi-
ke sem bír a valószínűség látszatával,
az egész elméletnek mégis nagy értéke van.
Ez kitörvénnek képzik s mégis így van.
Az elmélet beise nyarais abban rejlik,
hogy a megmagyarázandó ismeretlenek
nek igazánat mindegy kisebbíti s így nagy
szolgálatot teket. - Így volt ez a hőanyag
elméletével is. De dologra epotnak a szel-
gálatotkivak, melyeket ez elmélet a tud-
ományunk kétségtelenül tett, ma kicsi-
nyitani szeretjünk, hogy egy másikat fogad-
hassunk el. - En sem fogadjuk el, s ma
már csakugyan nem is fogadjuk el.
Eunak okit. Kérnyes megamondhatom.

Mondhatunk volt, hogy a jelbe, melyet
a gravitatio-elmélet nyújtott az áttel,
hogy az összes mozgási jelenségeket oly szé-
pen is kötelelisen megmagyarázta: arra
indít, hogy más jelenségcsoportokból is köre-
kedjünk mozgási jelenségeket igazánat me-
gyarázni. Elvonhatunk belőle oly elvet,
mely ismeretlen erőkre és ismeretlen ke-
lásokra is érvényes: i. e. az erő megma-
radás elvét. Ezt az elvet fenn kell tar-
tannak, ha csak nem akarunk beavon-
ni arról, hogy az összes jelenségeket
munkaikat magyarázatot adjunk.
Tehát kitörvénen a hőjelenségeket,
melyek mint látszik munkaműti jelen-
ségekkel kapcsolatban jelennek meg,

Rövidkeztesen járunk el, ha mondjuk,
hogy a hő'erély nem pedig anyag.

De most ismét új felfedezéseket kell
keresnünk, melyek alapján a hőjelensé-
geket csakugyan erőlynek tekinthetjük.

A felfedezés, melyhez itt folyamodunk,
a legrégibb felfedezések egyike; a fizikus
a görög filozófusoktól vette át. Abban
áll, hogy a testeket parányi részecskékből:
molekulákból összetettnek képzelte.

Ha valamilyen testet, pl. a vasat az emberi
tehetőség határáig osztjuk, mindig csak
egyforma vasat kapunk; ezt a tényt a te-
parafalattól merítjük. S így mondjuk ki,
hogy a vas minden része egyformának tölti
ki a tért s azígy homogénnek is mondjuk.

De ha most azt a felfedezést tesszük, hogy
a testek emberi erő' is telenségességükben
előállítottak' legkisebb részecskéi többé
nem egymással összefüggő' homogén részec-
kéből vannak összetett, hanem ^{azon} leg-
kisebb részecskéiket is kisebb testekből
összetételből állanak, mely testekből eg-
ymással nem érintkeznek, hanem egymás
irányában eltolódhatnak, mozgathatnak;
így az viszonyos elhelyeződést és sebességé-
ket változtathatják; ha tehát mindegy-
iket fel tudjuk bontani, akkor a hőjelen-
ségeket csakugyan erőlyváltozásoknak te-
kinthetjük. Ezáltal csakugyan oly képe-
tet alkotunk az testről, a melyben ~~pl.~~
a naprendszer; de még a naprendszer
egy részét — a bolygókat — kitűnő
ismerjük, mozgásaitól megfigyelhetjük.
Itt mindezekből semmit sem látnak,
semmit sem tudnak. Egyre inkább fellelőzünk,
hogy a részecskéket alkotó testekből az
egymással gyakorlati erő' behatása által

a részecskéikben álló erő' a su-
perior leírás

épség mozgásokat képezett végezni, mint
 a nap és a bolygók egymásirányában s
 hogy helyzetváltozásuk épség erőváltás-
 zással jár, mint a naprendszerben. A
 felteremtéskor a test látható re-
 zzenék mozgásán kívül még a mole-
 kulákban is mozgások s helyzetválto-
 zások lehetnek s ezek alapján mondhat-
 juk, hogy ha az test hőmérséklete vagy
 halmazállapota változik, akkor kulcs-
 donképen csak a molekulák között mi-
 ködött erőit módosulnak, a molekulák re-
 selye változik. A molekulák-keverés
 szerint tehát az itt felsorolt összes je-
 lenségcsoportokat a molekulák re-
 selye szerint foghatjuk fel. — Ezáltal,
 minthogy az összes erőket állandósítottuk
 fel, a már előbb leírtaknál jelen-
 séghez kapcsolódunk a hőjelenségeket.
 A földetérre magára annál is inkább le-
 szünk vezetve, mert nemcsak a hője-
 lenségek mozgásaitól leszünk lekezdve,
 hanem még az alacsonyabbakat is, me-
 lyek állandó hőmérséklet alatt vannak
 végtelen, a melynek a nyálmasági jelen-
 ségek. A molekulák-elméletnek a che-
 mia is nagy hasznát teszi.

Ezen elméleti további tárgyalásait már
 csak azért nem foglalkozunk, mivel az
 ilyen képzéssel segélyvel alkotott fel-
 tevésnek kifejtése és feldolgozása az
 elmélet igazsági értékeit annyira nem érint-
 ki fel. Ez csak akkor világosít ki, ha
 párhuzamot veszünk alá a tábbaan nyit-
 ványul, hogy a jelenségek kvantitatív
 viszonyainak felderítésére vezetnek.
 Hogy erre a tábbaan vizsgálni a dolgot, l. hall-
 gatónak bizonyos mennyiségű vizsgálatot.

Mágnesesség.

Most egy új világba, csodálatos je-
lenségek világába hatolunk be! —

Talán csak egy szokást mondunk
csodálatosnak; mert a jelenségek e-
gyike-másika vasatlanul követhetnek
be s megtelepíthet, de ez nem elég
arra, hogy csodálatos is legyen. Csoda-
latosnak azt mondjuk, aminek okát
nem tudjuk; de ottkor az eddig lá-
gyalt jelenségek is igenoly csodálatosak.

Ha valamit egyszer, kétszer látunk,
amint azelőtt sohasem tapasztaltunk, co-
dálatosnak tartjuk; de ha apudán sok-
szor látjuk, végre is megszokjuk és meg-
szokásban a csodálatosság jelleget elvesz-
ti. Ha pl. ^{követ} szörp látvánál testet lefe-
lé érni, egyszer-kétszer kénytelenek az o-
kat, végre pedig megszokjuk s megszok-
kás által a jelenleg megszűnik a csoda-
latos hatását ránt gyakorolni. De ha

egy a vasvezet vasvezetékbe tartam s lá-
tunk, hogy ez a vezeték magához hív-
ja: ezt csodálatosnak tartjuk, mert rit-
kábban látjuk. De ez még nem a legco-
dálatosabb jelenség, melyre utazásunkban
akadni fogunk. Hogy, ezek tekintetünket
a kitűzött végzetektől el ne térítsék, kezd-
jük az alapvető tények összefoglalásán.

Ebben így fogunk eljárni, mint eddig:
tényeket sorolunk fel, apudán csoportosít-
juk, hogy legalább átnézhes barátaim-
jezzük. Rajzunk is csak apudán fogunk
a magyarázathoz.

A mágneség alapjelenségét az vasérz
fedezték fel; abban áll, hogy az érz vasat

májához hűpfa. Egyesek állítják, hogy
Magnezia nem valószínű, felelős
fel észrevesz és ez adta a kőzetnek illa-
potnak a mágnesezt. nevét.

Mindenekelőtt meggyőződünk róla,
hogy ez a vonzás nem valami lapadán
jelenség, mely csak közvetlen érintke-
zésben nyilvánul, hanem bár csak
hisz távolbajokban feltűnik, de valósi-
gos távolban történő jelenség. A mag-
nes ereje a papíron, úgyszintén, fém Re-
zeptint is érintkezést; a mágnes a vasat
papíron keresztül is hat, felhúzza a vasat
és a vas lecsúszik, ha a mágneset elmozdítjuk.

Nemcsak az ilyen mágneses erő, ha-
nem igen sok vas is bír a tulajdonsá-
gal; így pl. vasgátlóanyagok közlője is
éppen úgy viselkedik, mint a mágneserő.
Mágneseket még mesterséges úton is
származtatunk; hogyan, arról itt
nem foglalkozhatunk. - Csak említeni,
hogy leggyorsabb mód az volna, ha al-
katlan alakú vasat mágneserővel hu-
zandóbb irányú érintkezéstünk, vagy a
mi még jobb, megpróbáljuk vele.

Itt van egy vas rúd, melyből olyan egyen-
a ki ezt koppa igen erős mágneset csinált.
Ha reszelékbe mártjuk, lötyk, és sok-
kal többet vesz fel belőle, mint előbb a
mágneserő. - A vasreszelék szálakban
fűzve róla: ebből azt tanuljuk, hogy az
a vasszálakban, mely a mágnesrúddal
közvetlenül érintkezik, minden képes mi-
reszelékdarabot magához húzni; ez is-
mét egy harmadikról is, a rúdról egy
hosszú szálakban lóg le a reszelék.

A mesterséges mágnesek között na-
gyon erősek vannak; a patkó-alakra

gőrből is a legjobb. Hogy melyik is
adja a legjobb mágnest, azt bizonyos előre
megmondani nem lehet. A hollandiai var.
bél képződését tartják a legjobbaknak;
ilyen ez a mágnest is, melyet Van der Willigen
hozárt egyet. Lámár úján Kaptam. — Erejét
azon mily nagyságát illetéjék meg, me-
lyet elbírnék képezni; de az ítélet csak akkor
egészen helyes, ha ezt a milyt a mágnest re-
járt milyával összehasonlítjuk. A mágnest
milya 1 Kilogramm; ha most, minden a le-
hető legjobb mágnestéji conditióban van,
fokozatosan terheltem, arra vizsgálva hogy
a milyok reálatyepésekor meg ne lökjen;
azt látom, hogy $23\frac{1}{2}$ Kilogrammtól meg
elbíri, de még $\frac{1}{2}$ Nyrt rávárakozva, a mily-
kat hordó csőze lezúgkodik. Ez a mágnest
lehet saját milyánost mindegy 24. rze-
sét elbírt. — Relatív erejével mi lehet
nem versenyzünk! — De ha most újra be-
helyünk, isprevezünk, hogy az elábi meg-
terhelés erejét csökkentette; most már
csak 17 Nyrt bír el, de ennél az áll-
tandóan képez emelni.

Hogyan orlik el ez az erő a mágnest.
ben? — A mágnest egész kiterjedésében
vizsgálva, azt látjuk, hogy ereje nem min-
denütt egyforma. Végein a legtöbb része-
ket szeri felé, közepé felé pedig jóformán
semmit sem; végein meglátjuk ezt a kis
milyt, közepén pedig meg sem fogja.
Ugy lehetett tehát, mintha a mágnest
rindnak csak végei bírnának mágnest-
erővel, a többi részek pedig nem. — Meg-
láthatom, hogy a rind mégis egész kör-
zában egyforma mágnestállapot. El-
töröm ezt a mágnest a látni, hogy a
törési helyek, melyek az egész rind közepén
váltak a mágnestvonalait nem mutatják,

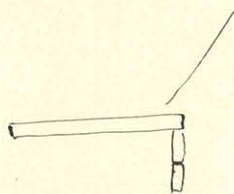

most éppúgy viselkednek, mint a rúd végi
végei; egy mágnesből tehát két helyes
mágnes kaptam. Ha a körén végeket
egymásra illeszttem, mágnes vonzást is.
mint nem tapasztaltam. — Látszott ke-
től, hogy a mágnesrudak ~~kez~~ végeiken
munkájuk kiváló mértékben a mágnes
tulajdonságát. — Ezt még így lehetem
láthatóvá, hogy egy mágnesre papírt v.
irveglapot helyezek s finom vasreze-
létet érintek rá; ha a lapot gyengén ke-
szgeltem, a vasrezelet rúgódnak, mintha
a laphoz való vonzásián rövid időre meg-
magnósított s ezáltal a mágneserővel en-
gerde sűrű. Szabályosan görbülő pálcák-
ban rendeződnek el. Látszik, hogy a spa-
lák a végeken sűrűsödnek össze gyűjtve.
Ezen kiváló tulajdonságuk folytán a
mágnes végeit sarkokként szokás ne-
vezni.

Még egy dolgot ismerkedünk fel: azt,
hogy a mágnes sarkai nem egyformák.
Itt van két helyesen egyforma mágnes.
Miniatűrűsített végein kiváló mértékben
jelentkezik a mágneserő. — Lehet-e erője-
ket egymással erősíteni? — Az egyik mág-
neset lefektettem, s annyi vasdarabkát
illesztettem egyik végére, amennyit csak

megbírt. Most a másikat mágneset az
előbbire egész katalomra ráfektettem:
azt látni, hogy a mágnes most köbös-
tör el, mint előbb. A második mágnes
az elsőnek erejét csakugyan fokozta. — De
ez egészen véletlennek látszik így! Ha igen
sokszor lehetem a második mágneset az el-
sőre, a ráhelyezés irányát mindig a vélet-
lentől kéve függővé, azt fogom tapasztal-
ni, hogy ugyanannyi erőben gyengülve lesz,
mint erősítve. Ebből arra kell következtet-

Mágnes spektrumok.

lehetünk, hogy a mágnesek végei nem
 egyformák. Leírnék, ha a mágnes egyik
 vége egy más mágnesnek valamelyik vé-
 gét erősíti, akkor a másik gyengíteni
 fogja; s az a vég, mely a mágnes egyik
 végét erősíti, az a másik végét gyengíti.
 A mágnes végei tehát Különművek,
 s két mágnes egymással végei egymást
 erősítik ~~gyengítik~~ s a Különműveket gyengítik
 egymást. — A mágnesek végeit a Különb.
 sűrű felületükre vésett nagy fókusz jelölni. —
 A vésett Réz és Sulajdusága tehát az,
 hogy mindkettő hűvös a vasat s át is
 adja neki a mágnes tulajdonságát, de eg-
 másokhoz nem egyformák; az egymással
 — s egyformán nagy jelzett — végek hatá-
 sárkat erősítik, a Különműveket pedig
 gyengítik.

Hogy lássuk, mineműben hatnak a
 mágnesek egymásra, többet felfüggesztel-
 kem; függnek itt rúd alakú, patkó alakú
 mágnesek, mágnesűk és olyan magne-
 sek, melyek minden képzeltető irányban
 szabadon helyezkedhetnek el. Látnak, hogy
 végeik ~~mind~~ ^{mind} ~~egy~~ ^{egy} ~~irányba~~ ^{irányba} esnek. Ha bármelyik két
 Kínosdítom az irányból, eszék az ide-oda
 leng s végre ismét az előbb jelzett irányba
 visszatér. Ugyanígy helyezkedik el minden
 mágnes, ha nem függőlegesen fel, hanem
 vízszintesen pl. víz felett állítom.

A mágnesek tehát mind egyformán
 irányulnak s egyenlően nagy jelzett végeik

mind Réz felé esnek, az ellentéző végeik
 pedig dél felé mutatnak; e szerint a
 mágnesek végeit el is nevezzük, és
 pedig az északra mutatót északi, a

most ismét arról győződhetünk meg,
 hogy a mágnesek egymással sarkai egymást

^{ellenkező}
 lapját, az egymást pedig egymást vonz-
 zát. — Ezt az ismeretünket felhasznál-
 hatjuk akkor, ha meg tudni akarjuk,
 hogy valamely vasrúd mágnes-e vagy
 nem. Vegyünk egy mágnes tűt, s köze-
 lített ^{egyik végéhez} a rúd valamelyik végét;
 ha vonzást látsz, ez még semmit sem
 bizonyít, mert a tű kénszerű mágnes
 minden vashoz vonzódit. De ha a ru-
 dalt megfordítom s akkor is vonzást lá-
 tsz, akkor a rúd vas; ha ellenben kő-
 sár kövessé válik be, akkor a rúd mágnes.

A mágneses jelenségek magukban véve
 is elég nagy munkát: kelt adnak a fű-
 rősnak: azt a feladatot tűzi eléje, hogy
 meg tudja, mely körülmények között működik
 a mágneses erő; mekkora az erő; hogy
 működik, ha a mágneses közelemben hely-
 zete változást szenved; mindezekről az,
 mely a mágneseket egy irányba állítja etc.
 Vizsgálnia kell, hogy mely körülmények
 között kármint a mágneses, s mely körülmé-
 nyek között kármint nem. Kísérletei-
 nek közt van elég példát, mely fe-
 lszólhat. De mi mindazokat nem fog-
 lalkoztatunk. Csak kitérünk, a most lát-
 gyalandó jelenségekkel kapcsolatban ké-
 rünk arra a mágnesesre s akkor ma-
 gyarazatát is fogunk részben kivenni.

Elektromosság.

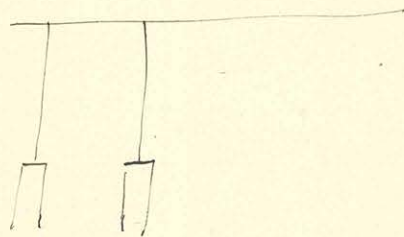
Az elektromosság a legváltozato-
 sabb, a legmeglepőbb jelenség csoportja.
 Két foglaltja magában. Minden ér-
 kintnek: a látszólag, hallható
 szaglásnak, kopogásnak magában ve-
 ne a mágnes része. — Hogy a jelenségek

ezen következtetésen eljarotharmuk, elő-
zőnké kiemeltjünk közös tulajdonságai-
kat, és pedig a jelenségek lehetséges vagy
csoporthibái.

Az elektrikus állapot alap tulajdonsá-
ga az, hogy az elektrikus test környéke-
ket magához vonz és apulón elmozdítja.
Egy kristályos anyagon: az elektrikus, a be-
selyenkoron fedeztetet. Mi jobban a
spanyolváros tulajdonságait ismerjük
az állapotot. A testeket, melyek az elektr-
ikus állapotot mutatják, elektrikus testek-
nek nevezik. A tulajdonságok nagyon
sok képpen ismerjük. - Vesszünk egy kármuk-
rudat a róka faszékát megdörögten: lát-
juk, hogy ezeket a kis papírhengereteket
magához húzza és apulón elmozdítja. A
kármukrudat ezt az állapotot nem mindig
mutatja: csak akkor, ha megdörögten.
Ezt az olyan testet, mely elektrikus
tulajdonsággal bír, ha ezt az álla-
potot nem mutatja, semleges álla-
potnak mondjuk. Lassanképpen ker-
mizetes állapotban van minden test,
melyet elektrikus test nem érint.

Megmunkálunk, hogy az a test, melyet
elektrikus állapotú test elmozdított, pin-
kén kármukrudat testeket magához húzza
és apulón elmozdítani. A kármukrudat test te-
hát elektrikus test. - Dörögthetünk
már két testet is egymáshoz, pl. szelvény-
vezet szelvény, ebonyt és porfóval,
és mindig egyformán ugyanazokat a jelensé-
geket mutatják. - Így is kísérletek a
fémekkel! Kezünkbe vesszünk ezt a golyót,
ittom, dörögten, de mindig hiába: ke-
mizetes állapotú testeket nem vonz.

De ha oly késő közvelítésével fogom, melyet kézben tartva elektronos állapotba hoztattam: a fém rókaparkkal vette, vagy dörzspárra elektronosá lettem.

Elektronosá lehetünk tehát a testek együtt is másikkal együtt is, de így különbséget lehetünk meg, hogy az előbb említett testek kézben tartva elektronosakká lehetnek, a fémek ellenben nem. Ezt már most is megmagyarázhatjuk meg magunknak: En termékezes állapotban vagyunk s ha a testet megfogom, az én állapotom vele közöltetik; vagyis mondhatom, hogy a testnek elektronos állapotát bizonyos befolyással elvezetem.

Tényleg vezetőknek is nem vezetőknek nevezzük a testeket, a szerint, amint kézben tartva elektronos állapotba lehetnek, vagy nem.

Hogy mennyiben helyes a vezető és nem vezető elnevezés: azt kísérlet alapján fogjuk eldönteni. - Felállított két üvegtáblával ellátott faingolyót is kézben tartva anyagát testekkel kézben össze.

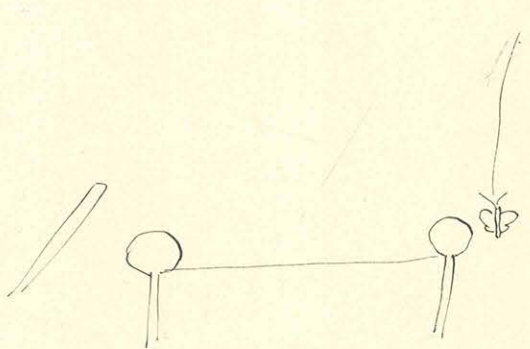
Először is helyesformával. Most megvárunk elektronos testet az első golyót.

Így: a második golyó az elektronos állapotnak nyomára nem mutatja; a köpi köze.

Írték közzé testeket nem vonzza és nem taszítja. - Most fainges formával kézben össze a két golyót, vagyis oly testet, mely kézben tartva elektronosá nem lesz s

azonnal látni, hogy ennek közvelítésével az első golyó elektronos állapotba kerül.

Összefoglalva közöltem a másodiknak: a golyó a mellett függő körmű papírpillangót magához húzza s azután állandóan taszítja. A fainges formát az elektronos

Ismeret állapotot tehát csakhányan átvette a másik golyóhoz; s így helyesen mondjuk, ha vezetőknek nevezzük.

A miután az tapasztaltuk, hogy két sarkra a vasat egyformán vonzza, de egymást szemben ellenkező kérműzetűknek bizonyultak. — Ennek megfelelő jelenséget az elektromosság mint is találunk. — Ugyanis az egymással dörpött két test annyiban egyformán viselkedik, hogy mindkettő "kémény" kérműket vonz s azután ellazítja magától. De elektromos állapotukban egymást elmozdítva nem egyforma. — Symmetria a kéttest között egyaránt egyaránt. O. mint egyaránt gondosan vizsgálva "örök" két pár helyen határozat viselt: fehér s azon egy fekete. Minden egy ízben a határozat látszólag lehízott, megkezdésével látni, hogy fel van duzzadva s azon felül még azt is észre velle, hogy a fekete határozat a fehérhez húzza, a fekete pedig lazítja, s hasonlón, a fehér a fekete vonzza, a fekete pedig lazítja. — A határozat egymástól dörpölőben, elektromos állapotukban, de nem egyformán: az egyaránt mint egyaránt, a kéttest között egymást szemben ellenkező kérműzetű elektromos állapotba jutottak. — Itt van az irány, megdörpölés helyénél s egy látszólag állítom, hogy vizsgálás irányban szabadon foroghatnak. Ugyan-így állítom fel az áramok rendet is, melyet róla pontosan dörpöltem volt meg. Most még az irány - és az áramok rendet vezet s mindkettő a megfelelő

lelő anyaggal megdörzsöltem. Látszik,
hogy az üveg rúd a üveg rúdát karpitja,
de a gyanta rúdát vonzza, s megfordít-
ra. Ebből arra következtünk, hogy
az üveg is a károsult elektromos állapo-
ka ellenkező körülményben. — De azért
a kísérletekkel vizsgáljuk kell, mert a-
ránnyal his erővel dolgozunk s majd-
nam „vezető” körben dolgozunk; u. is a
levegő ^{ennek folytán} nem ves ^{s ezáltal} a testek felü-
letei nedvességgel vonódnak be, ez pedig
még inkább vezeti az elektromos-
ságot. Ezen esetben Kétféleképes is ta-
dunk magunkon segíteni. — Először
oly szerkezeteket készítünk, melyek se-
gélyével gyorsan tudunk testeket elek-
tromos állapotba hozni s abban megta-
kani; azután pedig oly eszközökhöz
gondolunk, melyek az elektromos
állapotokat legkisebb fokát is képe-
sek megmutatni. — Az első ezeknek
a villamos gép, a másikat pedig
Könyv elektrométer felel meg.

Az előttről álló gépen az elektro-
mos állapotot szaggatással az eljárá-
sal idézzük elő, mint eddig, i. i. tör-
telével; csak hogy kevesebb fáradság-
gal. — Egy lengéken járó üvegkorongot
forgatni segélyével forgatunk, miköz-
ben az dörpölve lesz. A dörpölés s
Ké, megfelelő anyaggal bevont s a
koronghoz rögzítve porított bórpor-
mal végezük. A Korong villamos al-
lapotát egy más testtel közli, melyet
gyújtónek, conductornak nevezünk.
Ha a Korongot forgatni kezdünk, az

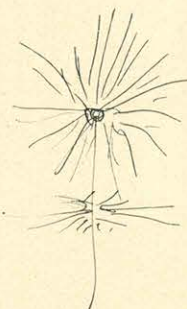
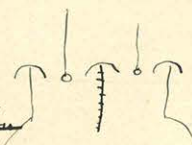

szegist hallunk, mi az elektromos állapopot elárulja. — A gyújtó most az elektromos állapotot jellemző kikapcsolásokat nagy mértékben mutatja.

Mindenekelőtt a vonz és a taszítás kimenetelét fogjuk megfigyelni. —

Egy finc golyót, mely ^{nem vége} fonalon függ, a gyújtó magához vonz, s apukán harszen elütöki. Ha a golyót megérintem, azonnal terméketlen állapotba kerül, és most a gyújtó újra hűvös s rögtön el is kikapcsol. Ha arról gondoskodom, hogy a golyó elütése után mindig terméketlen állapotba jusson, a golyó ide-oda fog járni a gyújtó s a levelet közt mindaddig, ameddig a gyújtó elektromos állapotban marad. — Ezen golyóval csengetni lehet s a székra kikapcsolás után igen régen a villamos karanyjárdék.

Két kis csengő között helyes pálcával egy finc golyó is lehet függ; a közepes csengő irányában van megérintve, a többire pedig levelet. Ha a közepes csengőt villamos állapotba kerül — pl. a gép gyújtójával — érintkeztetjük, a golyó ismét a csengő között addig fog maradni ide-oda járni, ameddig az elektromos állapot a testben tart. — Ugyanígy kikapcsol a villamos dob. — A taszítás jelenségét nagyon feltűnően mutatja két nagy és elég nehéz tárgy, melyek között a belső bonyolultság forog; ha a gép gyújtójára helyezzük s a gépet munkába hozzuk, a belső gyűrű csatlakozás helyén keletkezik el. — A gyújtó most egy fincpapírral bevont fa botot állítok, melynek végére sok keskeny papírpálcát van erősítve; ha a gépet meg-

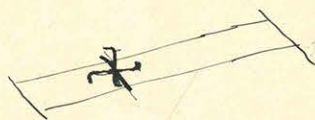

indult, a papírpalagot azonnal fel-
borzadtak. Ered Kaposolattam egy kő-
lövés hatást mutatkozott be. Később ke-
gyet közölték a gyűjtőhöz s látnak,
hogy a papírpalagot vizsgálomnak leme-
szetes állásukba; ha a kő lejjel új-
jarmmat befogom, innál felborzadt,
s ha innál szabadon hagyom, a palagot
újra vizsgálom. A kő hegyinek so-
hát az a határ, hogy a gyűjtőt na-
gyobb távolságból is lemezzetes állapot-
ba hozza. Ezen határral minden em-
ber test bír s a csicskot ellátott gyűj-
tő is így viselkedik, mintha le lenne
vezetve. —

A villamos kábelis kimenetelye mind-
halmozatapolon mutatkozik. — Ha a
gyűjtőre csicskot emeltek, valószínűsít
kármat, mely az ego gyűjtőt is képes ki-
oltani. A csicskot levő életkörülménye a
rete érintkezés levegőt érintés villamos
állapotba hozza, s ez ennek folytán la-
gátait jelenet, mint bármilyen más test.

Ez a kábelis forgómozgást is hozhat
létre, amint ezt a villamos példákban
láthatjuk, s ennek forgómozgása is.
mely hatást mozgást létesíthet. — A
kábelis kimenetelyét a folyadékban jó-
kötés segítségével mutatjuk meg. Ezzel
hisz jöhetünk ki a vízszint a gyűj-
tővel érintkezést látnak, hogy mindegyik
gép érintkezésbe jö, a rugó sok csop-
orlik jö, melyek egymást kábelben, a
rugó nagy területre terít jö.

Ez is még páros más jelenet csak
nagyobb mennyiségű villamosítást felhoz-
malára mellett ismeretnek.

Csekély mennyiségű elektromosság u-
jelentélenest és minőségienest felismer-
ésére legalkalmasabb eszköz Thomson-
quadrans-elektrometere. - Főképe egy

széles, négy egyenlő részre: quadránusra
vágott kör-gyűrű; ekkor kapja nevét is.
Két-két szembeállo quadráns egymással
önge van köelve, s az egyik quadráns pár
állandóan a földbe van levezetve. A
másik pár egy kívül álló fémgolyóval
közeledik s ezen az uton villamos ál-
lapotba hozható. A quadránusok felett
egy piszkóta-alakú könnye fémlemez függ,
s ez állandóan villamos állapotban lesz
tartva. Ha az egyik quadráns párt a piszkó-
tával egyforma villamos állapotba hoz-
zuk, a piszkóta a másik quadráns párt
fel fog taszítani; ha pedig ellenkezően
villamosítjuk a quadráns párt, a piszkóta
mozgás is ellenkező lesz. A mozgás an-
nyal nagyobb, mennyit erősebb a töltés.
Hogy a piszkóta mozgás elejében
leljen, könnye lüktör van hozzá erősítve;
erre fénynyarast vetve, ez mozgás optikai
mutató alakjában vizsgálható, mely a lü-
ktörök leghísebb elmozdulását is elárulja.

Egy kánsuk darabot porzssal végig-
buzgatva s a kánsuk villamos állapotát
közlöm a quadránusok felé: látni a ki-
térés irányából, hogy a kánsuk negatív,
a porzsi ellenkező irányba kéri ki, tehát
pozitív. - Egy másik példát jézegve az du-
gó darabbal megnyomván, azt tapasztal-
lom, hogy a másik pozitív -, a dugó
pedig negatív villamosítva. - Iha áll.
látni ^{bármely két} a két felület egymással dörzselve, ^{így}

- +

~~a~~ villamos állapotuk mindz' ellentét.
az egyik pozitív, a másik negatív.

V.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Iskolától; címre: Principia Philosophiae Naturalis. A munkánál több mint 200 évvel megelőzték jelent meg, s azért a benne kifejtett elvek még most is eredeti fogalmakban vetetnek a mozgási jelenségek magyarázatának alapjául. Az elvek lényegében Galilei-től erednek ugyan, de Newton világosabban és szabatosabban állapította meg.

A mozgási jelenségek magyarázatára szükségszerűen alapelvek 3 pontban vannak összefoglalva, s lehetőségek hármas fordításban követhetőleg hangzanak:

Atomok, sive leger motus

1. Minden test nyugszik, vagy egyenesen és egyenesen mozog addig, míg valamilyen erő nem hat rája, mely mozgási állapotát megváltoztatja.

2. A ^{mozgás}mozgás ^{változása}változása arányos az erővel s annak irányában történik.

3. A hatással egyenlő arányban is ellenkező irányban az ellenhatás.

Ez az a három tétel, melynek jár-e az alkalommal lenyeg kommentátora lenne akarok. Az első egy állítás, mely a testek általános tulajdonságát fejezi ki s ezt a testek ismerete alapján egyeztetni lehet. T. i. csak azt mondja, hogy a nyugalamban lévő test tovább nyugszik, s a mozgó test tovább mozog változatlanul: ha semmiféle új ok nem lép közbe. — A második tétel közből, sőt sokat mond sőt.

3. tétel?

2.
szólag elég homályosan mondja. Min-
denekelőtt feltűnik, hogy új szavak
is hasznát, melyre a mozgások
leírásánál nem volt szükségünk:
a helyett, hogy a mozgás változás
okat említené, az erő nevet használja.
— A harmadik körvénnyel a
kereszt közölt katóli erőket egy által-
ános tulajdonságát fejezi ki.

Mielőtt a következő foglalkozást
kezdjük el, felvilágosítanánk, mi-
ért, hogy a második körvénnyel bőve-
ben foglalkozzunk.

A már említett új néven kívül
még más, előtűnik eddig ismeretlen,
homályos fogalommal: a mozgás
menyiséggel találkozunk benne.

Mi a mozgásmenyiség, mi a
mozgásmenyiség változása?

Ha a mozgás változását mint menyi-
séget akarjuk meghatározni, nem
elég, hogy csupán csak a seb-
ség változását meghatározzuk, mint
eddig tettük, hanem arra leszünk
kényszerítve, hogy a mozgás is tekin-
tettsébe vegyük. Ha nagyobb a mozgás,
egyenlő sebesség mellett a mozgás-
menyiség is nagyobb lesz, és
józan beláthatunk arra vezet, hogy
ha a mozgás két akkora, három ak-
kora, a mozgásmenyiség maga is
kétszer, háromszor akkora. Tegyünk
csak nagyobbodik a mozgásmenyiség,
ha ugyanazon mozgásnak sebessége
növekszik.

De imént egy ^{új} meghatározatlan fog-

konvenció vége fejtegetésünkön!

Mi az, a mi anyag; mi az a moz-
gó? — A mozgást keskeny figye-
lünk meg; ezekről tapasztalattal
tudjuk, hogy sok, igen sok részlet
állanak. Egyikre ~~egyikre~~ anyagokat ne-
vezünk őket, mely a keskeny alko-
t. — Mi az anyag? Mindez, a
mi érzékszínre bármilyen be-
nyomást gyakorol. Minthogy a be-
nyomásaink rendkívül ~~végtelen~~
különbözetek egymással, a keskeny
alkotó anyagokunk is nagyon külön-
bözökhöz kell lenniök. Vas, fa,
víz, levegő, alma, ibolya: ezeket
mind anyagokat nevezünk, amik
mind egyikik más is más benyomást
gyakorol reánk, a mennyiben mind,
egyiket más meg más érzékszínkel
verszük össze. De valamenynyiknek
közös tulajdonsága az, hogy mozg-
hat; de minthogy mozgásuk válto-
zás közben már csak a sebesség,
gyorsaság változást, ezt pedig már
tudjuk mérni, a második tétel
érveiesítésével oda juthatunk, hogy
az első végével az anyag mennyi-
ségét is előírhatjuk. Az anyag
mennyisége a mechanikában a anyag
névvel viseli.

minden anyag

Látna, hogy érveiesítésünk ezen ké-
slet, ha kísérleti úton vedjük vizsgál-
tat alá.

Mindenekelőtt látna azt a tételt,
mely nyugozik, vagy pedig teljes vá-
ltozatlanul mozog, ha egészen ma-

5.
gára hagyjuk! - Ezt a testet, sapin-
latomra, nem tudom megmutatni.
Mindenféle mogyorót tudunk elai-
dezni, csak ezt az egyet nem. És pedig
azért nem, mert nem találunk tes-
tet a földön, mely más kerek hatá-
sának alávetve mincsem, mely telje-
sen magára volna hagyva. Még a
földön kívül, a világűrben az éji
kerek között sem találunk olyat,
mely más éji kerek hatásának,
bár csekély mértékben, alávetve nem
volna. Tehát oly testtel kell becsülni,
mely csak csekély mértékben van
az őt környező testek hatásának ki-
térve.

Itt van két, végrei felgyőztetett mi,
melyeken két kör kegyelme erősebb
két kerék mogy. A minél is a ke-
rekek gondosan vannak lecsiszolva,
hogy a hatás a minél is kerékek kö-
zött: a minél is, lehetőleg csekély
legyen. A kerékek kegyelme a leggyen-

gőbb erőkre elindulnak miniatu-
rú mogyorúkat, míg a minél felgyő-
ztet végre még nem állítja. - Most
a minél a kerékekkel együtt hozza
minél járó kocsi helyezés. Ha
a kocsi előre tolom, a kerékek helyő-
kén maradnak, nyugorúkat, míg csak
minél felgyőztet végre még nem in-
dítja; ~~A kerékek~~ most a kerékek
a minélkel együtt haladnak. - Tán-
gyuk most a kerékek a minélkel
pl. balra és végre, minélkel

a kocsit jobb felé: a nirek s velök együtt a kerekek előre haladnak s ha semmi sem jönne közbe, annid' egyformán haladnának. Most hirtelen megállítom a kocsit, tehát a nireket is: a kerekek az előbbi irányban, ugyanazvala sebességgel tovább haladnak, mindaddig, míg én is a nirek végei meg nem állítgattam.

A kerekek ezen ^{közös} tulajdonságát, melyet ezen példában oly feltűnően ^{mutatkozott,} láthatunk, mindannyian ismerjük is gyakran magunkon tapasztaljuk; a kocsiban ülőnek hátrahélese hirtelen elindulás alkalmával, s az előrehaladás váratlan megállás ~~fiatalkor~~ alkalmával van e kísértéssel szembenesen megismerkedve. Röviden Sétlenségnek szokták a tulajdonságot nevezni s a kékelt, mely szabadság körülménye, Sétlenség törvénye néven ismeretük.

A Sétlenségnek ~~az~~ igen feltűnő példája, melyet már Newton is idéz, az általános ismeretes pörgettyű. Ha víza alapon kello' sebességgel elindítjuk, több perczig képes gyors forgását meg tartani, ~~amely~~ jóllehet az alaphoz s a levegőhöz való súrlódásán sebességét folytonosan kisebbíti. Teljesen víza alapon, a mielőtt megindult csak kézzel tartva elindítani s vires vízben órákig

foroghatna. Iha oly leve képzeltük
 melyben semmi sem hat rája, for-
 gását csakugyan minden idő ke-
 resztül megkardant, mert nincs ok,
 mely megállítsa. Ilyen viszonyok
 között keringenek a bolygók a nap
 körül; mióta s meddig még: erre
 még sem felelhetünk.

Levegő

A kétség egyik legfellebbezőbb
 példáját egy ilyen jó központi
 szolgáltatja. Ez így van felfüggeszt-
 ve, hogy minden képzelhető irányban
 egész szabadda végezhesse lengéseit.
 Hogy elindítás pillanatában oldó-
 kérést ne szenvedjen, egy fonal-
 lal van nyugalmi helyzetét kite-
 rítve; ha a fonalt elvesszük, az
 inga elindul s első lengésének irá-
 nyát, vagy mint mondani szoktuk:
 lengési ritkát állandóan megtartja.
 De közben a föld elfordul, mely
 elfordulást mi az inga s lengési
 ritkának látszólagos elfordulásá-
 ban fogjuk szemlélkedni, éppen úgy,
 mint azt a nap, a hold s a többi
 égi testek látszólagos mozgásában
 mindennap látjuk. Ez Foucault-
 nak híres inga-kísérlete, mely a
 föld tengely-forgásának közvetlen
 bizonyítása gyanánt tekintendő.

Vajon mit tudunk a második ké-
 telben mondottakra vonatkozólag de-
 monstrálni? Látszik, hogy mily körül-
 mények között fogjuk mondani, hogy ott,

8.
hol mozgás-változás történt, erőnek
keltett hatása. — Ill. feltételek az asz-
talon és fadarab; hogy ez megmoz-
duljon, arra erő kell. Most az én izom-
erőm mozgatja. S nyilat, mely a ki-
fejlesztett izomban nyugodik, az eleresz-
tett izm rugalmasvája ereje fogja el-
röptetni, mozgásába hozni. Ha a víz
vízvezetési csöveinkben befagy, s a csö-
vet szétrepeszti, a víz falainak el-
mozdulását a megfagyó víz térfogat-
növekedése okozza; az erő tehát a víz
halmazállapot-változásával volt össze-
kötve. Ha azt látjuk, hogy a leeresz-
tett sebességében változás esik, ezt is
erő okozta s ezt az erőt a leeresztés
munkájának nevezzük.

Tételeink azt állítják, hogy a mozgás-
mennyiség változása arányos az erővel.
Hogy kell ezt értenünk? — Ha pl. az
esést okozó erő: a nehézségi erő egy testre
irres körben egy testre hat, sebesség-
változást idéz elő benne, mely pedig
az esés egész tartama alatt, minél
tovább tart az esés, annál nagyobb a
sebességben előidézt változás. Ha
már most ezt az erőt hatásaitól me-
rni akarjuk, szükséges, hogy a hatás
idejét pontosan megmérjük. Míg
egyszerű esetet fogunk venni s az erőt
most végzendő kísérletünkben mindig
egyenlő ideig engedjük működni.

Egy könnyen mozgó forgó csiga fo-
rniál van átvetve; a forniál egyik vége
minden járó kocsikhoz van kötve, ma-

it végre pedig ismét napjára süljűg.
~~van~~ ~~hátré~~. A fonalat aldatmaszer.
 kezettel meg van fogva; ha eleresz-
 tődik, a süllye kocsi hízja. Ugy
 rendszerint be a dolgot, hogy a fonalat
 csak annyi ideig legyen megcsiszolva,
 a mennyi idő alatt egy kis golyó bizo-
 nyos magánjáról leesik. A kocsi
 egy kis tábla van megcsiszolva s csak
 lapján fehér papír fekszik. A pa-
 pirlap abban a pillanatban, midőn
 a süllye hatni megkezdik, egy vékony
 cső alól kerek, melyből egyenlő idő-
 köztökben csippek esnek alá. A kő
 a süllye kőre határolt megcsiszolva
 a süllye csőéből szorult sebességgel
 tovább hatol; e köztben egy pontsorra
 kapunk a papíron, melyben a pon-
 tok egyenlő köztökben következnek
 egymásra. Ebből láthatjuk, hogy a tábla
 egyenletes sebességgel mozog tovább,
 melynek napjára is pontosan kife-
 jezhető. - Most ismétlem a kísér-
 letet azon biztosítéssel, hogy a ko-
 csi ugyanannyi időn keresztül két-
 alkora süllyel huzatom: egy ma-
 sodik pontsorra kapok ekkor, mely-
 ben az egymásra következő pontok
 között a távolság kétszeres. Lá-
 tunk tehát, hogy kétszeres időn
 ugyanabban a környben ugyanazon
 idő alatt kétszeres sebességet lé-
 terített. — Ugyanígy kísérletek-
 ben vizsgálhatjuk meg egy ugyan-
 azon ~~huzatom~~ ^{süllyel} hatású kísérletet

környezetre — e végett csak a körüli
 kell más képen rendelkezni — ;
 vagy pedig ugyanazon súlyoskatala-
 zól körülmények időkre kell kiterjesz-
 tenünk s így a mozgásmennyiség
 változása is az erő közölt mennyisé-
 gére függést minden részletben bi-
 deríthetjük.

De mit mond a második tétel al-
 kor, ha nem egy erő, hanem több és
 erő hatásáról s ha nem nyugos, g-
 hanem már mozgásban lévő környe-
 zetre hatnak? — A tétel a legva-
 gyobb általánosításra alkalmas: *mennyiség változása*
 akkor is egy erő hat következtében álla-
 polban lévő környezetre, a mozgás-
 mennyiség változása mindig arányos
 az erővel.

Leggyorsabb eset az, minden két
 egyenlő mozgás, de ellentett irányu
 erő hat ugyanazon környezetre; ilyenkor
 a mozgásmennyiség változása semmi.
 Az arztalon fekvő súlyra hat a nehézsé-
 gese, de hat az arztal is, még pedig
 közhatalosa akkor erővel, mint a ne-
 hízsej, de ellentett irányban. Később
 majd látni fogjuk, hogy a súly az
 arztal lapján olyan deformációt
 hoz létre, melyet fogva az a súly
 esését igen ellensúlyozni képes. Ugyan-
 ezen esettel állunk szembe a felfüg-
 gesített testeknél: a nehízsej a testet
 függőleges irányban befelé, a felfüg-
 gesítésre használt fonál, vagy lánc
 pedig felfelé mozgatja a testet: az
 eredmény pedig az, hogy a test az egyenlő

de ellentétes irányú erők ^{(egyeidejű} hatás köz-
ben a test nyugalmában marad.

Az erők különböző irányokban,
szög alatt is hathatnak a testekre.
Ígyentkor a mechanika a hatóerők
helyekét egyeltérőket keres, melynek
hatása egymagában ugyanaz, mint
az adott erőknek együttvéve. Ezt az
erőt eredőerőnek nevezik. Nagy-
ságát legkönnyebben szerkesztés útján
határozzák meg olyformán, hogy
az adott erőknek vonalait ki-
vontatjuk, ^{hosszjaitból} paralellogrammát alakítunk:
teljesítik a munkát állója a két erő ere-
dője. Ezt a fennmaradó erőt bármelyi-
kével innét paralellogramm két olda-
lának tekintve, annak állója már
három erő eredője. Az ily módon ke-
resett eredőik közül az utolsó valamely-
nyi erőnek eredője: vagyis, egymaga-
ban azt a hatást hozza létre, mint
az ^{adott} ~~adott~~ erők együttvéve.

Newton harmadik tétele a hatás
és a visszahatás egyenlőségének tétele.
Azt mondja, hogy minden hatás ve-
le feljelen egyenlő, de ellentétes irányú
visszahatást keltve, azaz, ha Péter
hat Pálra, Pál is hat Péterre, mégpedig
lélekéletesen azonos módon. A tételt jel-
dőlését minden képen láthatjuk. Siker-
tel részei alkotják, ezek örvények, amelyek
teljesen ^{szorosan} hatnak egymásra, s a test mindig
nyugalmában marad, ha ezek hatá-
soknak nincs alávetve, mert részei-
nek kölcsönös egymásra hatása egyenlő.
Legvilágosabban egy ilyen farsangos mün-

hatás: az orrát erősen becsavarom; ez nyom-
ja a lókat, a lók pedig viszályonja az or-
rát s a csavar még sem mozog, ha asz-
falra helyezem: most az orr hatásának
val köhéletesen egyenlő, de ellentett irányú
a lók ellenhatása. — A hatás és viszály-
hatás egyenlőségének más példája a kö-
héltűzár. Hogy a köhét egyik végén hűp
Péter hatásának az egyenlő erő Pál.
nak ellentett irányú viszályhatás felet
meg: legjobban szembejárnak, ha köhét
elmozdít. — Ha nagy golyót függőleg-
esen állva ellökünk, elbuktunk; a köz-
ségünk az első szoktunkhoz hasonló,
hogy az előre lököt golyókat hátrafe-

le irányuló ellenhatása folyóknak hatá-
ra ne buktunk. — Még vízzel, gőz-
zel, gázzal fogom a hatással járó el-
lenhatást megmutatni. — Itt van egy
vízpumpás forgó kerék: a Segner-féle
kerék neve alatt általánosan ismerete.
Külső csővekből vannak, melyek végei-
ken mind egy irány felé görbülnek.
Ha a kerékbe vizet folytatunk egy ma-
gasabban álló edényből, a csővek vé-
geiből a víz ki fog lökenni; de a ki-
lökött ^{víz} ~~sepp~~ a csövet ellenkező irány-
ba vízszelítik s a kerék sebes forrás-
ba jön. — A legrégibb gőzgép egy edény-
ből kiáramló gőz ellenhatása köz-
forrásba. Itt egy fémgolyóból, mely-
be szűken meggörbített csővek van-
nak beillesztve; ha a vizet felforrat-
juk, a csővekből kiáramló gőz a csővek
végeit ~~szűk~~ vízszelíti, s az
edény, ha kezdetben áll, forrásba jön.
Végre a Segner-kerék mintájára i-
vekből készült kereket látnunk itt,

melyet a belőle kitörő gáz hoz for-
gásba; a gáz meggyújtva, a kintüben
láthatatlan gáz láthatóvá lesz.

Ezt elmondtem azt, amit az előző
elvonat előtt megvilágítás végett elmon-
dani akartam. De két elvonat dele-
gát: az erőt és az anyagot hallgat-
tam. — Mi az erő? Mi az anyag?
Ere nem feleltünk, csak a közönséget
fenyegető katasztrófát fejtgettük és le-
mértük, de lényegét semmit sem
mondtunk. A fizikusnak nem is fel-
adata, hogy ezekre megfeleljen, hanem
az, hogy a test mozgását, ha helyzeti
és a reáje ható erők adva vannak, elő-
nyújtja határozzon; vagy pedig a test
mozgásait az erőre tudjon követhet-
tetni.

Az első irányu kísérletet New-
ton tette meg, minden a nehézségi
törvényeit következtet megállapítani.
Egy elméletből, feltételeket indult ki,
mely megmagyarázza mindazokat a
mozgásokat, melyeket a mult alkalmá-
val megismerünk: i. e. a nehézsé-
gek mozgásait és azon kívül az égbolto-
zaton megfigelhető mozgásokat: az éji
testek mozgását.

Mielőtt elméletéről szólunk, emle-
keztetőkbe idésem azt, amit az éji tes-
tek mozgására vonatkozólag mint
ide tartozót tudnunk kell. — Az

égboltozaton látjuk a napot, a holdat és a
azon kívül comédok csillagot. Látjuk, hogy
mind ezek közzük képest mozognak;
mozgásukat kissé megfigyelve, észrevesz-
zük, hogy általában mind egy irányban,
i. e. Keletről nyugat felé haladnak.

De ha viszonyos helyzeteket vizsgálunk,
 elvárhatnánk és reverzálunk, hogy mi a leg-
 nagyobb részben állandóan ugyanazon
 viszonyos elhelyezkedésben maradjon. egy-
 néhány — még pedig ^{ilyen} a legfeltűnőbbek
 vannak közöttük! — helyét a többi-
 hez képest igen feltűnően változtatja.
 Az előbbieket álló ^{csillagokhoz} ~~az~~ ^{az} ~~álló~~ ^{álló} ~~csillagokhoz~~
 képest pedig bolygóknak nevezzük. Az álló
 csillagokat mindig csillagképekbe soraj-
 goltuk, ~~az álló csillagokat~~ a bolygókat nem,
 ezek az egész égbolgot naponta
 mozgásuk által raját, hol előre, hol
 hátra felé irányuló mozgással bírnak.
 Ezek közé a nap, a hold tartozik, továbbá
 a bolygók képei: bolygó csillagok, u. m.
 Mercur, Venus, Mars, Jupiter, Saturnus,
 Uranus, Neptunus.

A bolygók szembetűnően rendszeres
 járását már a legrégibb idők óta
 kísérők figyelemmel s mozgásait le-
 írását többféleképpen kísérelték meg.
 Az első leírás arról áll, hogy a
 bolygók mozgását a földhöz, mint
 állóhoz viszonyítjuk. De köhélyesen
 helyes leírás most az is, ha nem a
 földet, hanem pl. a napot, vagy bá-
 melyik más bolygó éjé tekintet véve az.
 Ikonak, a földet pedig mozgásnak s a
 többi éjé tekintet mozgását ehhez visz-
 onyítva írjuk le. Ha csak a leírást sa-
 batosan végezzük, mindkét esetben he-
 lyes eredményre jutunk. Ebben csak azt
 az eljárást követjük, mely lyet a va-
 raton utazó elhat, hogy t. i. vagy a
 kocsi tekintet állónak s azt írja,
 hogy most A, azután B stb. halad-
 nak el mellett; vagy pedig a Kocsi
 nak a mozgását a látóképek részeihez

A bolygók mozgásának leírásában "Kéretkező" ezen két szempont a legvilágosabb kérdések egyike volt.

Plolomeus a földet állónak vette s a bolygók mozgását így írta le, mintha a nappal együtt Kőralaki pályákon a föld körül mozognának.

Kopernikus a napot állónak tekintette, mely körül a bolygók — s velők a föld is — Kő alatti pályákon mozognak. Tycho Brahe rendszerében a föld áll, a nap pedig, mely körül a bolygók Kőalatti pályákon mozognak, a bolygókkal együtt a föld körül kering.

Tudomány szempontból mindegy, hogy hogyan írjuk le mindezeket a mozgásokat. Csak hogy a Plolomeus- és Tycho Brahe-féle rendszerben a mozgások leírása oly bonyolulttá lett, melyhez vezetett, melyek az állétként rendkívül megnehezítették. Ellenben Kopernikus rendszere azon törvények felfedezésére vezetett Kepler, melyekből Newton azt a törvényt olvashatja le, hogy ezen mozgások gyorsulása a nap felé irányul s hogy a naptól lement távolság négyzetével fordított arányban. — Newton tovább is ment: magyarázatot keresett a felfedezett törvényekhez. Egy elméletet, feltevést állított fel, mely a föld nehézségét s által ottmozgó mozgásokat s a bolygók mozgását közös alapon magyarázta: elméletébe ezen

körvénysz és általa felállított ké-
lek vezeték.

A Kepler. féle körvényszoból arra
következett, hogy a nap a boly-
gókat erővel gyűjti; a hatás és
vonzásból kétséget keltőben a boly-
gó is ugyanakkora erővel hat vissza
a napra. Továbbá: A föld a raj-
ta lévő testeket vonzza: a testek vi-
sszat vonzzák a földet. Mi ezen
vonzások oka?

Feltette, hogy a vonzás az anyag
általános tulajdonsága. A feltétele-
zésében a föld a rajta lévő teste-
ket (és ezen testek egymást) ugyan-
azon körvénysz szerint vonzzák, mint
a nap a bolygókat és a bolygók egy-
mást.

Ez a módszer feltétele oly megfigelé-
serekre vezetett, melyek a feltétele-
st teljesen igazolták.

Newton tehát feltette, hogy minden
földi tömeg minden más tömeget vonz.
Ő maga a tömegek vonzását nem
látta. Csak mindegyik száj és munda
bizonyította be Cavendish kísérleti-
leg, hogy a tömegek valóban tömegük-
nél fogva vonzzák egymást. Kísérlete-
nek bevétele abból állt, hogy egy köm-
nyú rud végre kis ólomgolyókat co-
sított és a rudat finom fonalra füg-
gesztette; a golyók mellett nagy ólom-
gömböket hozva, a kis golyók köze-
ledtek hozzájuk. A tömegvonzás ke-
vés kétséget keltően be volt bizonyítva.

A kísértéses késett lobbanócsával,
 mezejesen Reik, Dail, lezajított
 padj Corn és Daille; de a kivétel
 rendkívül nagy melegséggel járt.
 A lemezős és rendkívül csekély,
 a felfüggesztett rust kúros beha-
 sároltak nagy mértékben van alá-
 velle. Azért mindig teljesen nyugodt,
 a mozgást lehetőleg elzárta ke-
 lyen — többnyire föld alatt — vé-
 gzték a megfigyeléseket a lény igen
 csekély azon figyelmek során, a kik
 a környezőket lényeg látták.

Aránylag egyszerűen utasítottak
 Kiszűrtet spekreptenem, melynek se-
 gélyét az egész diszes hallgatóság.
 nak lehet képes a környezőket
 bemutatni.

Newton felfedezése körülbelül pontjait
 vizsgálta egy nagy elméletnek, melylyel
 nem csak a föld felületén a nehézség
 erő hatás alatt végbemennő vízszintes
 mozgási jelenségeket lehet magyaráz-
 ni, hanem még az éji kerkék, a
 bolygók pályafutását is.

Ha a föld felületén vízszintes irány-
 ban egy kerkét elhajlítunk, annak moz-
 gása két mozgásból tevődik össze; az
 egyik egyenesletes mozgás, melylyel a moz-
 gás kezdését vette és a másik az esés
 a föld középpontja felé. A vízszintes
 sebesség a kerkét a földtől távolítja,
 az esés pedig közelíti. Ha akkor a se-
 bességgel közelítünk el, hogy 1 másod-
 percznyi mozgás alatt vízszintes irá-
 nyú mozgásának fogva a földtől 5
 méternyire távolodjunk, akkor a föld
 középpontjától állandó távolságban
 marad. Ezen kerkét a föld körül ál-
 landó sebességgel, állandó távolság-
 ban bolygó mozgásra képzeljük. Ez
 a sebesség nem is oly nagy: 8000 méter.
 De miért a sebességet nem tudjuk
 előállítani, miután csak levegő ellenállás
 miatt sem. Azonban kiszámíthatjuk
 ezt a sebességet oly helyre nézve, hol a
~~miután~~ legkisebb levegő ellenállását
 nem kell számításba venni: a legköze-
 liti, pl. arra a távolságra, melyben
 a hold van. Ha ezt a sebességet ki-
 számítjuk, ugyanazt kapjuk, melylyel
 a hold föld körüli pályáján mozog.
 Newton körveinél lehet arra lehet kö-

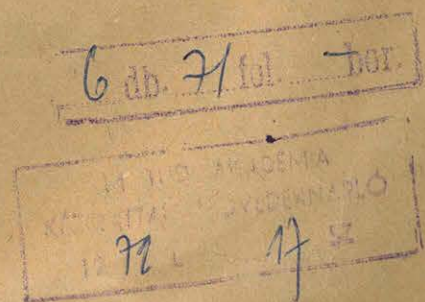

vetkezéskor, hogy a földet merte, a hold
 távolában s azokat is ugyanazaz
 erő működteti, melyet mi a földön
 nehézségi erőnek ismerünk. Ezen általi-
 mondatában a törvényt az általános
 nehézség, gravitációs törvénynek
 nevezték.

Evet befejeztük azt, amit a mozgá-
 sokra vonatkozólag elmondani akartunk.
 A mozgás okairól szólván, az sokat
 magyarázat nélkül hagyunk. Hogy mi
 az erő, mi az anyag, arra nem felel-
 tünk. Hogy a magyarázat, melyet a
 törvényekben leírtunk, kielégít-e
 vagy sem, az egyéni felfogás dolga.
 Faustok nem eléjítik^{ki} Wagneret meg
 Schlegelnek is kielégíti. De a tudónak
 sem Faustnak, sem Wagnernek lennie
 nem szabad; mert vagy csüggedésében,
 vagy pedig elbizakodottságában utjairól
 letér s önmaga nem a tudományban
 keresi. Itt is a közép út a legjobb,
 de a legnehezebb is.

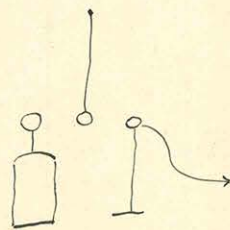

Ms 5094/265-270. Eotvos Lorand. Tir. rep. nri elvada!

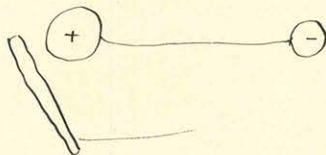
Az elektrikus - a borostyánkő -
és több másféle testek nyomtatásuk,
hogy dörzsölés, veregetés, nyomás által
sajátoszerű állapotba hozhatók, mely-
ben a testeket magukhoz húzni képe-
sek sajátán elmozdítani. Mindezen
testeket elektrikus testeknek, s álla-
potukat elektrikus állapotnak neve-
zük. Megvizsgáltuk, hogy mily körü-
lmények között jellemezhetők a testek ezen
állapotba s láttuk, hogy a test árama-
gától elektrikusosá nem lesz, hanem va-
lamint költönnie kell, hogy ez állapo-
tot fölvegye. Tömegesített, vagy val-
mely más erővel kell működnie, hogy
elektrikus állapotú testet nyerjünk.
Megállapítottuk elvünknek megfelelően
ezt is megjegyeztük, hogy elektrikus ál-
lapotú test csak valamilyen erély-
változás során nyerünk s azt is kell
mondanunk, hogy a test az erélyből
valamit magába vett. - Itt van ez
ismeretes fizikai eszköz a leydeni pa-
lacska. Ezt az előadás előtt, Kint meg-
látottam attól a gépből, melylyel a
múlt előadásban már megismerkedt-
ünk. Most szembe állítom egy fin-
golyóval mely a földbe van levezetve,
a leydeni palacska golyója s a levezetett
golyó közé egy harmadik finngolyót
figyelve fel selyemfonálon s lát-
juk, hogy a vonzás és taszítás tunc-
mánya azonnal jelentkezik. A palacska
golyója magához húzza a figyelt golyót,

elektronos állapotát közli vele s el-
szűnik; ez a levezetett golyóhoz vonzódik
s vele érintkezik. Természetes álla-
potukba lesz s most a palaept golyójá-
ról mozog vonz. A függő golyó
igen sokáig most így ide-oda járni;
mindaddig, míg a leydeni palaept is
természetes állapotukba nem lesz. — A
leydeni palaeptban tehát munkaké-
peség van, mely abban nyilvánul, hogy
a függő golyót mozgatja; s tudjuk, hogy
munkaképességét abból a munkából
mértette, melyet végeztünk akkor, mi-
után az elektronos gép gyújtóját elek-
tronos állapotba hoztuk.

Gondoljunk egy vezetőt, mely állandán
ívelektronos állapotban van s egy
másikat, mely gyantaelektronoságot
tartalmaz. Legjobb, ha azt képviseljük,
hogy az egyik test elektronoságát és
ívegyűjtőt kapja, a másikat pedig attól
a helyemtől v. porzótól, melylyel az
ívet átvezetjük. — És a két testet így.
Két olyan testtel, mely az elektronos
állapot vezetésére alkalmas; pl. és
fémdróttal. Azt fogjuk tapasztalni,
hogy az elektronos állapot megszűnik,
amint együtt megzúsz az a munkaké-
peség, az az erő is, mely a test elek-
tronos állapotában rejlett, mert a tes-
természetes állapotba került. — Ugyanez
kísérjük, ha elektronos állapotú testet
a földbe vezetünk. — Minthogy itt
erő megszűnik, elvesszünk értelmében az
kell várnunk, hogy valamely más e-
rőváltozásnak is kellett beállania.

Összefoglalva, látni fogjuk, hogy ilyenkor az erélyváltozás legváltozatosabb alakjaival találkozunk, melyek vagy magában a vezetődörögben vagy azonkívül is jelentkeznek.

Hogyha az elektromos állapot egy tet-
ben megszűnik, azt mondjuk, hogy az
elektromos állapot bevezetett, hogy
Rizentifikációs körlet és hogy a két
két Röntgen elektromos áramlás volt.

Az áramlás, áram nevének okát
keressük. Mi itt vizsgálunk kárpot-
latokra kárpotkorra gyűjtjük isme-
reket és azért minden jelképet
azokra az elvételre, melyek követ-
kezése az, hogy az elektromos állapot
Rizentifikációs áramnak nevezzük.

Egyrészt megállapodunk abban, hogy az
elektromos állapot áram által jellemez-
tük. — De ha már áramot beszélünk,
az áram irányát is kell jelölnünk.

Tegyük fel, hogy van egy állandó + elek-
tromos állapotban tartott testünk, s az
másként, mely nyugvóan állandóan -
el. állapotú. Ezeket vezető útján öz-
gészítve, az áram irányát azt fog-
juk nevezni, mely a + - től - felé ve-
zet.

Most röviden meg akarom ismertetni
a hallgatóimat azon jelenségeket legfőbb-
jeivel, melyekben az előttem esdőt is-
mert minden leírt elektromos álla-
pot Rizentifikációs körlet járó Röntgen
erélyváltozások állékíntésként. Hogy
az erélyváltozások elég pombekintés
legyenek, oly gépet fogunk használni,
mely egy golyót állandóan +, egy má-
sik pedig állandóan - el. állapotban

A gép Hottz-lét ered, s kitűnően működik. Kezdetben ott volt egy másik gépet használni, melyről a Következő előadásban fogunk beszélni. — Miképpen a gép működése lép, látni, hogy a két golyó el. állapota igen szembetűnő jelenséget képezett egyenlítőidőnk. Ki: hatalmas csatlakozásról s lélek szívére jár. Az eredeti átalakulásánál egy esetet már látni: az el. állapota eredeti hangja és fényvagy alakul át. Szóval fényből arra Következőnk, hogy ott közelebbi van két lennie, mely a golyóknál képzett levegőanyagokból való izzásba képezet. A hang pedig, mint látni, mozgásból ered, mely a levegőben minden irányban terjed s el. pörög. Tehát képlettel eredetéről van dolgom, mely nagyon is feltűnő és kelleni kell minden nyelvről s hallani mindannyiunknak nagyon csekély. Szóval a képzés ember magaviseletére emelkedhet az a gép: sokat tanul, feltűnő kell, figyelemmel érdeklődés magára fordul s igen keveset tesz. — Az el. Képzésről és kóla. Lásd az a géppel fogom magamutató: az köztelenül hasonló a nagy Hottz-féle géphez; Ki károsan képezet ^{van} lennie, melyet egy rögzített képlettel képezet s a képzésben más anyagokkal dörögöl s ezáltal elakadva van fejlődik. A Képzésről és apró szíveket magunk, melyek a csapból kiáramló gázt megfigyelni képezet. Ezek a szívek igen magas hőmérsékletűek, de a

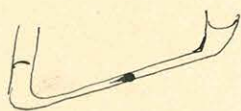
megmolegített anyag nagyobb csekély sűrű
gyúlékony és ugyan, de ^{érezhetően} megmolegíten
nem; bármennyi ideig nyra khatóan áll a
piktrálat képezében, melyet érzésem
fogok.

Az áram egy másik hatását, a mágnes-
re gyakorolt hatást szintén csak kvalita-
tában tudatom be. - Ha a + és -
golyókat jó horvát dróttal köti össze,
a központosítás a drótna keresztmetszetét fogja
követni; a drót igen sok sekélyedésben van
ez mágneses körűt vezetve s látjuk
hogy az áram a drót kitéríti. A kitérés
nem igen nagy, de arra mégis elegendő,
hogy megkísérünk belőle azt, hogy a kité-
rés iránya az áram irányától függ; ugyan,
ha az áram irányát megfordítom, a ki-
térítésem az ellenkező irányban lesz.

Az ilyen csekély az erő, melylyel az á-
ram a mágneses körűt kitéríti, és oly csekély
az áramnak ^{egy másik} vegyi hatása is: az áram ha-
talan a vegyületekre. Ha az áram folyón
vegyületben, szilárd anyagban keresztmetszetet
a vegyület alkati részeire bomlik; de
minis oly finom mérleg, melylyel a kiváló
alkatrészt megmérni tudtam. Hogy
a vegyi hatást mégis megmutathassam,
felhasználtam a folyadékoknak egy olyan
tulajdonságát, a melylyel sajátlatossága egyen-
lővé teszi keresztben nem foglalkozha-
tunk; ez abban áll, hogy a folyadékok sűrű-
ségükben nem emelkednek ugyanolyan
magasságra, mint szilárd anyagokban. Hogy me-
kora ez a magasság, az attól függ, hogy
milyesm a folyadék felületén;
ha a legesebb változás áll be a fe-

lület minőségében, a folyadék állása a.
formát megváltoztat. Egy irányzatot vezet,
melynek pólus végeit egy igen finom
kősi öngye; az egyik ágba hajtva öntött
a mániás pedig kényszerűen vezet. A két
folyadék az edény finom részében öngye
s ha közös vázlatfelületükben bármilyen
változás megy végbe, a hirtelen azonnal
elmozdít. Most áramot vezetett ke-
rephint s az a csőbe ^{vezet} változás, melyet az
áram a vázlatfelületen lekerített elaga-
zó arra, hogy a folyadék elmozdjon. Ha
most a földet kötött öngye a folyadékot
s azáltal keményítés, állapotba helyezem
vissza: a hirtelen formát előbbi helyére vinné
vinné.

Ezeket a kísérleteket az elektronos-
ság ezen forrásaival apert egykötőben,
hogy az elektronos jelenléteknél öngye-
fűzését az előbbieknél megállapítsam.
Az elektronos jelenléteknél erőváltozás-
tal járnak, s amiből ezekből mindegyikben,
de észrevehetőleg lekerített mechanikai,
vezet, hő, mágnesi és fényhatásokat.

Most az elektronos állapot előállí-
tásának más forrásaival fogunk
foglalkozni. Ha az előbbieket kemény-
ző, keverés vezeti emelkedő hasonlítatunk.
Ezeket mozgalmak munkához kell hasu-
lítsunk, a mennyiben csendes, feltu-
rás nélkül, sevágyan dolgozva, nagy mun-
kát képesek elvégezni.

Kemény dörögés, nyomás, hirtelen
más hatások által is hirtelen elektronos
állapotba előállíthatunk. - Az elektronoság
létezésében a legfontosabb s a legérdeke-
sebb az volt, hogy az elektronos állapot elő-
állítására.

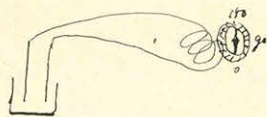

dézésre elégséges, ha $\frac{1}{2}$ Réi fémét — pl. cinket és rézt —
~~fel~~ ~~En is~~ ~~csak~~ savanyított vízbe mer-
 sünk a végeket rézdóltól összekötjük.
 Az elektródaer nyomtatja, hogy a sava-
 nyított vízbe mártott cinkről kiálló
 vége a mi lóppájarulásmunka nélkül —
 elektróda, a réz kiálló vége pedig +
 elektróda ^(vezeték) s ha végeket összekötjük,
 állandó elektróda áramot nyelünk.

A fémeket magában a rendszerben működő
 eszköz között elektróda állapotba s az
 áramot ugyanazon eszköz között fém. Áram-
 nál megfigyelhetünk róla, hogy ennél az á-
 ramnak hatása jóval nagyobb, mint
 a minőség stb. látnánk.

Most megvizsgáljuk, hogy mily Réi-
 mények Réiét lehetnek az áram, s hogy
 mi történik a perkegetben, ha áramot hoz-
 zó. — Az áram felismerésére annak
 mágnesre gyakorolt hatásait fogjuk hasz-
 nálani. Elvégeztük az áramot figyelő drót-
 ból Réiített drótkeréken vezetéket;
 a drótkerék mellett is mágneses van
 felállítva is, hogy vízpiszok irányban
 barmat forogha. A két egy irányú vésett
 körözpályát középről áll s az áramot
 a kitérésreinek magját a körözpályát
 fókáiban fogjuk kifejezhetni. Ha
 valamilyen jól látható, a kitérés
 a képet a körözpályával együtt a fóká-
 sa egyére vetilem. A két, ha nyug-
 lombba jó, $0^\circ - 180^\circ$ -ra mutat; egyik
 vége át van lyukasztva, s így a két véget
 egymással meg tudjuk kötni.

Az áramot igen egyszerű perkegetből ál-
 lítjuk elő. [Kis irányadályba is cink is] [Savanyított vízzel lelt
 és rézdólt van mártva, s ezen fémek
 végei rézdólt szelével a lekezd drót-
 jának végeivel összekötjük. Ha a

A galváncselenet nagyon kitérőbőve ála-
 kúrt, de annyiiban mind megfigyelt,
 hogy egyik vagy másik s valamely
 más fém; a fémek kitérőfélé folya-
 dékokban, sóoldatokban vannak elke-
 lyezve. — Vezetkezly elemet s ára-
 mot ~~egy rézdrótna~~ a mágneslő mál-
 lalt bevo' drótlekeresem átvéztem: a mág-
 neslő 15-16°-kal tér ki; egy másik
 hasonló' elemet egy vére, ez is ugyanab-
 ban a vezetékben szintén 15-16°-nyi
 kitérőfélé okoz. A két áram tehát egyen-
 lő erejű. — Most megváltoztattam a
 vezetékkel oly formán, hogy az áram út-
 jába még egy rézdrótot kapcsoltok; lát-
 juk, hogy a kitérés most kisebb, kb.
 10°. A rézdrót tehát kissé gyengítette
 az áramot. — Most újczint drótot
 helyez a rézdrót helyébe s látjuk, hogy
 a mágneslő kitérés most már alig me-
 llat. Az újczint drót helyett sárgaré-
 z drótot leve, a lő kitérés 6-7 fok.
 Látjuk tehát, hogy a kitérőbőve veze-
 tők az áram útjába kapcsoltatván,
 kitérőbőve' mértékben gyengítik az ár-
 mot. Ezt így figyeljük ki, hogy a kitérő-
 bőve' fémek kitérőbőve' magyaráz ellen-
 állást gyakorolnak az áram létrejötte-
 nek. Az újczint drót ellenállás ar-
 gyabb, mint a sárga réz drótlé; épípo-
 di nagyobb mint a vörösrézé. — Ha
 a kitérőbőveket kelloképpen változtat-
 juk, megkérjük, hogy az ellenállás nem-
 csak a vezetőnek anyagi minőségéből
 függ, hanem a vezető méreteitől is;
 és pedig, a drót ellenállása annál me-
 gyobb, minél hosszabb s annál
 kisebb vékonyabb; rövid, vastag drót

ellenállás nélkül, amint hosszú, vékony drótlé.

Hogyan lehet adott vezetékben az áramot erősíteni? Azonnal arra a gondolatra jutunk, hogy az áram erősebbé lehet, ha az elemek párhuzamosan vannak. Mérések bizonyos igazságokat ezt s az áram erőssége csakhogy növekedik, ha több elemet kapcsolunk egymás után, minthát azt az erőt, mely az áramot indítja; az elektronizáló erőt megerősítjük.

Minthogy most már jobb forrásaink vannak az elektromos áram előidézésére, vizsgáljuk annak kiterjedő határát. Látva veszzük a vegyi, hő és mágnes határokat. — A vegyi határt már ismerjük. Ha galvanic elemben áram létezik, tudjuk, hogy vegyi változás is megy végbe; de ha az áramot sóoldatokban, savakban, vagy bármilyen folyós vegyi folyadékban vezetjük keresztül, szintén vegyi változás jön létre. Kénsavval savanyított vízbe két platina lapot helyezünk el, s az áramot átvezetjük: látjuk, hogy a lapokon élénk pezsgés támad s könnyen eldönthetjük, hogy az egyik lapon a víznek egyik —, a másik lapon pedig a másik alkatrésze: vagyis a hidrogén s az oxigén válnak ki. Az áramot még két sóoldaton vezettem át; a kénsavas réz — rézgátló — s ezelsavas oldatban keresztül. Látni fogjuk, hogy ezekben is vegyi változás jön létre, és pedig a rézgátlóban az egyik sarkon oxigén, a másikon réz válik ki; az ezelsavas ^(oldatában) hasonlóan oxigén és

az egyik oldalán, a másikon pedig olyan, amely lép selymet alagjárban rakódott le az áramvezetőre. — Ha az egyes vezetékekben végbemeno' változásokra figyelmesen megvizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy mindegyik vezetéken azon az áramvezetőn, melyen az áramot be- lépni gondoltuk: oxigén váltak ki; a másikon pedig a hidrogén, réz és ólom. Ha még több vezetéket vizsgálhatnánk, azt találhatnánk, hogy a hidrogén és a fémek abban az irányban lépnek előlva, a mely irányban az áram halad.

Most egy más, különösen a fizikust érdeklő szempontból fogjuk a folyamatot megvizsgálni. — Minden az áram kémiai változásokat létezik, az árammunka építést egy, az áram ellenében működő okot kell beképíztetnie. — Bekapcsolva az áram útjába egy vízbeutó képződést s a galvanométert, a galvanométer tűje egy bizonyos irányban kitér, s a vízbeutó képződés egyik fél lapján oxigén, a másikon pedig hidrogén váltak ki. Most az áramot fizikailag elszakítva kikapcsolom, úgy, hogy csak a vízbeutó képződést, s a galvanométer maradjon érintkezve. Azt látjuk, hogy a mágnes tű az előbbivel ellentett irányban kitér; a kitérés kisebbedik s nem sokkal később a tű egészen visszakerül nyugalmi helyére. Ennek alapján azt mondhatjuk, hogy a vízbeutó képződés rövid ideig tartó áramot ad, mely az első árammal ellentett irányú volt. Az áram a vízbeutó képződésben tehát olyennek változást létesített, melynek folytán az az eredeti árammal ellentétes irányú áramot adott.

Képes polgárok. Ezt a jelenséget sar.
kilátásnak, polarisationnak nevezzük, az
áram a vezetőjét sarkítja, azaz olyen-
lajdonságot közöl vele, melynek fogva
maga is áramot képes indítani. A
sarkítás jelensége minden galvan ele-
men jelenkezik, a hol az áram folyadék-
vezetőken halad át és az áram létrejötté-
nek akadályát emel, ezért a fizikusok
sokat kísérletek ellene minden törek-
vésök oda irányult, hogy a polarisationt
elkerültsék. — Ugyanakkor e tekintetben
fordulat állott be, amennyiben a sar.
kítás jelenségét olyennek perkegetés ké-
pezésére használták fel, melyek a rajta
átvezetett áram hatás alatt alkémet mo-
doznak, hogy magok is képesek ma-
jelölően változtatott körülmények között
az eredetét jóval hatalmasabb áramot
polgálatni. — A kérdeményezés Plante
érdeme. Ő ugyanis azt tapasztalta, hogy
hígított kénsavba merülő ólomlemezek
az áram hatás alatt oly módon sarkít-
laknak, hogy hosszabb ideig képesek, hu-
gamos időn ~~kezelni~~ áramot adni. A
sarkító áramot primár áramnak, s
a sarkításból eredő áramot sekundár
áramnak nevezték; a sarkított perke-
getet sekundár elemnek nevezték.
Plante sekundár elemei kékessé váltak,
de csakis tudományos szempontból. Ugyan
az ólomlemez a keltező fém sarkítási
képeségre kevés művelés és költé-
jes áramot által kellett előkészíteni
és ezért gyakorlati fontosságra nem
emelkedhetett. Plante sekundár elemei
kevesebb működésen mentek át, amennyi

ben olyféle művelésnek vetették alá,
 melyet az árammal való horgás és köts-
 séges előkészítés főleglengeré keltet. A
 secundár elem ennek megfelelően hangya.
 Többet meret kapott s akkumulátor
 néven egy ideig nagyon is nagy reklám-
 nak tárgya volt. — Az első akkumu-
 látorok után igazán használatos, jó
 akkumulátorokat készítették, melyek
 fontos foglalatokat keltettek; önműve-
 zeit Plante secundár elemében használt-
 látkor annyiban különböztek, hogy
 minimum-vagy másféle önműveztetést
 vonják be. — Tizen kilenc akkumulá-
 torokat készítették nálunk Lichen és
 Farbaty sebész akadémiai tanárok, a
 melyeket előadásainkban folytonosan
 használtunk. Nagy előnyök, hogy bármely
 kor előre megállítható s alkalmas cro-
 sportorításban sokkal hatásosabb ha-
 tással idézhet elő, mint a minőkre
 a töltéskor használt áram képe volna.
 Szívkai intézetben kisebb-nagyobb alakban
 92 db akkumulátor van használatban.

Akkumulátorok.

Itt van pl. egy olyan, mely spirális
 csőre — Excelsior-ban — van készit-
 ve; itt pedig más, nagyobb fajta, melyet
 kísérleteinknél alkalmazunk.

Látnak most az árammal Kintombó
 házait. — Először a hőhatásokat ves-
 zik sorra. — Látnak a fizikai elek-
 tronizációt, hogy nagy hőmérsékletet,
 de igen csekély melegmennyiséget adott.
 Szóval meglátjuk hogy az áram —
 akkumulátorokból veszi ki. — Akkor
 képest csakugyan foglalatok munkái:

nam csak magyar kőművesek által, de határ-
 mas mélymenziséget is fejtett. — Az
 áramot kb. 16 méter hosszúságú vékony
 vízdróton vezetem át s lefűzök, h) a
 drót megkapitk, izzósá lesz s jól
 megvastagodik: mindezt a rafta átve-
 zett áram okozta. — Le van mindenek
 vezetése mélyedések formájában; ez a vezetése
 ellenállásait fűz és pedig abban a ve-
 zetőben fejlődik nagyobb mélymenzisé-
 g, a melyben az ellenállás nagyobb. Egti-
 gen feltűnően megmutatkozik a lámpa
 fényével, melynek főmest felváltva
 vas- és vízdrótból vannak, minthogy a
 vas ellenállása ^{(kb. 8. 1000 körül, mint a vízé, a vas főmest} nagyobb, ~~a vízé pedig~~ izzó-
 állapotba hozható, a víz pedig sötétün-
 rad. — Ha az áramot kello' ellenállá-
 sra vasdróton átvezetem, a drót megol-
 vad és elég. — Még egy megfigyelés: Mi-
 sértet mutatkozik, melyben az elemek
 főmestek alkalmas választás által
 csak annyira melegítik a drótot, hogy
 melegedését éppen megérezzem. Most a
 drót egy részet vízbe mártom; ha lehűtöm,
 ellenállását apsz a részen kisebbítem s az
 áram emiatt fogva erősebb s igen hű-
 lés által az áramot annyira erősíthetem,
 hogy a vízből kiálló rész ismét megol-
 vad. — Az áram melegítő hatására vi-
 lágítás céljára van felhasználva. Csak-
 hogy ha világitásra alkadjuk az áramot
 felhasználni, úgy kell a dolgot elrendez-
 nünk, hogy az áramvezető el ne égjen. É-
 réssel az izzósá hozandó vezetőt oly tér-
 ben helyeznünk el, melyben nem tud el-
 égni: { Lángos térben. A főmestből ké-

(Működési: Ugyanaz a jelölés mint
 a megelőzőben)

Írított izzítandó vezeté" üveggolyóba van beforsazva, melyből a levegő ki lehet szívattyúzni. — De az izzó képzült izzó lámpánál fénye gyenge ahogy képzest, melyet az áram két pincius között képez adni. Hogy látszik, mi történik ebben a lámpában, a két pincius képet az erőre vettem. Mint látszik, a pinciusok keves izzásban vannak, de egymással nem érintkeznek; kékes fényű is köti őket össze, melyben a + pinciusról lezárított izzó párdarabokat hajlítottak a — oldalra.

Az is — nagy ellenállás folytán — roppant nagy hőmérsékletű izzó levegőből áll, melyben minden anyag ég.

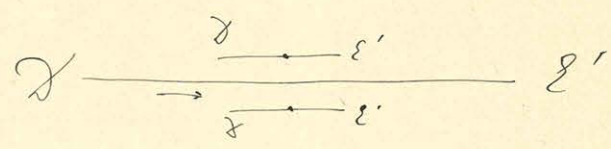
Az áram hatásaival kapcsolatban még egy fontos jelenségre fordítom figyelmüket. — Amint az áram egy kócsainál látszik, hogy sötét mész színűet sarkitani képez: éppen tapasztaljuk, hogy az áram kitörésges fénytől összeállított vezetéken két-két pincius érintkezési helyein olyennek melyeket és kitérítéseket idéz elő, melyek a vezetéket magát áram adására képzest. — Ennek megmutatására vezet az akkumulátor áramát egy ilyen kétféle fémből összeállított perkezes s a galvanometer lekeresésén áram jelen s minthát az áram irányát a mágneses kitérésből felismerünk, az akkumulátort kikapcsolom s a galvanometert csakis ezen perkezetrel zárom: látszik, hogy a galvanometer tűje elkerülő irányban kitér s ezáltal az előbbivel ellentett irányú áramot árusít.

Thermoelectric.

A vegyi és a hőhatásról közölt lehat
teljes analógiát tudunk találni.

Mond az áram mágnes hatásait ka-
melmányozására leírunk át. Látnuk, hogy
az áram a mágneset rendszeres állásába
kiteríti. Hogy a jelenséget szabatosan
leírhatunk, egy áramvezető közelében
két mágneset állítunk fel: az egyiket
az áram fölé, a másikat az áram alá.
Az áram maga úgy van vezetve, hogy
a tűvel párhuzamosan, még pedig
D-ről E'-felé haladjon. A két tű az
áramvezető pillanatában kitér s az
áramvezetőre megfelelő állást kerek-
szik elfoglalni. De feltűnik, az egyik tű-
nek jelzett vége felé, a másiké pe-
dig a l. hatásvég felé kitér ki. Sz
mindj' így történik, bármennyire ismételt-
jünk a kísérletet, ha a két tű helyzet nem
változtatunk. Ebből arra következtetünk,
hogy a mágnes kitérése az áram irá-
nyától, továbbá a mágnes s az áram
viszonyos helyzetétől függ. — A kité-
rés irányát Ampère szabálya határo-
zza meg. Ampère az embernek a tűvel
testétől független elhelyezkedést követ-
tő adni s e végett az áramba kézzel
keli bele. A szabály azt mondja, hogy a mágnes tű északi sarka
az áram irányában isző embernek,
bat keze felé kitér ki, ha az is-
ző alak a tűre néz. — Ha szabályun-
kat erre a két tűre alkalmazzuk, látnuk,
hogy teljesen helyesen határozza meg a ki-
térés irányát.

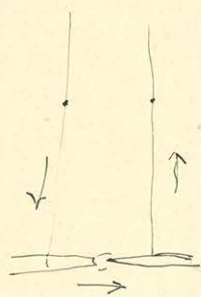

De ha az áram hatását összehasonlítjuk a mág-
nesre, a hatás és visszahatás egyenlő-
sége miatt arra következtetünk, hogy

a mágnes is hatást gyakorol az áramra,
mely az előbbi hatást egyenlő nagysá-
ga de ellenkező irányú. — Hogy ez kényelmes
is van, azt megmutatom, de^e végett az
áramot mozgókatól kell tartanom, a
mágneset pedig állónak. — Itt két pé-
ldét fejeztem ki van felírva; a
fejezések kényelmes forgatás s így van.
Nak bevezetve, hogy erős áramot ve-
zetkessék rajta a fejedelethez. Amint
az áramot átvizsgálom, a fejedelethez köze-
nyesen az előbbi már ismeretes is,
ha most egy mágnes rúdát az egyik áram-
vezetőhöz közelítem, látom, hogy az áram
áll be, míg pedig egészen a felállított pa-
rallélban megfelelő irányban.

Ugyanezt a jelenséget még más képi-
sében is megmutathatom. Ez a képet
a Darrow-féle kerék. — Ez is van ké-
pezve, hogy az áram a kerék körül ha-
lad át. Ha a kerékhez mágnes rúdát
közelítem, amint a kerék forgásba jön s
forgásának irányát mindig párhely-
es helyes alkalmatosságát először meg-
mutathatom.

Mintán az elektromos áram vezetéke-
ben fellépő vegyi és hőhatásokkal meg-
ismerkedtünk: állítottuk az áram mag-
nes hatásainak tanulmányozására, me-
lyek a vezetéken kívül jelentkeznek.

Láttuk, hogy az egyenes áramvezető a
mágnes körül rendszer helyzetéből kitéríti
s a kitérés irányát egy szabályban - az
Ampère-féle szabályban - teljesen megha-
tározzuk. — E szabályt felhazsználjuk
a kitérés irányának megállapítására
az esetben, ha az áram nem egyenes vo-
nal alakú, hanem helyiileg görbült
vezetőn halad át. — Szemmel meggyőző-
dünk róla, hogy ha a szabályt a zárt áram
egyik kis részére alkalmazzuk, a kitérés
irányát ez esetben is helyesen határozzuk
meg. — Végül egy kör alakú görbült
drótot vizsgálunk, hogy a rajta átlévő á-
ram a mágnes körül csakis abban az
irányban téríti ki, melyet az Ampère-
féle szabály segítségével előre megjósoltunk.

A mágnes körül mellett most csak egy
körben halad át az áram; a mágnes körül
bizonyos fázissal kitér. Most még egy máso-
dik körben vezetem az áramot, s a kitér-
ése megváltozik; az áramvezető drótot
még egy harmadik, negyedik körön át ve-
zetem a mágnes körül mellett, s a kitérés
mindinkább növekszik. Ha most egyebet
az áramvezető köröket megfordítunk, a
kitérés ellenkező irányú lesz. Eb-
ből azt látjuk, hogy a kör alakban kö-
rülvezetett áram a mágnesre ugyanolyan

hatást gyakorol, mint az más mágnes
 A hasonlóság még perlatésimálté' lesz,
 ha a drótot egy fahengerre felisavarni.
 Így egész tekercset körítik az áram-
 vezetőből, ez teljesen azokat a hatá-
 sokat mutatja, mint az mágnes; a te-
 kercs egyik vége a mágnes lü' egyik végét
 vonzza s a másik végét taszítja s a te-
 kercs két végénél ellentéző viselkedése
 a mágnes lüvel szemben tökéletesen o-
 lyan, mint a mágnes a mágnesszűrt két
 végétől laposítottunk. Látni látszik,
 hogy az ilyen tekercs, ha áramot ve-
 zetünk át rajta, tökéletesen így viselkedik,
 mint oly mágnes, melynek tengelye a
 a tekercs tengelyével egybeesik.

De minthogy tudjuk, hogy minden ke-
 lésnek ellentett irányú viszakelési fo-
 kel van: azt kell várnunk, hogy a mint a
 tekercs hat a mágnesre, így kell hatnia
 a mágnesnek az áramvezető tekercsre. A
 tekercsen a mágnes hatás lényeg megmu-
 latható, ha a tekercs minden irányban paba-
 don foroghat. - Itt látni az ilyen tekerc-
 set, mely függőleges tengely körül könnyen
 forog s ha áramot vezetünk át rajta, mag-
 sa helyéből elmozdul s rövid ideig tartó
 ide-od lengés után megállapodik, még pe-
 dik ugyanabban az irányban, melybe a lü-
 hegre állított mágnes lü' elhelyezkedik. Eb-
 be a helyzetbe a földnek mágnesereje vit-
 te, ha kimozdítunk ^{írányból} egy helyből, néhány len-
 gés után ismét ugyanígy beirányozódik.

Ha most a tekercshez az mágnesszűrt
 körítjük, azt látni, hogy tökéletesen így

Kednek, mintha mágneselet lennénél:
 látszik, mincsezt-e mágneseletet más ki-
 jós tulajdonságait is? — A mágnes alap-
 tulajdonsága, mint már látniuk az, hogy ve-
 szel van a hogy a magához húzott van
 mágnesé lepi. — Megnépült, van-e az áram-
 tekereketnek is ilyen tulajdonságuk? Ill van
 egy ires feler, melyre vastag rézdrót
 van sok menetes feltekerve. Most az á-
 ramot a drótkeressen átvesszük a látniuk,
 hogy az minden vas tárgyát magába húz:
 tűsokat, késeket, mindezt a meneseket
 lassó fecső becsébe húz. Ha most eze-
 ket vizsgálom, azt derül ki, hogy az áram-
 bót képzelt tárgyát valahányszor mágnesekké
 lettek; mágnesesíthet kékesen erősíthet,
 ha a csavár löbörjén egyaránt — mint
 egyformán irányítva — átvetem. De míg
 az áram a tekercset való erősíthetis folyik
 a mágnes tulajdonságát — ámbár sokkalgyeb-
 mintekben — államban felveszi: addig a vas
 a tekercsen rögzítve nagy mértékben lesz
 mágnessé, de a mágnes tulajdonságát az á-
 ram megszaktán pillanatszerűen elveszt.

Az elektromos áramnak long vasra gyakor-
 solt hatása a gyakorlatban sokféleképen
 van értékesítve. Mi csak néhány kitévés
 berendezést fogunk ismerni, melyekben az
 áram mágneses ereje mozgást léte-
 tesítve van felhasználva. Ugyanis az a tény,
 hogy a tekercs addig, míg menesiben á-
 ram jár, mágneses erőt fejt ki és vasat húz;
 továbbá, hogy ez az erő az áram megszakí-
 tásakor határis meggörbül: olyképen értéke-
 sítethető, hogy árammozgás által erőket munkát
 lehet és árammegszakítás által erőket az e-
 rőket meggörbülteni. Ez ide-oda költés:
 kalapács mozgását, vagy pedig ha puskáján

forrás mozgását létesíthetünk. — Itt van
 egy ilyen elektromagnetikus kalapács,
 mely nagyon sok gyakorlati alkalmazás-
 ra elegendően alkalmas. Itt egy kis elektro-
 magnet, melynek sokkal több rögör-
 esítetett vasdarabka van. Ha a tekercsbe
 áramot vezetünk, az elektromágnesség
 a vasat magához húzza; ha az áramot
 megszakítjuk, a rögök a vasdarabkákat előtti
 helyébe vizi vissza. A vasdarab mozgá-
 sát az áramjárattal és árammegszakítás-
 sal egyidejűleg történik. — Ennek most nagy
 hasznát vehetjük! Utánis az áramot nagyon
 könnyű előteremtésére a kalapács elektro-
 magnetébe, vagyis, magát a kalapácsot a te-
 lephát nagy távolságban helyezkedésével a
 mozgást egészen kellemesen lehet szabályozni.
 Többször, ha a kalapács mozgását megfi-
 gyelembe vesszük, mindenféle je-
 leket: egy ritkább, két ritkább —, külön-
 böző ritkúságon egyaránt követhető. Látunk
 pedig innen most jelenséget is, a jeleket
 egész jól látni foglalkozunk, a b c. t. állapit-
 hatunk meg a többször is egy jelet utján
 megjelöljük egyaránt. — Ez lényegében a
 Morse-féle távirat, mely a jeleket le-
 írja a távirat közönséges irásba leírja.
 A Morse-féle — is a többi jelenleg hasz-
 nált távirat mindenféle mellékbeszélés-
 nél van felismerve, melyek a távirat közö-
 nösítésére, a gyorsaság felhozására szolgálhat;
 ezek mind az áram mágnesség határolásá-
 ra vannak.

Az áram által okozott kalapács mozgás
 a mindannyiunk előtt ismeretes villamos cseng-
 lyekben^(is) van felhasználva. Ebben is jelölhet
 nézd meg a körülményeket, hogy a vas palack előtt
 rögör-
 esítetett vasdarabka van, melyhez még
 a csengőlyék irása is van hozzáeszköztetve. Azon.

Féráskor a vaspatkó magától rándja a
 vasdarabkát s az első a csengőtyűt meg-
 őrli; az áramot megpáholja, a rugó a vas-
 darabkát a patkótól újra eltávolítja s
 a játék elölről kezdődik. De hogy minden e-
 gyet-ikét kedveint me keljen az áramot
 fűteni és nyitni, az utónak rugója is még
 egy másik, szegebb rugó is van erősítve,
 ez a rendszer állásában egy perzseket ér, de
 áramzáskor ismét eltávolítottatik. A csen-
 gőtyűt hajtó áram ezen a perzsen és is.
 Hogy rugó van átvétele, s így minden
 egyes áramzárás után az elektromágnes
 az áramot új megpáholja, de ennek
 következtében a vasdarabot hajtó rugó az
 első és a vasdarabot a kiseltit rugóval
 előbb állásába viszi s az áram ennélfogva
 újra fűtve lesz. A játék így ismétlődik
 mindaddig, míg a teleptől a csengőtyűt
 vezető áramvezeték fűtve marad. A fé-
 rást a nyomón vizsgáljuk, melynek ele-
 fántosul gondolját meggyomorra, két vi-
 gót érintünk össze: ez az áram újul ját-
 ka. —

Most meg a forgó mozgás leírására
 szolgáló néhány perzseket ismertetünk meg.
 Az első forgó elektromágneses gépet
 az in nagyon tisztelt elődöm, Tedlik
 Angor mintegy 60 évet e előtt perzse-
 tette. Gépe, fájdalom nem vált isme-
 tessé, mint az, melyet Ritchie perzse-
 tet. Ebben az kis elektromágnes és a
 lándó mágnes sarkai között forgó. Ha a
 gép pl. így van állítva, hogy az elektromág-
 nes sarkai az állandó mágnesnek az-
 nevű sarkait álljunk szembe, a sar-
 kait egymást kiegészít s igen az ellenke-
 állásban iparkodnak az elektromágnes
 átforgatni. Ez meg is történik, de abban

Rugó vétele.

a pillanattal az áram az elektromi-
gnesben megfordult s így sarkai rög-
sön ellenkező névűkké lesznek; a la-
zítás jelensége újra ismétlődik s mint.
hogy az elektromágnes ebbe a helyzetbe
bizonyos sebességgel érkezett, a lazítás a
megkezdett irányban forgatás korább az
elektromágnessé. A forgás addig tart,
amennyig a gépen áramot vezetünk keresztül.
Seregében véve ugyanaz a ^{gép} protokoll, pl. a
Froment-féle, vagy az előadásaink folyamán.
ban már sok ízben használt Gramme-
féle gép. Ezen gép hajtotta villamos vas-
utakat, melyek a mozgások tanulma-
nyozásánál az egészben tudunk fel-
használni.

Az áramot vegyi és hőhatásainak
tanulmányozásánál azt találjuk, hogy az áram
a vezetékben olyennek változásokat o-
koz, melyek az áram ellenében hatnak
s ha az áramot addó protokollt kikap-
csoljuk, a változások az eredeti áram-
mal ellentét irányú áramot adnak.
Az alkalmazáson összeállított vezeték tehát
főként képes áramot adni, mely a ^{változások} léte
sőt áram ellenében halad. — Az áram,
mely ezen kísérletet megkezdésére indított,
itt is fogjuk próbának alávetni. — Az
akkumulátor áramát a Gramme-féle
gépen vezetem át s a vezetékbe a galva-
nometer tekercsét is beiktatom. A gép
forog s a ^{galvanometer} mágneskéje bizonyos irányú
kitérést mutat, mint kikapcsolom a
gépet s így állítom össze a vezetéköt,
hogy csak a gép tekercsei s a galvano-
meter maradjon benne. A gép az
akkumulátorok kikapcsolása után is

Sovább fogoz, aminek nagyon elvenero-
re tett jert a galvanometer kije-
kítés: az előtérrel ellentett irányban,
a mágnes mozgás lassúbb és lassúbb lesz,
a kije kitérése is csökken a vége, ha a
gép megáll, a kije is eredeti állásába tér
vissza. Ha a gépet most kezdeművel
megindítom, a mágnes kije kitérése
először jelezve, mozgásról áramot
létesíthetünk. Látni lehet, hogy az á-
ram azon tulajdonsága, melyet a vegy-
i áramokhoz hasonlít felismerhetünk, a moz-
gás jelenségét újra bemutatkozhat; vagyis,
ha az áram mozgást létesít, a mozgás
perthetében olyan erőt ébreszt, mely az
áram ellenében működik és így áramot
kiszárad csak mozgásról is tudunk beszélni.

Ezzel egy nagy felfedezés kiindulópont-
jához jutottunk, melyről fényesebbet fízi-
kus alag tett: Ez az indukált áram felfe-
dezése. Felfedezője Faraday, kinek ki-
tömben is nagy nevet még nagyobbá
tette a leges legelső fizikusok sorába
emelte. — Az indukált áram jár
áramvezető és mágnesek viszonyos
mozgása által létesíthető. Az áramot
sokféleképpen fogom bemutatni. — Itt
van egy tekercs, mely galvanometerrel
van összekötve, a tekercshez mágneset
közelítet: a mágneset elmozdít; most a
mágneset távolítom: a mágneset kitér,
de ellentétes irányban. Most a
mágnesről mintha végezet képe a
kitéréseket úgy mint elvett, a az eredmény
ismét ugyanaz; csak a kitérés mindig ellen-
kező irányú. Ha most a tekercsbe side áram
bevezetem a tekercsbe side áram kité-
rése, mindig kapunk áramot; csak

akkor nem, ha a mágnes nyugalmában van. De akkor sem kapott áramot, ha a mágneset a tekercs ^{örvénylem} ^{s vele} együtt mozgatom. Az áram ott lehet nem a vízgömb helyzetében van, hanem a vízgömb mozgásában. — Egek alapján lehet kimondani, hogy a mágnes a tekercs vízgömb mozgása a vezetékbe áramot vezet be: áramot indukál, melyet indukált áramnak s a mozgást indukáló mozgásnak nevezzük. — A föld, mint látszik, a mágnesekkel szemben mágnes mődjére viselkedik; mágneskompassok a tekercsrel szemben is ^{megmozdulást} ^{felkavarodik}, a mennyiben ha a tekercset forgatjuk, spinus áramot indít benne. Csak ha önmagával párhuzamosan mozgatunk a tekercset, nem kapott áramot; körülötte minden más mozgás vagy forgás közbe áramot ^{ot} indukál.

A kísérletet most tovább folytatjuk: a mágneset áramtekercsrel helyettesítem. Látni, az eredmény ugyanaz, mintha mágneset használnánk volna.

Ha most az áramtekercset belekeresztem a galvanométeret összekötött tekercs belsejébe, minden, a mi az áramtekercs mágnességét változtatja, áramot indít. Például pl. kúlsó áramot s a kúlsó áramot jélek; a kúlsó tekercsével a mágneserő növekedése s ez áramot indít. Ha a kúlsót kivezem, ellentett irányú áramot kapok, mert a mágnességet kisebbítettem. — Ha most mindezeket megfigyeljük, igen meglepő eredményre fogunk jutni. Ugyanis az áram által indított tekercs minden mozgás áramot indít; tehát gyorsabb a mozgás,

annál nagyobb változás áll be a mágnes-
séji állapotban ugyanazon idő alatt semmi
megfelelően az indukált áram is annál erő-
sebb. A változás v. legnagyobb akkor, ha
a tekercset a lehetőleg legrovidebb idő alatt
a lehetséges legnagyobb távolságra visszem; ezt
az áram megváltozásával éresem el. - Tel-
jesítkezőleg, ha az áramot zárjuk, azt az-
közöljük, minth az áram tekercset végtele-
nül távolból a legrovidebb idő alatt hozzuk
az indított tekercs belsejébe.

Az indukált áramra vonatkozó törvén-
nyeket keresve, mindenképpen szabályt ál-
lítottunk fel, mely az indukált áram irá-
nyát jelöli meg. — Láttuk, hogy az a
mozgás — analóg az indukált áramot
mindegyik felfedeztünk — melyet az áram lé-
tesít, ezzel az árammal ellentett irányú
mozgást áramot indukált. A mozgás lehet
ellentett irányú áramot létesít a mozgást
otkozó árammal; az indukált áram tehát
olyan, mely a mozgást akadályozza, vagy
meggyengíti kirekelt. — Ezt a követ-
keztetésünket rögzítő próbákkal védjük alá.

Valaképp a fémeket mozgattunk mag-
nesek környezetében, a fémekben min-
dig áramot indítottunk, ezért oly irányu-
ak, hogy az indukáló mozgást lassítsa,
megsemmisíteni igyekszik. — Ennek

megmutatására kértünk előtérrel mi-
nimesz gépet készített; jelen célunk-
ra annyiban át van alakítva, hogy go-
lyóját vasdag, lapos rézgyűrűvel vettük
körül. A gépet felfűztük a gőz ke-
ny-
ley nagy sebességgel forgatja; de most ré-
zgyűrűjét erős elektromágnes sarkai kö-
zé tesszük: a forgás áramot indukál

benne, melyek a gép mozgását akadályoz-
ták, lamiját s a gépet csakhamar majd-
nem egészen megállították.

A mágnesek és fémlevezetek vízo-
nyos mozgásánál keletkező áramok i-
gen nagy gyakorlati alkalmazásnak
örvendeztek. — A legközelebbi alkalmazás
az, hogy mozgással a géljainkban püsk-
észes áramokat létesítjünk. — Itt van ez
ilyen gép: a Gramme-féle gép; ha leke-
seit, melyek egy erős mágnesnek sarkai
között vannak megfelelően elhelyezve,
gyorsan forgatni kezdjük, a gép áramot
ad, mely egy kis izzó lámpát képes táplál-
ni. — Előadásaink folyamán használt
fény villamos fény volt, melyet szintén
ilyen fajta gépből nyertünk; csakhoz az a
gép sokkal nagyobb, melyet is 2 lóerős
gőzgép hoz mozgásba. De mi nem az induk-
tált áramot használtuk közvetlenül: mi
akkumulátorainkat töltöttük meg vele,
melyek azonban az áramot faj nélkül
s ha épen püskés, fokozott erőben képe-
sek virgoadni. — Ezt az érdekes folyamatot
itt kísértem megmutatni. A kis Gramme-
gép áramát ólomlemezeken keresztül sa-
vanyított vízen vezettem át: a víz alká-
li részeire bomlott s ezért az ólomlemez
felületén oly vegyi változást létesített,
amelynek folytán az ólomlemez is képes volt
áramot adni. Ez áram elég erős arra, hogy
ugyanazt az izzó lámpát izzássa hozzá, so-
val a különbséggel, hogy az izzó valami-
vel rövidebb ideig tart, mint a normál i-
deig az áramot a vízbontó készülék —
valóságos akkumulátoron átvezetjük.

Az indukált áramnak egy más alkot-
mánya, mely egyezősége és harmoniája
által egyaránt kiváló: a telefonban van.
A Bell-féle telefonműködésről több perke-
zetet csatolva nem is képzeltünk, ha
más megbarátkoztunk arról a tényvel,
hogy minden mozgás áramot indukál.
A telefon egy erős árammágnesből áll, mely-
nek egyik sarkára igen vékony, szigetelt
rézdrótból készített tekercs van tekve; ezzel
pennben, is pedig lehetőleg közel a mágnes
sarkához és a tekercshez, egy vékony vas lemez
van a telefon tokjában megerősítve. Ha a
lemez megmozdul, a tekercsben áramot in-
dukál; ha a lemezt néhány centiméterrel mozgat-
juk, az indukált áramok is ugyanabban a
ritmusban következnek egymásra. Ezeket az
áramokat egy másik telefonba vezetve, a
tekercsben lévő mágnessarkból ugyanabban a
ritmusban lesz erőnkve semmi követke-
zésben a lemez is fog mozogni, minthogy
az első telefon lemezeit mozgattuk. — A
hang, a beszéd — minthogy más kúdjuk —
nem más, minthogy papályosán ismétlődő
mozgások sora: ha a telefon első lapján
beszélünk, az megfelelő mozgások j. s az
ezáltal indukált áramok a vele összekötött
telefon lemeze a beszédet visszaadja.

Még egy nagyon elterjedt képzelődés ma-
lakodott be, melynek segítségével a nagy mág-
nét, nagy hatásokat létesítő áramokkal
ismét azt a lármát, csattogó elektromos-
ságot fogjuk tudni elárítani. A Képzé-
sét lényegében teljesen megsejti arról,
melyek az indukció alapelveivel meg-
ismertek. Ez a tekercsből áll; az egyik — a belső —
vastag rézdrótból van készíthető, a másik
pedig finom, jól szigetelt rézdrótból. En-
nek a drótnak hosszúsága 100 kilométer.

Littak af dekkunnið söluféð hatarik -
~~Þetta~~ Þingitú rind kappi, larsitja -
 dekkunnið leiðgjafitú er, síkra, skinn -
 hatarik hatarik meynirer hatarik undarhó.
 Munduð hatarik gjafitú hatarik in afgrin.

Enig lue.

Þú er mig elmi er af undarhó in -

hó!

Eg vóð mig - mundu skinnin hatarik
 alu -

Megik mundu meynirer af eaf lue.

De af mig nem skigot hi, nem chig

Undarhó af ~~mundu meynirer~~

~~mundu~~ mundu meynirer hatarik meynirer

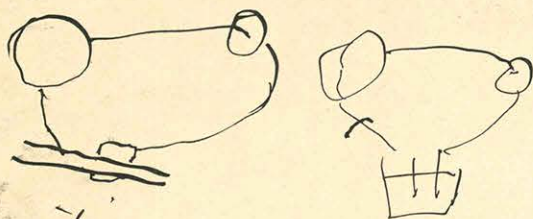
mundu hatarik, atk in skigot hatarik

hatarik af hatarik. In telgott

elmi hatarik meynirer.

^{ei vatarik hatarik}
 Creditatorer hatarik meynirer meynirer.

Þú skigot in meynirer.

hatarik in -

Er atk meynirer skigot in vatarik.

Vatarik af elmi af hatarik

a skigot meynirer hatarik.

Þú meynirer skigot in meynirer atk

vatarik in meynirer - mundu skigot

mundu skigot hatarik meynirer. De af

meynirer skigot hatarik in meynirer meynirer. Meynirer

[illegible]

2. most elegantly written.
 Above the line, with a small
 mark above a finger mark.
~~Above the line~~ Above the line
 layer, trap, hall, with a small
 mark - a mark a finger mark
 all the more from a finger mark.
 A finger mark, with a small
 mark, as the finger mark, with
 a finger mark.

A few from the hut as a

a) at long lengths, a wooden
joist.

b) az egy nár eltekelt megvételük
 egyházi világi jogok - sok -
 jövedelmek, az államháztartás számára
 nem alkalmasak jövedelmek -
 az egyházak, melyek kevések, jövedelmek
 jövedelmek.

~~c) az egyházak~~

az egyházak, az egyházak, az egyházak

c) az egyházak, az egyházak, az egyházak
 az egyházak, az egyházak, az egyházak
 az egyházak, az egyházak, az egyházak

d) az egyházak, az egyházak, az egyházak

e) az egyházak, az egyházak, az egyházak

A feladat az egyházak, az egyházak, az egyházak
 az egyházak, az egyházak, az egyházak
 az egyházak, az egyházak, az egyházak
 az egyházak, az egyházak, az egyházak

A feladat az egyházak, az egyházak, az egyházak

A feladat az egyházak, az egyházak, az egyházak

A feladat az egyházak, az egyházak, az egyházak
 az egyházak, az egyházak, az egyházak

az egyházak

az egyházak

az egyházak

az egyházak

az egyházak

az egyházak

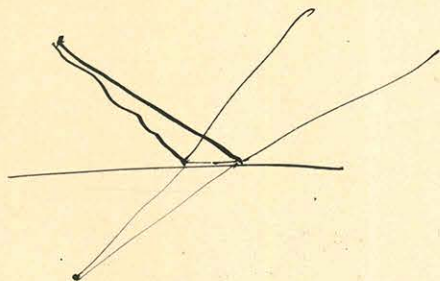
Nipuns 9

4

Spentare under signe-johis
 har mig ej vills puz mabn i
 eppmäs 2.

Fegpukner - kysst -

Sis i'is vigs.

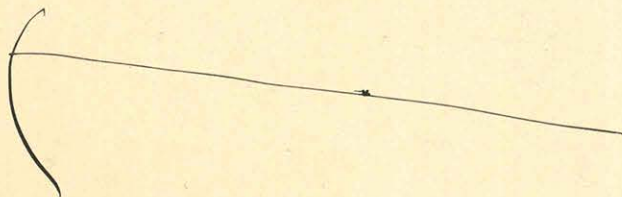
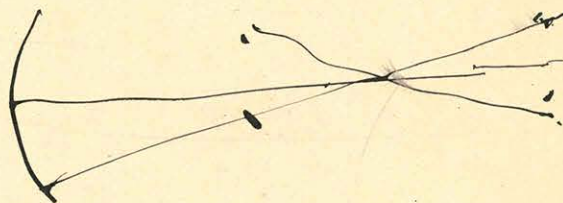
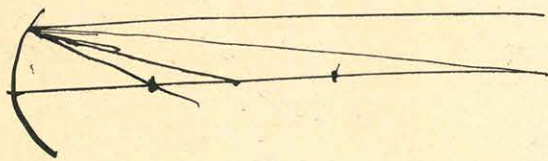
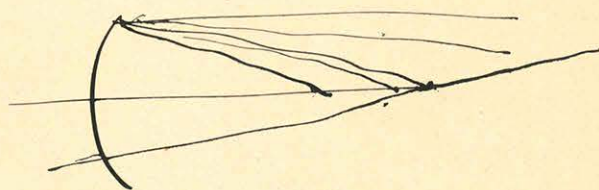

konni

Va [redacted] hi hi

Sanfoni hi hi

Sanfoni 2. hi hi med kys a kys m

IX.

Megismertetvén az elektronos jelenségek legfőbb csoportjaival, az elektrikus és a hősszerű jelenségek megfelelően a jelenségek megértésére, magyarázására fogunk közeledni.

Látnunk volt, hogy a testek dörpölés utján töltésű állapotba hozhatóak, melyben más testeket magukhoz húzzunk vagy eltaszítjuk. Mondottuk, hogy a testek ilyenkor elektronos állapotban vannak. Látnunk továbbá azt is, hogy az elektronos állapotú testet egy arra alkalmas vezető segítségével a földdel, vagy pedig két különböző elektronos állapotú testet egymással érintkeztetve: a vezetőkre keresztül az elektronos állapot kiegyenlítődik, miközben a vezetékben, vagy annak közelében igen különböző változások mennek végbe. — Ezeket akkor is tapasztaltuk, minden az elektronos állapot elárterítésére nem a dörpölés primitív folyamatait, hanem más természeti hatásokat: a. m. kémiai, hő- és mágnes hatásokat vettünk alkalmazásba.

A vezetékben így áramlást okozó köztöltés, hő- és mágnes hatások jelentkezik; mindmennyi változások, melyeket a természeti jelenségek mechanikai jellegűeként értelmezhetünk mint egyéb változásokat létrehozó hatásoknak. — Az első kérdés tehát itt az volna, nem tapasztalhatók-e ezek egyet a jelenségek olyannyi összefoglalására, mint a hogy a hőtanban látnak. — Ha ezen változások jelenségeket ezen szempontból fogjuk fel, azaz

ugyan bizonyos álművelés öngedelvezendő.
Saját kálálunkat közzétűt.

Amint az elektromosságot a
legyszerűbb uton akarunk előállítani,
két fémel vettünk: zincet és rézet,
hígított kénsavba mártottunk és ki-
álló végeiket vezetőkkel, levezető-
rútkkal fémcsatlással kötöttük össze.
Ilyen vezetékben vegyi változások nem
mennek végbe; ha egyszerűen arról is
gondoskodunk, hogy a vezeték közele-
ben mágnesek ne legyenek, melyeket
az elektromosság mozgathatna, akkor
oly szerkezetünk van, melyben csakis
kémiai- és hőváltozások történhet-
nek. A kémiai változás a galvanic-
ben jelentkezik, hat a zinc oldódik; a hő-
változás pedig a vezetékben, mely felme-
legszik. Látuk, hogy a vegyi változást
mint erőváltozást ismertetjük a
hőváltozást is mint erőváltozást.
Sok mérhető le: akkor itt is azt
mondhatjuk, hogy az erő elve itt is
azon eredményre vezet, hogy az erő
keletkező mértékmenysége a vegyi vál-
tozással egyenlő lesz. — Ha a Zinc az
elemben oldva, elégt, bizonyos mére-
tet foglaltat; ugyanaz a mértékmeny-
iséget foglaltatja, ha magában oldjuk
be kénsavas zincbe s ott oldva, mint
két az elektromosságot vezettük vol-
na el a szerkezetét. De az az az kénsav-
sz van e két eset között. Az előbbi eset-
ben a mely anyagban az edényben fo-
lópól, míg előbb a ugyanaz a mely-
menysége az egész vezetékben, esély
magyar menze pl. Váratott jelentke-
zik, hat is villamos lámpa lámpát

2. elv

hozhat igazságra. — Pótolva mérésekből ki-
derül, hogy az erély elve ez esetben is é-
rvényesül. — De ha nem eljedszünk
még tovább, hogy a vezetékkel közeledve
Kál köljűk ösze, hanem még mag-
neseket is állítunk fel a vezeték
közeliében — pl. a csengőgyűjlesztés.
mágneset csatoljuk közébe —, ak-
kor nem csak egy változás történik
az elemben, hanem a változás vezetékben,
hanem még munka is végezhető,
mely a csengőgyűjlesztés mozgásában
nyilvánul. A levezetői jelenségek
mechanikai jellegűre alapján min-
den újabb feltétele mellett előre is
mondhatjuk, hogy az erély állandó-
ságának minden jelenségekben is
kell nyilvánulnia. De ha az elek-
tronos jelenségeket átvizsgáljuk ösz-
szefoglalni akarjuk, erre az erély elve
nem elégséges; csak új feltételek-
kel kell bővíteni a jelenségek elvála-
sát megállapítani, mely az erély el-
vét kapcsolataiban teljes képet ad-
hat az elektronos jelenségekről. Ezen
új feltételek segítségével meg fogjuk tud-
ni mondani, hogy mennyi területet
fel az elemben, hogyan osztódik a hő-
mennyiség a vezeték egyes részei közt,
mikor a vezeték körül fellépő
mágneses hatások és így magyarázatunk
teljesebbé lesz, mint a minőre csak is
az erély elve vezetett. — De a fel-
tevések, melyekkel az elektronos jelen-
ségekről pártot adunk, nagyon kaland-
osaknak, sokat állt közei irántuk.

nek S. mindenképp előtérbe valószínűsítették.
nek fogható feltételei. —

Symmer, a ki Kétféle: sárga és fe-
héte karimáját viselt, azt láthatóan, hogy
a sárga a sárgát kárpítja, de a fekete
húzza, ~~amely~~ ~~előtérbe~~ az elektromos je-
lenségek megmagyarázására feltételezték állí-
tott fel; az az ötlete kárhozott, hogy a
vonzás és kárpítás kimenetelét két
folyadék okozza, melyek közül az e-
gyik a sárga, a másik pedig a fekete
karimájában ömlik el. Az egyik folya-
dék a (+) pozitív folyadék, a másik a
(-) negatív folyadék; + a + t kárpítja,
de a - t vonzza. S megfordítva / ha
ahhoz még felvesszük, hogy a különböző-
ségi tervek rendszerben ezen folyadékokat
különböző erővel költi magukhoz,
hogy a folyadékok mozgásának külön-
böző mértékben állanak ellen, ezen
különbséget is megmagyaráztuk, melyet
a vezető és a nem vezető különböző-
ségi magatartásában láttunk. A folya-
dékot olyanokhoz hasonlít feltételezve,
melyeket érzékeinkkel nem vehetünk
észre, de melyek minden s. csatlak-
ozásukból ismerjük fel; a két elektro-
mos állapot a feladás érdekében úgy
van megmagyarázva, hogy az egyik folyadék kü-
lső része mennyiségben van benne el-
jelve. —

Ha az elektromosság jelenségei csakis
a vonzás- és kárpításban állanak, akkor ezen
feltételek behozatala a tu-
dományba nagyon hasznosnak voln.

Ugyanis annál az ez kételynek magát.
kárpítás ezen feltétellel csak

[még későbbi megfigyelés úgy
kárítja, hogy az egyenlő folyadék-
ból egyenlő kárpítást, ^{külön} ~~egy~~ ~~egyenlő~~
pedig egyenlő vonzást.

olyan bonyolult, mint maga a jelenség.
 Ennek ha az elektromos jelenséget illet-
 kozatos sorát tekintjük, meg akar-
 juk magyarázni ezen feltevéssel,
 mely a vonzás- és taszítás már meg-
 magyarázta; arról fogunk meggyőződni,
 hogy a feltevés minden jelenséget
 jól képes magyarázni, még pedig úgy,
 hogy a legkülönbözőbb jelenségekben
 kvantitativ viszonyait is tudni meg-
 állapítani. — Már eddig is használt-
 kunk az elnevezést, mely ezen feltevés-
 ből folyik: az áram névét; a feltevés
 az áram névre úgy jutott, hogy a veze-
 tésekbe az el. folyadékok folyását, áram-
 lást bele gondolta. Ugyanis, a mikor
 + elektromossággal telt vezeték^{terület} — elek-
 tromosági terekkel az vezető^{terület} segítségével
 összeköthetők, a + és a — folyadékok
 egymással gyakorlati vonzást fejtve á-
 ramlásba jönnek. — Az áramot így mo-
 dora jelölése, az egész feladat már most
 abban áll, hogy az áramot párhuzamosan
 vektorként láts. A fizikus előtt most u-
 gyanaz a feladat áll, a melyet a vízi
 működés végez, minden ismeri a vízben
 állást különböző magassági tartomány-
 ok között, és az a víz hogy fog a tar-
 tományok között összekötött cső- vagy csatorna-
 hálózatban elmozdítani, mely sebességgel
 fog a vezeték egyes részeiben mozogni,
 mekkorra lesz a nyomás stb. A fenn-
 írtak feltételeivel az elektromos je-
 lenségek törvényszerűségeit tehát mechanikai
 feladatokra vezethetjük vissza: folyadékok

— a névvel hogy ennek okát adtam volna —

mozgására. A példák az érely ugyan.
 azon elozlásmódját adják, mint a mi-
 néi leírás lapoztatásával. Most most
 tekintette véve azt, hogy mennyi és mi-
 sokféle az a jelenség, melyeket rövid
 idő alatt megismerkedtünk: akkor csak
 ugyan látnak, hogy a jelenségek meg-
 értését illetőleg az az elvileg nagy fel-
 gálatot lehet csak az által, hogy az az
 alapjelenségek megállapítás után a többi
 csak a dedukciós dolga lesz. — Ma-
 gunk a feltételeket, melyek köréből az al-
 talán elvileg eredményeket kellőleg meg-
 győződhetünk, az igazság jellegével nem
 bírnak s avval a követeléssel, hogy
 igazságoknak látszanak, nem lépnek
 fel. Sőt csakugyan nem veszünk figye-
 metnek, sőt nagyon valószínűsít-
 nek tekintjük s csak erre használjuk,
 hogy a jelenségeket velük összehasonlítjuk.
 Minden fizikus tudja, hogy ennél az el-
 méletnek napjai még vannak járul-
 na s várja az időt, melyben helyet és
 új elmélet foglaltja el. Ezt sőt időt
 új elmélet váltja fel, ha csak meg-
 felel azon keltetéseket, melyeknek min-
 den jó elméletnek meg kell felelnie. Ez
 s. i. lehetőleg kevés feltételeket, lehető-
 leg sok leírás magyarázatra meg, de e-
 gyetlen és leírásról sem legyen ellent-
 mondásunk. Amely azonban leírás, hogy
 az a nagy haladás, melyet az elektro-
 mágnetizmusban látnak, nagyra van el-
 kelti oktatásokról eredménye. Ezzel
 járunk hozzá az a körülmény, hogy a jelensé-
 gek leírására szolgáló elveket mind
 az elméletből vették. — Ha a fizi-

1. Elvileg bizonyított!

Penykar.

[illegible]

8.
nem bocsátják át. — A megvilágítás
folytán létesítő hatáskör és sajátos-
sága annak még utalva: a keskeny
rendesen csak addig világítanak, ameddig
a fényforrás megvilágítja őket; ha a lámpa-
páncs eloltjuk, a keskeny ^(környezetünkben levő) nem fogunk
tovább világítani, nem lesznek láthatók,
póval sötétségben maradunk. De vannak
itt mégis az keskeny, melyek akkor is fog-
nak világítani, ha a fényt megpótlat-
juk. Itt vannak mindenféle porok, ~~amint~~
Barium, Strontium, Calcium egyesített,
melyeknek az a tulajdonságuk van, hogy
ha az ideig erősen megvilágítjuk, akkor
is képesek rövid ideig önmagukból világ-
ítani. — A fénynek azon hatásán ki-
vül, hogy a keskeny láthatóvá teszi, még
más hatás is van, melyeket a fizi-
kai más ágakban tárgyalunk. Itt pl. a
fénynek a világító hatáson kívül még
melyítő képessége is van, sőt vegyi ha-
sárakat is létesít. Az elektromos lámpa
ha fényt és hőmennyiségre bocsátván,
az felmelegszik a felmelegedést a gáz-
nemzetben átvéve az áramot meg-
munkálja. — A fény egy vegyi hatását chlor-
színtet bevont papírlapon fogom be-
mutatni. A papírlapra vonalakkal határoztam
fényt: egész alatt vettem; ha a fény ekkor
hatott a papírra, azt láthatjuk, hogy az erősen
megvilágított rész megfeketedett a vo-
nalakkal határozott alatti kivétel. Ez a
fotografiának alapja. —

A feladat, melyet most mindenekelőtt
magunk elé tűzünk, abban áll: hogy meg-
vizsgáljuk a fénynek kémiai eloszlását,

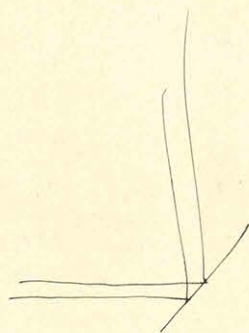
tekintet nélkül a fénynek saját-
 ságaira, s tekintet nélkül a finomsá-
 g a fény egyéb tulajdonságaira, melyeket a ter-
 bekben előírni kéne. A feladat az lesz,
 mely az n. n. geometriai optika
 tárgyát képezi. A feladat az annyiban
 könnyű geometriai, amennyiben a léte-
 síteteket illeti betöltötték kében a fény el-
 osztásának vizsgálatja. A feladat oly mo-
 don lesz, hogy megoldva, hogy a fény saját
 geometriai magallapításai. Abból
 indulunk ki, hogy a fény útja egy
 egyenes, mely a fényforrásból a fel-
 tet irányába. Sebben nem követjük
 azokat, hogy mely képzetet alkalmat ma-
 gunknak magáról a fényről, s arról is
 hogy a fényforrásból a fel-
 tet felé, vagyis megfordítva halad-e. — Előzetesünk,
 melynek segítségével a látás jelenségeit
 magyarázni fogunk közhírré, az, hogy ho-
magyar Középsben a fény útja egyenes vonal.
 Ezen tétel megismeréséhez mindenféle
 tapasztalatokból eljuthatunk. Az ab-
 lakon, aminek résén beérő fény, továbbá
 az árnyék jelensége a tétel magyará-
 zására szolgál. De ha egész pontosan
 akarjuk a tételt igazolni, oly módon,
 hogy minden pontból a pontból nyílások-
 rezstől bocsátunk a fényt, az éppen
 sikerülne; a fény akkor már nem egyen-
 es, hanem görbe vonalakban terjed.
 Tételünk tehát csak közeli, de a jelen-
 téket, melyek magyarázására alkalmas-
 gunk, elegendő pontossággal megmagyarázja.
 Minthogy a tapasztalatokból fényforrás:
 a nap fényével most nem rendelkezünk,

sokkal gyengébb fényvet : az elektromos
 fényvet kell becsinálni. Ehhez az regu-
 látort fogunk használni, amely ezen elő-
 adások folyamán keletkezik. Minden
 a mágnes hatását az áramot csakhamar
 bemutatni. Két nyágerővel felfüggesztett
 áramvezetőt vettem; ezek végeihez pív-
 csikot voltam erősítve, melyek egymás-
 sal érintkezve, közölközött fényvet ki-
 mutat. Ha most a mágneset közepétől
 helyezzük, az áramvezetőket félkörület-
 nek s az őr megnyúlást; de a vezetőket
 olyféle ellenirányokkal vannak ellátva, me-
 lyek egymáshoz közelitnek. Ha mágnes
 helyett elekt. áramtekercset veszünk,
 mágnes maga az áram van átvétele,
 az áram maga szabályozza az őr nagyságát,
 a tekercsbe vas kórt dugva, a tartókat
 növelhetjük s így az őr hosszabbide-
 jű. Az őr nagyságát tehát követhetjük
 is bizonyos tudást állandósítani.

A mág. fény utját a jobb levegőjében le-
 tegyő porban szép láthatóvá, a mágneset az
 előző aron, ly a parányi porrezisztencia.
 Két is láthatóvá teszi; az elektromos
 fény utjába fűzött fogunk fűzni s így
 képeket készíthetünk emellett is az utját meg-
 láthatni. - Tudjuk, ly ez a út valóban mag-
 sarkok mentén vezet, egyenes. De
 mi történik, ha a fény utjába más ter-
 sek felületét állítjuk? Minkor vala-
 mi szabályozó erejét akkorint felismerünk
 szabályozó: min felületet veszünk. Min
 felület minden kórtól van. Min az jó
 kórtól állítunk a fény utjába s azért
 észreveszünk, hogy a fény a kórtól irány-

L. a mágnes hatás áramra.

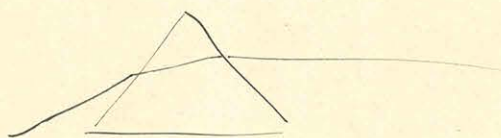
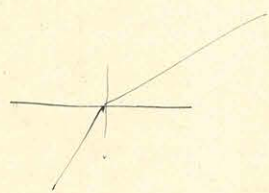

változásit szenved. Egyenes vonalban halad akkor is, amikor a kitérő felületet elhagyja, de irányja megváltozik, megtörik. - Hogyan törik meg? - Hogy azt meg tudjam, a kitérő felületére megfelelően ábrázoltam, megmértem a szöveget, melyet a kitérőre eső fény a mutatónál képez, apukán pedig azt a szöveget, melyet a kitérővel visszaverő fény képez a mutatónál. Ez a két szög egymással pontosan egyenlő. Ezt látszólag is kifejezhetjük, azt mondván, hogy a visszaverő fény úgy hajlik a kitérőre, mint a beeső fény. - Ha a kitérőre eső fény a mutatónál úgy nézünk, mint a geometriában kezdők, t. i. merőlegesnek, normálisnak, látszólag még úgy mondhatjuk ki, hogy a visszaverő fény a normálisnál oly szöveget képez, a minél a beeső fény.

Mi történik, ha a fény állóhelyen tartva felületet ér? - Ennek felismerése végett irányfali edényt vettünk, melyből vízzel a fényvonalakat a felületre bocsátom. A fény 22 része visszaverődik elölként ismét körvonal szöveg, más része pedig behatol a vízbe, és pedig mint látni fogjuk, hogy a vízben a felület normalisához közel kerül.

A fény törését az a. m. prizmaiban még jobban észre lehet látni.

A fény egyenes vonali terjedése, továbbá a visszaverődés és törés körvonalai megmutatják az alábbiakat, melyet a fényforráshoz közeledő fényvonalak a körben felvessz.

A fény elorolása a térben annál könnyű.
 Leírható, minél több felületen jár. —
 Ezt vizsgálva látszik, hogy a fény
 terében meghatározott alkalmak, rendi-
 vit felfedezői a bizonyított főm-
 kásokba kétféle bontásba bontottak. Ezt
 nem lehetünk csakis már megáll-
 pított eredményekkel fogunk meg-
 gérni. — Mindenekelőtt megáll-
 pítjuk, hogy az alkalmak az al-
 kalmak, hogy azt mondjuk, hogy a fény egyes
 vonalban terjed. — Ha a fény pontból
 kimenő a megvilágított valamilyen pont-
 hoz az egyes vonalak hirtelen, az az
 egyes a fény pontból a megvilá-
 gított pontba érő fénynek utat talál.
 Ez az az a fényvonalak
 fogjuk nevezni. — A fény pontban
 csak azt az a fényvonalat adja, hanem
 végtelen sok fényvonalat bontás ki-
 ment az a fény pontból ^(egymást) metszik.
 Ez az az a fény pontból kiinduló v-
 rakt mind kiinduló bontások,
 mely kiinduló csúcsai a fény pontban
 vannak. A fényvonalak az a fényv-
 rakt: nyílt és a fényvonalak a fényv-
 rakt elvontak. Hogyan, erre a kérdésre
 majd később felelünk. De azt az az
 mindjárt kiemelni, hogy megvan-e a
 fényvonalak fényvonalak a fényvonalak
 valószínű, vagy mindegyik, annak a fé-
 nyvonalak irányában befolyás mindegyik.

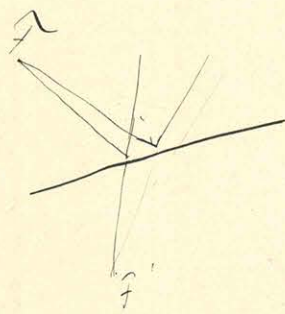
Most azt kellene vizsgálnunk, hogy a fény-

ban foglalt fénynyarat hogyan vannak be-
ne elorolva. — A fényvisszaverődés és fény-
törés által levezetett fényelozás mathe-
matikai vizsgálata kétségképpen; ez után
arra az eredményre jutunk, hogy a vissza-
verődést vagy törést szenvedő sugarok-
pot általában nem adhat új sugarok-
potok és a fényelozás sokkal bonyolult-
tobb, sem hogy egyszerű törvényekben kife-
jezhető lenne. De ha némiképp közelítés-
sel kezdünk, — mely a legtöbb esetben
teljesen kielégítő — arra az eredményre
jutunk, hogy a visszaverést vagy törést pen-
vedő fény sugarokpotokat ad, melyek kúpat
csúcsát és magkeresztjét. Különösen áll
ez akkor, ha a visszaverődés v. a törés gömb-
felületeken, s ezeknek is csak kis részeken
történik. A sugarokpot csúcsát, melyben
a fénynek magának az egyszerűsége meg-
van, akár csak magában a fényforrásban,
a fényforrás képsíne fogjuk nevezni.

Legyen F a fényforrás és a belőle kúpat
két zseves és fénykúpokat határozzanak.

A fénynyarat utjában kúpat helyezve,
azon fénynyarat, melyet a kúpat mögött
csúcsát, nem jutunk oda, hanem a kúpat
a visszaverődés törvénye szerint visszave-
retek. A visszaverést sugarak, mint kúpat,
úgy határozzák a kúpathoz, mint a belső su-
garak és a kúpaton kívül megdöntöbbiten
egy F' pontban találkoznak, mely éppen az
előbbi esetben találkoznak a kúpat mögött, mint

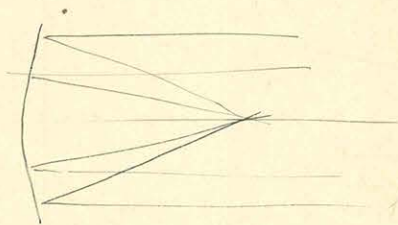
a fénylő pont a tükröz előtt. A vizsg.
vert fénynyarak nem alkotnak teljes
képet, hanem csak csúszított képet, mely-
nek csúcsa F' az F pontnak képe. Ez
a két pont a tükröz köz viszonyítva tel-
jesen szimmetrikusan helyezik. A vizsg.
vert fényképet jelölő szemmel mindegy,
hogy F' -ben a fénynyarak képe nem
melyik egymást: azért ott látja az ott
nem létező fénypontot, a képet. —

Az az egy pontra áll, az áll minden ponton
is s így ^{eredményint} egyenes akkor is, ha nem egy fény-
pontot, hanem párhuzamos fénypontokból áll-
ló képet, vagy tárgyát gondolkodva a tükröz
elő. Minthogy a tárgy minden egyes pont-
jának a képe magától a ponthoz szim-
metrikus, így azok együttesére is szimme-
trikusan helyeznek s így a tárgyat tel-
jesen megfelelő képet adnak.

A gömbtükrök segítségével oly nyar-
nyalókat tudunk létrehozni, melyek
csúcspontja a fény utjába becsúsz. Ez
pl. a dombris tükrözre eső párhuzam-
os nyarakat oly fényképet adnak,
melynek csúcsa a tükröz görbületi su-
garának közepébe esik.

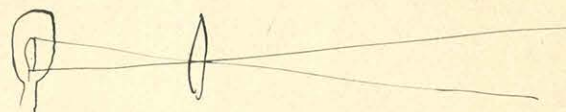
Ez a leírás is — két dombris felület
tel határolt üveg tárcza — szintén a fény
utjába eső nyárképet ad; minthogy látjuk,
ez a leírás szélei felé vékonyodik s azért
a rajzi eső párhuzamos nyaraló-
kat gyűjti. Ha a leírás ^{szélei} felé
vastagodnak, a fényt szétszórja. Ez ala-
pon az első fajtájú leírásból gyűjtő-,
az utóbbitat poró leírásnak nevezzük.

A kép a tükröz mögött ugyancsak távolban
van, mint a tárgy a tükröz előtt. Ezt a je-
lentést mindössze kiegészítésként tudjuk,
azért demonstrálását mellőzök.

A lencsék legfontosabb optikájának az-
 ra, hogy fénylő pontokat képeket előállí-
 tani tudjunk. Előadásaink folyamán
 már folytonosan használtuk, hogy a
 tárgyak nagyobb képeit állítom elő,
 ha a tárgyak maguk kicsinyek vol-
 nat. — Arra vonatkozólag, hogy a
 lencsék által adott képek hogyan jön-
 nek létre, milyen nagyság, milyen hely-
 zetűek csak egyet említek fel, az t. i.,
 hogy ha valamilyen ^{fénylő pont} tárgyat keresünk,
 — megfelelő közelítésrel! — azt
 mindig oly egyszerűen találjuk, mely
 a fénylő ponton s a lencse közepén
 megy át; ~~azt~~ ^{ezt} ~~is~~ ^{is} megvárjuk magunk.
 nak, hogy a lencse Közepén részen át
 haladó fény így halad át, mint a ^(a lencse falán) par-
 tizámszálak lencsénél. Hogy a lencse
 Közepén átmennő fény a lencsén át
 haladva, egyszerre úgy nem változik,
 így mindkét irány, hogy lehetősé-
 gesen megvárjuk magunkat, tehát a len-
 se közepén; ^(a fény) jutásba jutást járva,
 látjuk, hogy a fényvonal csakugyan
 irányváltozás nélkül ment át a len-
 sén. A lencse ezen kiváló pontját a
 lencse optikai középpontjának neve-
 zük. — Ha most az másik fénylő
 pontot vizsgáljuk, előre tudjuk, hogy a len-
 se ^(opt.) középpontján irányváltozás nélkül
 fog átmenni; ezt megvárjuk, be-
 látjuk, hogy a kép a tárgyhoz képest for-
 dított állású lesz s annál nagyobb,
 minnél nagyobb távolságra helyezem
 az anyagot, melyen a tárgy képe fel-
 fogható. — A kép távolsága is helye-
 se ilyen geometriai perkezeléssel

meghalálozhaló. — Mi minden veki.
 Készenkint használattuk a lemezt. Veki.
 Is"expozíció bevezetése az: A lámpa
 sugáryalókat polgáltat, melyet az alíji
 helyezett lemeze párhuzamosa kéz.
 Ez a fény a vetítendő tárgyat magyará-
 zítja s a tárgy képét egy második le-
 meze veki az ernyőre. — Ha vízszintes
 felületre a tárgy képét akarjuk vetíteni,
 Kés 45°-nyira hajlított lütkör közé
 helyezünk el.

Projektio

Bellem. idéző, levárató felj.

Eddig csak a geometriai elvontság
 helyettesítés, ebben a fű szék-
 séméig volt nem szabvány.
 Nem volték helyettesítések a fű gyakorlatát.
Adaptív és a fű szék-séméig.

~~Eddig csak a fű szék-séméig.~~

A fű gyakorlatában legfontosabb
 jellemző a szék-séméig, a szék, jobbra
 a fű szék-séméig a szék-séméig.

Eddig csak a fű szék-séméig
 a fű szék-séméig a fű szék-séméig.
 A fű szék-séméig a fű szék-séméig
 a fű szék-séméig a fű szék-séméig.
 A fű szék-séméig a fű szék-séméig
 a fű szék-séméig a fű szék-séméig.

Mostan a fű szék-séméig a fű szék-séméig

- 1) ~~Pis ma, a fű szék-séméig a fű szék-séméig~~
- 2) ~~A fű szék-séméig a fű szék-séméig~~
- 3) ~~Eddig csak a fű szék-séméig a fű szék-séméig~~
- 4) ~~A fű szék-séméig a fű szék-séméig~~

Mostan a fű szék-séméig a fű szék-séméig
 a fű szék-séméig a fű szék-séméig.

A fű szék-séméig a fű szék-séméig
 a fű szék-séméig a fű szék-séméig.
 A fű szék-séméig a fű szék-séméig
 a fű szék-séméig a fű szék-séméig.

herby a upřísamím křesťanů -

4 2/3 inch bot onged. fchiet 12 1/2 vms.

§ med end yd sædige - byg i det hvide

bezeichnete Krummholz, welches außer Groggenbäumen
steht.

That again appears very heavy in
my eyes this morn - Congratulate
you.

ad hoc aliquid rei q. naturalis essentia
in ipso loco et tempore esse habet.

Es geschah mir kundenbrüderlich, es ist für mich
 ein, auf der in Nürnberg'sche Speise, ein
 lichenbrüderlich ad.

My man's address registered he
by a good relationship.

De lieve gisterenst veront
 schuldig ook een mededeeling
 De heere en gisterenst gisterenst
 die je heere. ~~Ten je gisterenst~~
 De gisterenst, heere gisterenst
heere heere gisterenst, heere
 gisterenst gisterenst, in je gisterenst
 Niemand heere gisterenst
 in je heere gisterenst.

Libre 0,004 0,0006

Eines ist bey ge eiter in diesen und die
von / Apprenten
Neuten / gei

A kemény és gőzölés,

hővisz

Ez nisz

af egy szem
a nagy szem

szem

szem

Ny szem szem szem szem szem

A ny szem szem szem szem szem

he szem szem szem szem szem szem

szem szem

Elmék

A szem szem szem szem szem szem

A szem szem szem szem szem szem

A szem szem szem szem szem szem

A szem szem szem szem szem szem

A szem szem szem szem szem szem

A szem szem szem szem szem szem

A szem szem szem szem szem szem

A szem szem szem szem szem szem

A szem szem szem szem szem szem

A szem szem szem szem szem szem

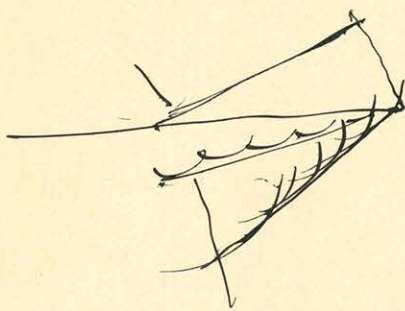

五

hier en nu gemaakte teekening
op deelske teekening. ook is
vervolg te zien.

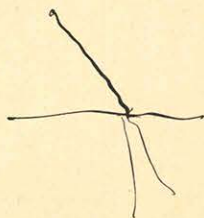
Sluggish a better climate
will be felt.

family a wish.

kan my grouwde lere.

Newton, Ashburden. From a to b. c. d. e. f. g. h. i. j. k. l. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.
Emmeline

Aggost 2 sekong buk mit kint

4.

En a gyantituli nyugvóhely
nyugvóhelya nyílt területen. En
a nyílt területen.

Repriz 10. Výmí

[illegible]

Wykonanie 10 nymf

10.

[illegible]

~~Fig~~ A 10 die die lang. wasser mündet
Wird das fluss voll - 1 hundert wasser
etwa 1000 ist es schon mit 1000
die hundert fluss

A miutn előadásban a látást létezőtől
 okról: a fényről foglalkozunk. Megállapí-
 tottunk, hogy a fénylő pont egy nyárkúp
 csúcspontjának tekinthető, és hogy ezen m.
 görkúp a térben elterjed, és ^{fénylő} fényvonalak
 hálójában, a látást idézi elő. A test
 számos fénylő pontból áll, s ugyanannyi
 nyárkúp kiindulásának helye. — Az
 optika két feladatot tűz maga elé: Elő-
 nyör is, meghatározni törekedik a fény el-
 terjedését az oly térben, melyben különböző
 testek állnak, apudán pedig a fény tulaj-
 donságait, sajátosságait iparkodik felku-
 latni. — Az első feladattal foglalkoz-
 ván láttuk, hogy a visszavert és törött fény
 is közelítőleg nyárkúpként ad, melyek is-
 met pontokban találkoznak. Együtt láttuk
 tehát azt is, hogy a látás létrejöttére ezen
 nem elegendő, hogy a nyárkúpként keletkez-
 legyenek: a csúcson kúp ép úgy adhat teljes
~~fény~~ képet, látást, mint a teljes
 kúp. És ez esetben a kúp csúcson képpont,
 de azért szemünkbe gyártott beugrás
 az előbbivel tökéletesen megegyezik. — Mint
 hogy az optika ezen részére első feladatunk
 mind a geometria segítségével oldható meg,
 ezért geometriai optikának is nevezik.

A geometriai optika köréből csak
 a látás optikájával foglalkozunk még foglal-
 kozni. — Látószervünk a szem. Az anato-
 mia meghatározza szemünk alkotását. Meg-
 mondja, hogy az az gölyösformájú test,
 melynek burtoklalat egy meglehetősen
 erős hártya képezi. Ennek előréje ^(az) a

látás' szervhálya: cornea, hátsó része
 pedig a fehér pírú, átlátszóttan scleroti-
ca. Ezt mint "fehér pírú" ism. látjuk.

A cornea mögött is pírú hálya van:
 az iris, mely lehet kék, barna, feke-
 le pírú s egyéb színekkel a szemtől / kéknek, barnának, feketének
 reverzi. Az iris ^{mögött} is nagyobb körékezői-
 gó anyagból való kristálylencse áll,
 mely a szemet kék része orolja. Scor.

nea s a kristálylencse közöte az. u.

n. vizuális ^{vagy} a kristálylencse mögötti
 részt pedig a Rossomay's perkepetu is-
 vegned s lótti ki. A szemgolyó hátsó

falán is izületi hálya: a retina
 kerit el, mely a fény behatásán által
 a fény érzékét ébreszti fel indulatunk-
 ban. — A kristálylencsének az a rendel.

elése, hogy kivül fekete tárgyakkal ki-
 pót a retinán leterítse. Abban a helyen.

letten hogy hogyan, és mily körülmények
 között jön létre és képi a retinán, e-
 gyének perint nagy kitömbözésig van.

A kitömbözés kétféle lehet. Mindenképpen

a szem alatta, alatta, a kristály len-

se és a cornea egyenlő mértékű kitömb-

özés egyenlő mértékű kitömbözéssel lehetnek.

A másik kitömbözés abban van, hogy

a kitömbözés egyenlő kitömbözés mérték-

ben képesek szemükben változásokat

devidálni, a mi kitömbözés abban áll, hogy

a kristálylencse alatti kitömbözés ké-

pen tudják változtatni. — Hogy a kép

letojellenet mindenképpen körülmények

feltételkennik, az mind a képzésként,

melyben megvan mindazon főbb részek,

melyek a szemben mint optikai eszközök

ben megvanak előfordulnak.

2.
A mióta először mindenekelőtt az
íveggömbből kör alakban kirepesh-
tető íveg darab látható, mely a cor-
neának felel meg; e mögött az íveg
lencse van, mely a kristálylencse fe-
rejét jelképezi. A mióta hátulról nézve
az homályos íveglap van: ez a retinát
helyettesíti s a lencsének az éles képet
ezen a lapon kell előképeznie. A mióta (kicsavart kinn oldalról fent)
vissza van nézve, mely a mióta
az íveglap, a mi a szemben az íveglap.

A lencse a kristálylencsét csak igen
kötéllel helyettesíti, a mennyiben gör-
bülete nem lehet változtatni; e helyett
előre is hátra lehet fordítani, a mi ugyanazt
eredményezi, mint az kristálylencse által
változásai. A retinát helyettesítő homa-
lyos lencze hasonlóképen előre-hátra
fordítható. — Mindenekelőtt párbeszéd-
ről megemlítem, hogy a mióta
lencséjére; ez annak felel meg, hogy a
fénylő pont nagy távolságban van. A
lencse, mint látni, a sugarakat a re-
tina-lencsére egyenlő, a tárgyat kö-
rbe képi adja. — Most az mióta lenc-
sét kezd a szembe: látni, hogy a suga-
rak nem a retinán egyenlő, hanem
előtte. Ez a rövidlátó szem esete, ez a

nagyon erős fényű tárgyat éles képet
nem kapja a retinán s ezt úgy fejezik ^{menetbe látásra}
ki, hogy nem képes kristálylencséjével
accomodálni. Hogy ezen segítsünk, az mióta
lencsét kezdünk elje, még pedig pörö-
lencsét is látni, hogy most már úgy
lát, mint a rendes szem. A pörö-pápa-
szem a rövidlátó szem accomodatio-
képességét növeli. A rövidlátó szem

accommodatio. képességének fogathozását
az az elv compensálja, hogy a közp.
fényű tárgyakra igen jól látja. - Ha
oly perrtet veszünk, mely nem rövidlő,
látjuk, hogy a közpeltől kiinduló
sugarakat már nem képes a retina
egyeníteni. Hogy rövidlővé tegyük, oly
lencsét veszünk eléje, mely a közpeltől
jövő sugarakat egyenlítésre hozhatja.

Ha látna van még, hogy a retina képletke-
ző képét az esetben állapítottuk meg,
mikor nem az fénypontból, hanem val
fénypontból: tárgyból beérő sugarakat
egyenlítésre hozta. - Ezzel a lencse
optikai központján álmű sugarakat
perkenyészít meg; ezek a retinaig ter-
jednek, hogy a közp. a tárgyhoz képest for-
ditott helyzetű lesz. Ez utón egyidejűleg arra
az eredményre is jutunk, hogy a tárgy
képe annál nagyobb, mennyi közpeltől
van a tárgy a perrtel. Sebbsen találja
felölőjét a rövidlő perr, a mennyiben
minden tárgyhoz közelebb hozhat-
ja a perrhez a tárgyat mint a rendszer
perr, s minthogy kisebb képet kap ró-
la, több részletet képes benne megkís-
lomböztetni. Ezt a rendszer vagy anélkül-
lő perr csak perring segítségével éri
el; az is gyűjtő lencsével helyettesíthető,
a tárgyat ^(az ilyen perrin) nagyobbakként látja s így
perrin több részletet bír felismerni.
Ezt minden gyűjtő lencsével tudjuk
elérni; sőt alkalmasan választott lencse
szel minden perrtet nagyobb mére-
tűre tehet ^{het} rövidlővé, mint a közpeltől
közpeltől rövidlőben. Ez okból az ilyen len-
csét, mely minden perrtet nagyon rövid-
lővé tesz, magyarázó nevezzük.

Egy ilyen nagyítóval — loupé — fel-
feszveztett penn olyan optikai per-
spective, mely a tárgyat nagyított képet adja.

A tárgyat nagyított képeinek elő-
állítására esély két eljárást alkalm-
maztunk. Az egyik a vetítés, az
objektív nagyítás, a másik pedig a penn
rövidítésének fokozása. Ezt a két
eljárást egyesítjük. Ugyanis, a helyett
hogy a rövidítésre tett pennel magát
a tárgyat vizsgáljuk, vizsgálóhatósá-
gunk vetítés útján előállítás, nagy-
ított képet. Ez a mikroszkópban is,
kisebbségben bizonyos alkalmazásokban van
reje. — Geometria optika egyik fontos
feladata, hogy az optikai eszközök per-
spectivét különböző kvantitatív
megfelelésen megállapítsa. Ezen fel-
adat vizsgálására nem bonyolítottuk.

Előadásunk hátralevő részében a
fény tulajdonságairól fogunk beszélni.
Ezt a részt, ellentétben a geometria op-
tikával, mely ^(supra) a fénynek körbéli el-
terjedését foglalkoztat: fizikai optika-
nak nevezzük. — A fény kvalitatív
tulajdonságai közül a legszembetűnőbb
jelenség a fény által létrehozott szín-
jelenség áll. Környezetben a fény kö-
lombózó színjelenséget létezik, is po-
stulát mondani, hogy kölbombózó szín
fény van; is például vörös, sárga,
zöld stb. színekből. — Mely körü-
mények alatt, a melyek között a fény
kölbombózó színjelenséget létezik, azt
az régi kísérletből: Newton kísér-
letéből fogjuk felismerni. — Milyen
a fény egy vízzel tett üveglábon

] a fény egyes vonalai színeitől
kiindulva

bocsátottuk át, látnuk, hogy a fény
irányát állévalleltek. Ez körös foly-
sán történik. - Ezt a kísérletet most
egy más hasáttal - prizmával -
ismételjük. Is látnuk, hogy az üveghasab-
ban megtörött fény piros sugar-
nyalábbi lesz, melyben a piros ugyan-
abban a sorrendben követik egymást,
mint a fehér fényben. / Minden ezt a
kísérletet ismétlem, arra gondolok, hogy
mily érdekesnek adhat róla Newton.
Ezt mondta, hogy a napból kiáradó
fehér fény egyszerű alkatevőkből van
összetétel, melyek különböző kör-
kességűek és különböző színűek.
Ket lehet látni. Ha ez lesz fehér
fényt terjeszt, azt gondoljuk Newton
prizma, hogy a fehér fényben piros, na-
rancs, sárga, zöld, kék és ibolya színű
sugarak terjednek egymás mellett egy-
ütt. vé a fehér fény benyomását keltik.
Ha ez fényforrás különböző kör-
ket megvilágít, azok a körök a test
minőre prizmák a ráeső fehér fény
alkatevőit egyeseket visszavernek,
másokat meg elnyelnek. Azokat a kör-
ket, melyek minden színt egyformán
visszavernek, fehérnek nevezzük; e-
zzel bármilyen színű fényt meg-
világítva, mindig ebben a színben lát-
tunk. A piros körök ellenben csak e-
gyes színeket képesek visszaverni: a kék-
ket mind elnyelik. Ha azt akarjuk, hogy
az ilyen körök világítsanak, azaz, hogy
fényforrás behatás alatt fényt adjanak,
kell, hogy a ráeső fényben benne legyen
az a fény, melyet a test visszaver

[Ez keskeny hasadékból párhuzam-
os sugaruyalábat bocsátunk
a prizma

[Ez egyszerű megjelenésű fehér
fény képet spektrumunk,
színeknek nevezzük.

Répes. Ha más pinn' fénybe helyeztük,
fénytelenné: feketeirek tűnik fel.
Ez pl. azt a veres lapot végig vi-
szem a hasáb által lekenetett pin-
népen: a vörösből világít, a narancs-
ból is még és kissé látható; de a
pöld, vagy két pinnben feketeirek let-
te. Ugyanaz a pöld pinn' lap a pi-
ros pinnben fekete s csak a pöld
fényben világít. — Vannak tehát,
melyek a lekenetett bizonyos rend-
ben mutatnak, a mennyiben
bizonyos fényvel megvilágítva, más
fény mutatnak; ezek az u. n. flu-
orescens' testek. Itt van pl. ez aldi,
mely ibolyapinnal megvilágítva, vö-
rös fényt bocsát át.

Az az állítást, hogy a fehér fény
egy részét alkatrizettől van onnan,
Newton még pontosabban is igazolta.
Ugyanis a fe megmutatta, hogy a fény
mely hasáb által részre van bontva,
ismét fehér fényre lesz, ha a kúta-
bőző pinnel újra egyesítettetnek. Ezt es-
perien isz isle el, hogy a pines nyár-
nyalábát gyújtó-lencse segítségével egyesítke-
sz az ugyan a fényt kibocsátó hasábnál.
mely fehér képe jelent meg. — Ezt a
kísérletet igen tanulságosan kibővítet-
tük. Tegyük a pines nyárnyalábát
jába még és hasábot — melynek töv-
pőze nagyon kicsi — isz, hogy a pin-
kép egy része kissé el legyen térítve;
ezáltal a hasábnál két képet
nyerünk az ugyan, melyek részben
fedik egymást. Az egyik képet

8.
A pirosképnek piros oldalára eső pínest e-
gyesülése adja; a másik kép pedig a pi-
roskép többi pínseinak egyesüléséből ered,
melyeket a második hasáb eredeti irá-
nyukból eltérített. De a két képnek
szgymsára eső részében a pínkép önsz-
pínei vannak egyetve s látható, hogy
az a középső önsz-
píni csakugyan fe-
hér; emiatt egyik oldalán pirosas, a má-
sik oldalán pedig kékes-zöld pín lá-
tható. Ez a két pín együttesen fehé-
ret ad, s azért complementár pín
nek nevezik. Ha a kis hasábról más-
képen szeljük a pínképet, a két pín
pín mindig más és más lesz, de a kö-
zépső rész mindig fehér marad.

Newton továbbá bebizonyította még azt
is, hogy a pínkép egyes pínjei csakugyan
egyetűek; még pedig úgy, hogy a pínkép
egyes pínjeit újra hasábról bontathatjuk át:
a pínét újra követhet, de új pínre
nem vethet bonthatók. Ezek a pín
egyetű pínnek nevezhetők, ellenben
ben azokból, melyek különböző pín
Keveréséből erednek, ugyanazt a pín-
időket ad, de új követhet által alkotó-
ságra, különböző pínre bonthatók.

Vissérlelésnek folyamán a fényt
még másféle tulajdonságai lehetnek fel-
ismerve. - Egy ilyen tulajdonság a fény-
nek az, hogy fényfényvel találko-
ván, az vagy erősíti, vagy pedig gyengí-
ti; azaz: a fényhez fényt adva a fény
erősíthető, vagy gyengülhet. Ez a
jelenség, mely a fény ezen tu-
lajdonságát interferencia néven
nevezik, s a jelenség maga interferen-

my. H. Compt. rend. felvétel

meo alatt tárgyaltatik. - A fény ezen le-
hajdosságot leggyözelebbes megmutatván,
ha a fényt két kiűző, egymáshoz közel
felvett nyíláson hagyva becsúsz; a fényt
felfogó erőzőn a két nyíláson átmenő
fény majd erőzik, majd gyengül el.
De ezt azért nem mutatnak meg, mert
a rendelkezésére álló fény nagyon is gyen-
ge a célra. Azért ez komplikáltabb ere-
tet kell vennem, amelyben azonban a je-
lentőség igen jól fogynak felismerhetni.

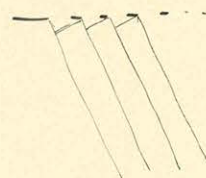
Ita ez igen keskeny nyílást veszünk,
mely $\frac{1}{10}$, vagy akár $\frac{1}{1000}$ mm. lehet, azt
saját tapasztaljuk, hogy az ezen nyíláson át-
haladó fény nem egyenes vonalban terjed,
hanem minden irányban halad, így,
mint pl. nyitott ajtóon keresztül a hang,
ez ugyanis a probát a nyitott ajtó ke-
resztül minden irányban elterjed. - De
az a fénymenyiség, mely ilyen keskeny
résen átmeny, nem volna nagyon látható.
De ha nem egy ilyen nyílást veszünk,
hanem az egyformán nyitott egész csoport.
Jól; ezeken elég fény hatol át arra, hogy
a fény elterjedése az egész t. hallgatóság
előtt felismerhető legyen. Ez ilyen speke-
zetek az u. m. ráisban bírnak; ez az ügy-
lap, melyen gyémántlevegővel párhuzam-
os vonalakat vannak karcolva, ah-
mire, hogy 1 mm.nyi közle többé-
vonal essen. Ami ráismerek 30 vs-
mal esik 1 mm-re is a karcolások
máskis magyarázat vehető. Például. A kar-
colások általánosan a közjókessé-
séríletlen rész adja a hasadékat. Min-
den ilyen részen fény esik át, mely
nem terjed egyenes vonalban, hanem
elhalad, a ráison átérő fényt ez erőző

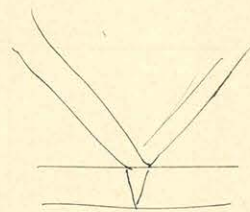
fogyni fel a szögletét megöröszgáltat-
 juk. — Ha a fénynek nem volna inter-
 feráló képessége, akkor annak a kép-
 nek, mely ráis nékint jönné létre,
 véle. fényvonalakból kétféle képet
 me, de ez nem történik. A ráis-
 almenő fény fényre hat s erőnye-
 nál interferáló képessége, minthely-
 tán az erős' egyes helyein fény erős-
 lés, más helyeken pedig fénygyengé-
 lés: teljes sötétséget okoz. A fény
 tehát nem csak eltér az egyes vonal-
 ban való terjedéstől, hanem még az
 erős' különböző részei különbözően
 vannak megvilágítva. Ha homogén
 fényt veszünk, közepén látnunk egy fe-
 nyes haradvék-képet s ettől jobbra e-
 gyenlő közölkben új haradvék-képet,
 melyek azonban fokozatosan gyengít-
 nek. Ha nem homogén fényt, hanem
 fehér fényt veszünk, a jelenleg min-
 den egyes fény egyformán elterjed, az-
 val a különbözővel, hogy a fényes képet
 közepén a különböző színűkre nézve
 nem egyenlő; legnagyobbak a vörös fény-
 re, legkisebbek pedig az ibolyán. A többi
 színűk a határokat közepén esnek. Ennek
 apudán az a következménye, hogy közepén
 fehér fény csíkat látnunk, hol va-
 lamennyi színnek is képe egymásra
 esik s ettől jobbra-balra színűk-
 san elrendezett színű csíkokat, mo-
 lyok ^{ismét} ~~színek~~ következtet egymásra, mint a
 színűvörös színű, de a közepén fehér
 képhez legközelebb az ibolya színű ké-
 van, s erre a többi színű következtet.
 Ez apudán a ráis spektrumiban látsz.

györsen ismerkedjék. — Mivel
 kísérletben megállapítottuk, hogy fény
 fényhez adva, majd erővonalat, majd gyen-
 gítést okozhat: a jelenség laparthat-
 ki körvonalát kereshetjük. Vizsgálat-
 ból az derül ki, hogy ha két fény-
 sugar különbözőképpen egy bizonyos érté-
 ket, vagy pedig ennél az értéknél volt-
 szorosát veszi fel: a két fény sugar erő-
 vonal egyenlő. Ezen különbözőség a két
 színi fényre kb. $\frac{1}{10000}$ m.m., a vörös
 fényre még pedig mind $\frac{6}{10000}$ m.m.

A fény interferenciájának képe még
 számos más jelenségben is fellép. U-
 gyanis igen sokféle pertekázatot figyel-
 delemmel, melynek segítségével a fényben
 is sokféle interferenciát előidézhe-
 tünk. A legkönnyebb és legközelebb
 felismerhető jelenség az, hogy a fényt igen vé-
 kony lemezre, folyadék hártyára bocsát-
 juk. A fény a hártya első oldalán rész-
 ben visszaverődik, részben átjut raj-
 ta; az a rész, ami átjut a második oldalán
 visszaverődik, az első közepbe visszakerül
 és a közepben interferenciát állván elő,
 ismét fényerővonalat vagy gyengülést kö-
 vetkeztet be. Ennek a jelenségnek szabá-
 lyait, melyek az előbb említett inter-
 ferenciabeli értékek legkönnyebben meg-
 határozhatóak, a Newton-féle prisma gyü-
 rű jelenségben állapították meg. Ez
 a jelenség előáll, ha két üveglapra egy
 lemeztől domború lapját fektetjük:
 a két lap között a gömbfelület az üveg leve-
 gő hártyát határozza meg, melyben a jelu-
 ság igen szabályos módon mutatkozik.

A fénynek egy harmadik tulajdonságát fogjuk még röviden érinteni: a fény polarizációját! — Vegyük az állatgyi, ivékizkáságya jégcsapát: mielőtt azt a fényt borsálmunk át rajta, azt látjuk, hogy az egyenlő a fényt kékcsapát nyilatásmunk két képe jelenik meg. Az egyik képen nem csodálkoztunk, mert az rendszeres dolog; ez csak ugyan így viselkedik, minthogy ha ivéken átersz fény adna, mert ha a jégcsapát forgatjuk, helyén marad. Ezt rendszeres nyilatásmunk nevezzük. Ez a rendszeres törvényszerűsége követi. — Nem így a másik! Ha a jégcsapát forgatjuk, a másik kép a rendszeres kép körül forog; ez rendellenesnek látszik, ezért a kép rendellenes. — Most az egyik képet elsimítottem, s a másik nyilatásmunk alá az az átváltott jégcsapra borsálmunk, mely az előbbivel teljesen megegyező. Most ismét két képet kapunk, de ha az egyik vagy másik jégcsapát forgatunk, két kép fényesége folyamatosan változik. Ezt a jelenséget Huyghens fedezte fel, s nem tudta magyarázni. Newton a jelenséget pedig azt mondta, hogy a fény nyilatásmunk — így látszik — oldalán van. A jelenség perinte azt mutatja, hogy a fénynyár oldalas magavirendeztetés, így, mint a mágnus, mely ellentétes koniszteru sarkokkal bír. Hogy minnőben kell ezt az oldali magavirendeztetést magyarázni, azt nem tudhatjuk; csak azt látjuk, hogy ez az előbb tanulmányozott tulajdonságokkal lényegesen eltér. — A fénynek ezt a tulajdonságát

12
hajdaniáját interferáló képszerűséggel
combinálván, a legszébb színjelensé-
geket vagyunk képesek előidézni.

Chromatikus polarizáció.

Orszégszerte a fényre vonatko-
zólag megállapított tényeket, a fele-
dat, mely a fizikus előtt áll: minden
jelenséget közös alapon, tehát egy
egyszerű és mégis keljesen megmagya-
rázni. — A fény elméletéről Kellene
most beszélnünk, minthogy a fény körüli
elozárásait tárgyaló geometriai optikát,
s a fény főbb tulajdonságait röviden
márskban ismertetjük. — A fény je-
lenséget magyarázatára eddig két ma-
gyarabb próbát elméleti és felállítva,
az empiria — kiáramlás — szunda-
latis — hullámzás — elméletét. Eke-
lyen csak az utóbbival foglalkozha-
tunk. — A fényt a jelenleg elfogadott
undulatis elmélet egy kitörés köz-
vetl: az aethernek mozgását ma-
gyarázza s így a fényjelenséget magya-
rázatát ismét mozgási, tehát mecha-
nikai problémára vezeti vissza. Fel-
teszi ez elmélet, hogy az aether egy rendhi-
vű finom anyag, mely mint igen cse-
hűvös alé nem érthető és mindenkitől,
ha a világtól éppen úgy, mint a testek.
nek legapróbb részecskéit. Ha a testek köz-
vetlen állapotba jönnek, rezgésbe jönnek
s velük együtt a test részecskéit kitöltő
aether is, s rezgése minden irányban
terjed. Így aztán, az aether rezgé-
sei a testek legapróbb részei képzés
rezgésbe hozni. — A fény körüli ki-
töréseinek magyarázatára felvezetünk,

hogy az a rezgésidőbeli kitörésemből
 állózkodt. — Az interferáló képzés ma-
 gyarázata már egyszerű mechanikai
 probléma. Ugyanis ha azt mondjuk,
 hogy a fénynyáron az aether mozgó-
 ban van: azt gondolhatjuk, hogy az ae-
 therben olyannál hullámok terjedhet-
 nének, mint a vízben a vízfelületen.
 Látnánk ^(két) hullámot egy helyen,
 egy pillanattal egy irányú mozgást
 követkednek követik, akkor erősítik
 egymást; ha pedig ellentett irányú
 mozgást igazkodnak létrehozni, gyen-
 gülnek, vagy megsemmisülnek egymást.
 Hogy a két eset közül melyik követ-
 kezik be, az a hullámok intenzitásá-
 gától függ. Az az intenzitás, amely-
 nél, vagy amelyiknél bármely többi-
 rénél erősítés áll be, a hullámok
 elmozdulása a hullámokhoz az ^{megmozgásuk} ~~mozgásuk~~
 A harmadik tulajdonság, ^{megmozgásuk} ~~mozgásuk~~ ^{amely} ~~amely~~ ^{amely} ~~amely~~
 áll, hogy a fénynyár a terjedési irányra
 merőleges irányban oldalas mozgáse-
 lés; a hullámok elmozdulása a leg-
 nagyobb mértékűt okozta, olyannyira,
 hogy a hullámok között az undulati
 elmozdulást jóval sem jöhetett. Ez azt
 az jelen állapot eljén rikerült, a minden
 felvétel, az, a mi mindenki előtt
 szemléltetésnek tűnik fel, hogy az aether
 rezgése a nyár irányára merőleg-
 es. A fénynyárat tehát ^(rezgését) ~~rezgését~~ ^{rezgését} ~~rezgését~~
 mi, mint egy kifejezett hár rezgését,
 minden transverzál rezgéseket vezet. A
 mi, a melyben a mozgások történetek,
 a fény oldalasját állapítja meg.
 Ezen az alapon az elmozdulás csatlakoztat

mi is magyarázza a fényjelenségeket,
Két, mi pedig oly tökéletességgel és
oly bízottsággal: hogy az undulós
elmélet az elméletet korábban a gra-
vitas-elmélet után az első helyet
foglalja el. Innéig, bármely csoda-
lakomák is látnak az elmélet érté-
két és hatásait, ha párhuzamokat vet-
sítünk alá: nem szabad felednünk,
hogy itt is csak elmélettel van dol-
gunk, melynek igazságát bebizonyí-
tani nem tudjuk s hogy értéke csak
annyan van, a mennyiben feltevése-
ből a jelenségeket magyarázni képes
vagyunk.